

Ottományi Katalin

A Visegrád–Gizellamajorban feltárt késő római kiserőd keltezése a kerámia anyag alapján (déli épületszárny)

Készült az NKA 3202/00370. számú alkotói pályázat támogatásával

2015

MÁTYÁS KIRÁLY MÚZEUM
VISEGRÁD

A késő római Valéria tartomány ÉK-i limes szakasza, a Római Birodalom egyik, táborokkal, őrtornyokkal, hídfőállásokkal legsűrűbben beépített része.¹ Itt, a Dunakanyarban, Visegrád–Gizellamajor területén, 1988-ban egy új, késő római kiserőd került elő (*I. kép 1*).

A kiserőd feltárását a Visegrádi, Mátyás király Múzeum régészei, Gróf Péter és Gróh Dániel végezték, 1988 és 2003. között. A feltárás során kibontakozott egy négyzet alakú, mind a négy sarkán legyező alakú saroktornyokkal rendelkező építmény. Az erőd főfalaihoz belül oldalszárnyak épültek (5 m szélességben), szabályosan körbezárva a középső gyakorlóteret. Bejárata a Duna felőli, északi oldalon volt, mely részben a mai 11-es út alá esik (*I. kép 2*).²

A kiserőd, Castra ad Herculem (Pilismarót) tábora és a Visegrád–Sibrik dombi tábor között, kb. félúton fekszik, látótávolságra a másik két erődtől. Stratégiaileg a legjobb helyen, a szemközi, Duna túlsó kvád támadások észleléséhez, kivédéséhez s a Dunán zajló kereskedelem ellenőrzéséhez.

Rétegek, helyiségek

Az erőd építéstörténeti vonatkozásaival, szerkezetével, rétegződésével az ásatók több cikkben is foglalkoztak, sőt Gróh Dániel doktori disszertációja témájaként is ezt választotta.³

Az erőd alatt egy kelta–kora római, Kr.u. 1–2. századi kisebb település található. Az erőd építését **II. Constantius** uralkodásának idejére teszik az ásatók. A padlószintről több helyen is kerültek elő e császár érmei, más, 4. század 2. felére tehető érmekkel együtt.⁴ Néhány érem esetleg ennél későbbi építést is lehetővé tesz

(Iulianus, Valentinianus).⁵ Ezek a legalsó padlószintről előkerült érmek (kivéve a padlószint alattit) tartozhattak esetleg az erőd 1. periódusát követő feltöltődés, ill. újjáépítés időszakához is. Ez esetben az átépítést keltezik Valentinianus idejére. Ugyanakkor ez felveti azt a lehetőséget is, hogy az erőd kerámia anyagának legkorábbi csoportja, mely ugyanerről a szintről került elő, szintén nem II. Constantius, hanem Valentinianus-kori.

Egy későbbi átépítés, melyet **Valentinianus-hoz**⁶ kötnék több helyen is kimutatható az erődben. Fűtőcsatornák, megemelt padlószintek, helyiségek kettéosztása stb. kapcsolható ehhez a periódushoz. Az erődbe új, civil lakosság költözött be a szomszédos (erőd DK-i oldalán lévő) településről.⁷ A felső omladékrétegben több, kisebb építkezés nyoma is kimutatható, melyek részben még a római felső járószintre épültek, de szerkezetük (kőalapozású, faszerkezetű, vagy paticsfalú építmények) jelzi, hogy valamikor a **4. század végén – 5. század első harmadában** keletkeztek (ld. D/III. belső válaszfala). A legkésőbbi építmények rétegtani helyzete (alatta omladékréteg) mutatja, hogy az erőd részleges pusztulása után épültek (ld. kemencék D/III, DNY-i torony, stb.). Némelyik esetleg már a **hun korszakhoz** köthető alkalmi lakóhely lehetett (udvar DK-i sarka). A Valentinianus-dinasztia érmei még előfordulnak a pusztulási omladékban, bár már csak terminus

1 SOPRONI 1978; SOPRONI 1985.

2 Az épület belmérete 34,3x34,3 m (a két főfal vastagságával együtt kb. 37,6 m), a tornyokkal együtt 54x54 m. A déli és keleti oldalon fossa vette körül (nyugaton a patakmeder védte). A ma meglévő falak magassága 1,2–3 méter közötti. A korabeli falak és tornyok magasságára csak következtetni lehet. Ld. GRÓF–GRÓH 2006, 15–22, 22. kép.

3 GRÓF–GRÓH 1991; GRÓF 1992; GRÓF–GRÓH 1995; GRÓH 2000; GRÓF–GRÓH–MRÁV 2001–2002; GRÓF–GRÓH 2006, 36–39; GRÓH 2006.

4 Ny/I. északi fele alsó padlószint: II. Constantius (337–364); Ny/I helyiség Ny–K-i belső átvágás a bejáratnál.

A padlószint felett 5 cm (351–361); Ny/I. É-i agyagpadló (355–361); DK-i saroktorony K-i rész, barna, sóderes rétegből, -160 cm: 4. század 2. fele (ez a sóderes feltöltés a padlószint alatt van). Stb. Az érem meghatározás Farkas Edit munkája. Ld. GRÓF–GRÓH 2006, 30.

5 Ny/I.h. D-i bejárat előtti legalsó római szint tetejéről: Iulianus, 360–363; Ny/I. h. alsó padlószint alatt Valentinianus érem (364–367); É/I. helyiség alapozás szintje: Iovianus 363–364; É/I. helyiség agyagos szint teteje, alsó padló feletti betöltés, DNY-i sarok, a fűtőcsatorna aljának megfelelő rétegből: Valentinianus érmek 364–378 között (6 db).

6 Érmek több helyen a legfelső padlószinthez kapcsolódva: D/I. h. legfelső padló alatt Gratianus érem (378–383); Ny/I.h. K-i előtér, járószint: 364–378; Ny/I. bejárat előtti, kemenceszint alatti agyagfelület (=udvar ÉNy-i része): 364–375. stb.

7 GRÓF–GRÓH 2006, 21.

post quem értékűek.⁸ Új, valószínűleg barbár lakosság beköltözésével lehet magyarázni e késői átépítéseket a 4. század végétől. Funkcionális használat vége: 5. század első harmada. A hun kori új népesség sírjai áttörték az erőd járószintjeit (sírok az udvaron). Szórvány leleteik⁹ a felső omladékréteghez köthetők (ugyanahhoz az omladékhhoz, melyben az új típusú, római kerámiaanyag is megtalálható még).

A kerámia anyag alapján, az erőd fennállásának közel egy évszázadán belül pontosítani lehetne, hol melyik helyiségben történtek átépítések, az erőd mely részét használták még az 5. század elején is, hol fedte vastag omladékréteg már ekkor a területet. A belső periodizációt azonban többnyire megcáfolják a restaurálás során összeillő edénytöredékek, melyek az erőd különböző rétegeiből kerültek elő. Végeredményben az erőd legalsó, építésével egykorú padlószintjeiről maradt kevés leletanyag s ezen kívül a többi általában a legkésőbb pusztulási omladékhhoz tartozik. A Nyugati/I. helyiségben – melynek kerámiáját egy korábbi OTKA pályázat keretén belül már feldolgoztam – hiába különíthető el több padlószint s réteg, mégis a különböző szintek összeillő anyaga alapján úgy tűnik, ugyanazzal a törmelékkel töltötték fel az egészet az alsó padlószinttől a tetejéig.¹⁰ E helyiségben sikerült 4 csoportot elkülöníteni a kerámia anyagon belül, de ezek a csoportok csak részben egyeznek a rétegtan periódusaival. A szétválasztás alapja a jellegzetes, pontosabban korhoz köthető kerámia fajták s típusok megléte ill. hiánya egyes rétegekben. Így elsősorban a besimított díszítésű edények, mázas kerámia, új típusú házi kerámia ill. kézzel formált kerámia.

8 A DNy-i saroktoronyban, az átépített erőd pusztulását jelző, barnás-fekete, égett rétegben volt Valens-érem; DK-i saroktorony, paticsos, agyagos réteg alja, -150 cm: Valentinianus-dinasztia, 364–378.

9 Orsógomb, vasak, ezüst nomád tükör, ékkő beakasztás, aranyrekeszes gyűrűfej (GRÓF 1992, 130–134; GRÓF–GRÓH 2006, 22, 23. kép); Ásatási Napló 1992. VIII.4: A D/II. előtti rézsútos fal előtti paticsomladékban ép hunkori korongfibula.

10 GRÓF–GRÓH 2006, 26; OTTOMÁNYI 2012; OTTOMÁNYI 2015.

Jelen tanulmány tovább folytatja az erőd kerámia anyagának feldolgozását, a déli épületszárny bemutatásával.¹¹

Déli épületszárny

Eredetileg három helyiségből állt, majd a középsőt (D/1–2) és a keletit (D/4–5.) továbbbővítették. A D/1. helyiséget aszalásra és szárításra használták. A D/II. az apszisos záródású belső épülete alapján szentély lehetett. A D/III. helyiség az erőd belső terét kötötte össze a DNy-i saroktoronnyal. Ugyanezt a funkciót töltötte be a D/V. helyiség a másik oldalon, a DK-i saroktoronynál. A helyiségsor előterében, az udvaron, később épült, kötőanyag nélküli, felmenő paticsfallal rendelkező, kisebb helyiségekből álló épület került elő.¹²

Az épületszárny rétegződése nem egységes. Van ahol csak egy padlószint és rajta egységes omladékréteg található (D/II., DK-i torony), máshol viszont több, gyors egymást követő pusztulási réteg és kettős járószint figyelhető meg (D/III., DNy-i torony). Ez utóbbi helyiségekben későbbi építkezések (kemencék, faszerezetes épület) nyomai is kimutathatók (*Függelék 1. táblázat*).

I.1. Az erőd építésével egykorú rétegek kerámiája:

- DK-i saroktorony: A legalsó barna rétegben, melyet egy 4. század 2. feléből származó érem keltez az erőd építésének idejére, nem került elő kerámia. Az É-i rész, -170 cm mélységben előkerülő, bevagdost peremű edény (2. kép 8; 18. kép 2), kihajló peremű, késő római bögre és simított, behúzott peremű, lassú korongolt tál (4. kép 1) lehet az építéssel egykorú anyag. A torony legalsó padlószintje fölött lévő anyag már nem az építéssel egyidős, hanem a felső omladékhhoz tartozik, mivel vannak összeillő, besimított díszítésű töredékek a „kö-

11 A hatalmas kerámiamentiség nem teszi lehetővé egyetlen cikk keretén belül a teljes erőd anyagának bemutatását. A Ny/I. helyiségben volt kb. 3600 db késő római töredék. A déli épületszárnyban, a két saroktoronnyal együtt kb. 2820 db.

12 A gyakorlótér/udvar anyagának feldolgozása egy további tanulmány feladata lesz.

sarok felett” és a „vörös omladékban” (2013.10.3+4.¹³).

- D/Ny-i saroktorony: A legalsó szinten sok 1–2. századi, kora római kerámia mellett¹⁴ kevés késő római anyag került elő (2013.6.16, 17?, 20?, 34, 38.). Van mázas kerámia (a legkorábbi időszakról meglévő dörzstál forma). Besimított kerámia nincs, a simított kerámiája jellegtelen, a házi kerámián belül a szokásos 4. századi formák találhatók, sőt már feltűnik egy db sárgás-fehére égett, késői töredék is. Kézzel formált edényei a római kor négy évszázadán át használtos formák (15. kép 2). Az alsó sárgásbarna rétegben olyan késői, szemcsés, házi kerámiához hasonló anyagból készült mázas töredék (2013.6.17.2.) és élesen megtört vállú házi kerámia táltörredék ill. korongolás nyomokkal díszített oldal töredékek (2013.6.17.10–12) is előfordulnak, melyek megkérdőjelezzik e korai szinthez való tartozását.
- D/III. helyiség: Biztosan az építés szintjéhez köthető, zárt réteg nincs. Kevert kora római és késői leletanyag van a felső agyagszint alatti köves felületen (2013.5.29.). Semmi jellegzetes kerámia nincs benne. Elsősorban házi kerámia (szemcsés, keményre égetett oldaltörredékek és profilált fazék peremek), kevés simított és kézzel formált, de ezek kora kérdéses. A kemence alatti rétegek tisztítása (2013.5.30) során

is érinthették az alsó padlót.¹⁵ Az alsó agyagszint feletti sárgásbarna betöltésben (2013.5.25: falkoronától -230–250 cm) a korai festett edények és hagymányos, 4. századi kerámia (pl. simított szűrőtál, 13. kép 10) mellett már feltűnik a besimított kerámia I. csoportja is, függőleges vonalakkal díszítve (14. kép 1). Ez már inkább, átépítés korabeli anyag lehet. A bejárat melletti köves, agyagos felületen (2013.5.24) is van kora római anyag, de mellette olyan sok késői kerámia,¹⁶ hogy ez már semmiképpen nem az alsó, hanem az átépítés utáni felső padlóhoz köthető.

- D/I–II. helyiségben az alapozás szintjén van olyan zacskó, melyben csak kora római anyag van (2013.7.9.), más zacskókban a padló alatt és a fűtőcsatornában sok kora római kerámia mellett hagymányos, 4. századi házi kerámia, simított és mázas kerámia, továbbá kézzel formált edények találhatók (2013.7.7.). A II. helyiség padló alatti köves omladéka már valószínűleg az átépítés utáni, emelt padlószintre vonatkozik s így a benne talált hullámvonalas, besimított díszítésű töredék (16. kép 11.) és a kevés új típusú házi kerámia (16. kép 5) nem az építés kori szint anyaga.
- D/IV. helyiség: az egyrétegű padlószint alatt van egy kavicsos, barna réteg melyben csak kelta és kora római cserépek vannak (2013.8.3.). Közvetlenül a járószint alatt (2013.8.5.) a kora római kerámia mellett csak szürke, keményre

13 A leltári szám első tagja a leltározás évét (2013), második a helyiséget, a harmadik a réteget, a negyedik ezen belül a sorszámot jelöli. Az egyes leltári számokhoz tartozó rétegek megnevezését és a hozzájuk köthető leletanyagot részletesebben ld. a Függelék helyiségenkénti táblázataiban (2–5. táblázat).

14 Vannak olyan zacskók is, amikben csak kora római anyag van, pedig a falapozás szintjéhez ill. a legalsó négyszögletes kősarokhoz, tehát biztosan az erőd építéséhez tartoznak (pl. 2013.6.34. és 38.). Sőt a járószint feletti omladéknál is van egy ilyen zacskó (2013.6.37). Ez is csak a kerámia előkerülés véletlenszerűségét támasztja alá.

15 A kerámia többsége kora római, esetleg 2 db mázas kerámia (egyik lehet újkor is, a másikon csak egy esetleges mázpetty) és 2 db jellegtelen házi kerámia tehető a 4. századra.

16 Mázas dörzstál bekarcolt hullámvonallal (11. kép 11), rács és fenyőmintás besimított kerámia a házi kerámiához hasonló anyagból (14. kép 9), bikónikus rácsmintás tálak (14. kép 7), fényes, háromszögmintás fazék (OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 7), fekete, fényes simítású korsó töredékek (14. kép 4, 6), galléros korsóperem. A házi kerámián belül erős korongolás nyommal díszített, profilált peremű fazekak és vízszintes peremű, kónikus alsó részű tálak (9. kép 3), melyek ugyancsak a legkésőbbi időszak jellemzői.

égetett, jellegtelen házi kerámia töredékek voltak, köztük profilált fazék peremmel.

- D/V. helyiség: padló nem maradt, az erőd építésével egykorú szintről nincs kerámia anyag. Legkorábbi az égett, kevert réteg alatt jelentkező átégett vörös agyagszint (2013.9.4.), melynek semmi jellegzetes kerámiája nincs (kevés házi kerámia, közte profilált fazék perem és egy simított töredék). Rétegtanilag talán az átépítéshez, vagy a pusztulási omladékhöz köthető.
- Erődön kívül a DK-i saroktoronynál a legalsó szinten ill. felette (2013.10.7) vegyesen fordul elő a mázas és hagyományos, 4. századi házi kerámia a kevés új típusú, bordázott felületű edénnyel (1 db korábbi, festett töredék is található). Ez is lehet az átépítés anyaga.

A továbbiakban eltekintek az egyes rétegek elkülönített vizsgálatától (*ld. a függelék táblázatait*), hiszen a felső omladékréteg hiába oszlik köves, habarcsos és égett, patiosos omladéokra, lényegében egyetlen nagy pusztulási omladéknak fogható fel. Még olyan esetekben is ahol két, patiosos égésréteg van, felette kemencével s e fölött omladékkal (D/III), az összeillő töredékek feleslegessé teszik a rétegenkénti szétválasztást.¹⁷ A kérdés most már csak az, hogy mikor keletkezett ez az omladék réteg. A legkésőbbi formák s díszítésmódok megérték e a hun kort, vagy az erőd teljes pusztulásához köthetők a 430-as években s Attila hunjait csak a fémleletek jelzik?

I.2. Kerámia csoportok:

Az erőd, jelen esetben a déli szárny anyagán belül érdemes szétválasztani a korábbi, általános késő római formákat és kivitelezési módokat (4. század közepe – második fele: kerámia I–II. csoport), az új típusú, 4–5. század fordulón feltűnő leletanyagtól (kerámia II–III. csoport). Megvizsgáltam el lehet e különíteni úgy periódusokat, hogy valamely réteg tartalmaz e

besimított kerámiát, vagy csak mázas kerámia van besimított nélkül. A házi kerámián belül elkülönítettem azokat a zacskókat, ahol csak a szokásos, késő római házi kerámia fordul elő, új típusok nélkül. Ezen belül, a kerámiát tekintve, legkorábbinak tarthatók azok a szintek, ahol kora római ill. festett kerámia is volt mellette. Legkésőbbinek pedig azok, ahol a besimított kerámia korai csoportja, vagy késői mázas kerámia is feltűnik a hagyományos házi kerámia mellett. Sajnos rétegtanilag ezek az 1–4. rétegben egyaránt előfordulnak, bár a mennyiségük különböző.

-I. csoport: csak kelta/kora római, *nincs késő római kerámia:*

D/II. helyiség: 2013.7.9. Réteg: 1.

D/IV. helyiség: 2013.8.3. Réteg: -1.

DNy-i saroktorony: 2013.6.37-38. Réteg: 1-2a

Az erőd építését megelőző zárt rétegek, kelta–kora római anyaggal a D/II. és IV. helyiségben figyelhetők meg. A falalapozás szintjén ill. felette lévő betöltéseknél csak véletlenszerű, hogy nincs későbbi anyag is (DNy-i torony).

I. csoport: Kevert, kora római (festett) + 4. századi, szokásos házi kerámia, mázas, simított, kézzel formált.

D/III. helyiség: 2013.5.9. (késői mázas is!), 10. (9. kép 4; 11. kép 12.). Réteg: 2.

D/IV. helyiség: 2013.8.7. (16. kép 2). Réteg: 3.

DNy-i saroktorony: 2013.6.20, 23, 24, 27, 31, 34, 35, 39. (6. kép 10, 12; 7. kép 1, 9, 10) Réteg: 1–2a, 4.

Kevert kora és késő római leletanyag az erőd 1–2. szintjein, vagyis az építés ill. átépítés idejében fordul elő leginkább, a későbbi omladékokban jóval ritkább. Már az építkezés szintjén feltűnik a mázas kerámia.

I.a. csoport: 4. századi házi kerámia, simított, kézzel formált (*nincs mázas, lehet kora római is*):

D/III. helyiség: 2013.5.6 (1 db késői, új típusú edény: 9. kép 11.), 21, 29. Rétegtanilag: 2–3a réteg.

D/IV. helyiség: 2013.8.5, 6. Réteg: 1–1a.

¹⁷ Az egyes kerámia típusok tárgyalásánál feltüntettem, melyik rétegből származnak.

D/V. helyiség: 2013.9.4-5. Réteg: 2.

DNy-i saroktorony: 2013.6.15, 21, 22, 34-35. Réteg: 1-3.

DK-i saroktorony: 2013.10.10-11 (2. kép 8; 4. kép 1; 18. kép 2.). Réteg: 1a, 3.

A mázas kerámia hiánya csak véletlenszerű, mivel az erőd más részen már az alsó szint alatt is van.

I.b. csoport: Mázas kerámia, 4. századi, szokásos házi kerámia, simított és kézzel formált (nincs kora római):

D/I-II. helyiség: 2013.7.7. Réteg: 1.

D/III. helyiség: 2013.5. 4, 8, 15, 22, 23, 26. (10. kép 2, 4; 11. kép 6-7-8; 13. kép 3-4; 15. kép 4-5, 8.). Réteg: 2b-4a.

D/V. helyiség: 2013.9.3. (16. kép 1.). Réteg: 3.

DNy-i saroktorony: 2013.6.12, 19, 40 (5. kép 2; 7. kép 2, 5.), Réteg: 3.

DK-i torony: 2013.10.1-2, 12. Réteg: 3.

I.c. csoport: Kora római, hagyományos mázas, simított és házi kerámia + *kevés új típusú leletanyag*, kézzel formált.

D/III. helyiség: 2013.5.30. (festett és késői mázas is). 2-3. réteg.

D/V. helyiség: 2013.9.1-2. (16. kép 4, 7, 8.) Réteg: 3a.

DNy-i torony: 2013.6.2, 3, 5, 9, 14, 16, 29, 33: (5. kép 1, 9; 6. kép 3, 7; 15. kép 9, 11; 19. kép 4.). Réteg: 1-4.

DK-i torony: 2013.10.7. Réteg: 1b-2.

A 4. századra jellemző késő római házi kerámia, a mázas, simított és kézzel formált áru az erőd legalsó szintjétől a 4. század végéig megtalálható. Még az átépítéshez köthető ill. azt követő 4. század végi, sőt 5. század eleji rétegekben is ez alkotja a leletanyag nagyrészét, miközben megjelenik mellett már egy-két darab új típusú mázas vagy házi kerámia töredék. Ez egyrészt annyit jelent, hogy késői mázas kerámia még a 4. századi edényművesség részeként értelmezhető, nem kizárólag az 5. századi új típusú leletanyaghoz kapcsolódik a megjelenése. Másrészt viszont a fehérre égetett, későinek tartható töredékek feltűnése, hacsak szórványosan is, a legalsó rétegben (DNy-i torony, alsó sötétbar-na réteg: 2013.6.16). felveti a kérdést, hogy az

erőd építése nem tehető e kicsit későbbre, mint a 4. század közepe?

II. csoport: Besimított kerámia I. csoportja, mázas, 4. századi házi kerámia és kézzel formált:

D/III. helyiség: 2013.5. 7, 13 (nincs mázas, van korai), 16, 25 (festett is). (9. kép 6; 11. kép 1; 13. kép 10, 11; 14. kép 1, 2, 11.). Réteg: 2b-4.

DNy-i torony: 2013.6.18, 30+32. (6. kép 6; 7. kép 3, 6, 7; 8. kép 1, 3, 4, 11, 12; 20. kép 2.). Réteg: 2-2a. és szórvány.

A besimított kerámia I. csoportjának megjelenése nem kizárólag az 5. századi új típusú leletanyaghoz kapcsolódik. A késői mázas kerámiához hasonlóan még a 4. századi edényművesség részeként értelmezhető.

II.a. csoport: Mázas, 4. századi házi kerámia és a **besimított kerámia II-III. csoportja:**

DK-i torony: 2013.10.3-4. (besimított és bekarcolt díszítés: 4. kép 8.). Réteg: 1b. és 3. periódus

D/IV. helyiség: 2013.8.2+4. (besimított és bekarcolt díszítés: 4. kép 5.). Réteg: 2-3.

A besimított és bekarcolt díszítés együttes feltűnése a legkésőbbi kerámiacsoport jellemzője. Mellette az új típusú egyéb leletanyag hiánya csak véletlenszerű lehet. E késői besimított edény megléte a legalsó szint feletti betöltésben és a legfelső paticsomladékban mutatja, hogy az 5. század eleji pusztulási omladék a DK-i saroktoronyot az aljától a tetejéig kitöltötte.

III. csoport: Késői mázas, késői besimított, késői házi kerámia, kézzel formált:

D/II. helyiség: 2013.7.8. (mázas nem késői, kevés kora római; 16. kép 5; 16. kép 11.), 11. (16. kép 3; 16. kép 12.). Réteg: 1-2. között, 3.

D/III. helyiség: 2013.5.1, 3, 17, 19 (nem késői mázas), 24, 28 (nem késői mázas), 31.¹⁸ (9.

¹⁸ Jelenleg beletárolva csak egy besimított és kézzel formált töredék, de megegyezik a Ny/I. helyiség Zs/1. számon felvett anyagával, ahol 6 db mázas edény, 10 db házi kerámia, köztük élesen aláágott peremű fedőtálak, vízszintesen kihajló peremű, megtörő falú, kónikus aljú tálak és kihajló peremű, szemcsés, keményre és fehérre égett anyagú fazék töredékek fordultak elő, további 3 besimított töredékek együtt. Ld. OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 9). Összeillik Zs/59. anyagával (OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 3).

kép 5, 8; 10. kép 3, 6, 7, 9; 10. kép 1, 5; 11. kép 2; 12. kép 1, 4; 13. kép 5, 6, 7, 8; 14. kép 9; 15. kép 1, 6.). Réteg: 2–3a.

D/V. helyiség: 2013.9.6. (16. kép 9.). Réteg: 2–3?

DNy-i torony: 2013.6.1, 4, 8 (nincs besimított, de van fényes fekete simítás), 36. (5. kép 3, 8, 10, 11; 6. kép 2, 5, 8; 7. kép 4, 8; 8. kép 5, 7, 10; 15. kép 10; 20. kép 1.). Réteg: 2a–4.

DK-i torony: 2013.10.5–6. (2. kép 2–7; 3. kép 1–7; 4. kép 2–7; 19. kép 1, 2, 6.). Réteg: 3.

Az erőd átépítés kori s utáni omladékában (2–4. rétegek) már igen gyakran új típusú mázas és házi kerámia jelenik meg, besimított edényekkel együtt. Néha a hagyományos mázas kerámia továbbélt az 5. század eleji új típusokkal együtt is. Sőt előfordul kevés kora római anyag is (1–2. réteg között).

III.a. Nincs mázas, van késői házi kerámia, késői besimított/fényes, fekete simított kerámia, simított, kézzel formált:

D/II. helyiség: 2013.7.6, 10. (16. kép 10.). Réteg: 3.

D/III. helyiség: 2013.5.5, 20. (13. kép 9; 14. kép 10; 15. kép 2.). 2–3. réteg.

DNy-i torony: 2013.6.10. (6. kép 1; 8. kép 6.). Réteg: 3a.

Ez időben nem jelent semmit, mivel már a legelső rétegben is van mázas kerámia. Véletlenszerű.

III.b. csoport: *Nincs besimított,* van késői mázas, késői házi kerámia, késői simított, kézzel formált:

D/III. helyiség: 2013.5.2 (nincs kézzel formált) 11, 12 (festett), 14, 27. (9. kép 2, 9, 10; 10. kép 1; 11. kép 3–5, 10; 12. kép 2; 13. kép 1, 2; 15. kép 3; 17. kép 3–4; 19. kép 5.). Réteg: 2–4.

DNy-i saroktorony: 2013.6.7 (nem késői mázas), 11 (nincs házi kerámia), 13, 17, 25, 26. (5. kép 4–7; 6. kép 4, 11; 8. kép 8; 17. kép 1; 18. kép 3.). Réteg: (1) 2–4. rétegek.

Időben nem jelent semmit, véletlenszerű. A fényes, fekete simított edények mellett máshol már feltűnik a besimított kerámia is.

III.c. Késői házi kerámia, se mázas, se besimított:

D/II. helyiség: 2013.7.12. (16. kép 6.). Réteg: 2. réteg.

D/III. helyiség: 2013.5.18. (10. kép 8; 18. kép 1.). Réteg: 2.

DNy-i torony: 2013.6.6. Réteg: 3.

Véletlenszerű, mivel máshol a 2. rétegben már mázas és besimított kerámia is van.

Mindez arra mutat, hogy az egyes kerámiafajták előfordulása gyakran véletlenszerű, ami megkérdőjelez mindenféle csoportosítást. Esetleg a mennyiségi mutatók vizsgálata hozhat valami eredményt. Mindössze annyit mondhatunk, hogy az erőd építésével egykorú s azt közvetlenül követő szinteken (1–2. réteg) több a kora római festett és nyersszínű edény, mint máshol. A szokásos, 4. századra jellemző edények többsége is itt található, ugyanakkor ezeken a szinteken a legkevesebb a kézzel formált kerámia. Már az építéssel egykorú rétegekben is feltűnik a mázas kerámia.

A díszítésmódot tekintve a legkésőbbi besimított kerámia, a fényes fekete simítású edények, a bekarcolt s plasztikus díszítésű mázas kerámia, a fehérre égett, vékonyfalú, bekarcolt, bevagdossított díszítésű házi kerámiák sem csak a legfelső omladékrétegre jellemzőek, hanem előfordulnak, már az átépítéshez köthető 2. rétegtől kezdve a legtetejéig. Bár mennyiségileg valóban a felső omladékban (3–4. réteg) volt a legtöbb ilyen, késői edény. Mindezzel csak a fejlődés kereteit jelölhetjük ki nagy vonalakban.¹⁹

I.3. DK-i torony:²⁰ (2–4. kép; Függelék 2. táblázat)

Az első építési periódusban egy négyszögű erődöt építettek (40x40 m), majd később ehhez építették a saroktoronyokat (ez időben lehet minimális eltérés is). A DK-i és DNy-i saroktoronyok bejáratánál egy-egy derékszög záródású

19 További hibalehetőség, hogy miután nem vettem részt személyesen a feltáráson s a dokumentáció sem mindig egyértelmű, az egyes rétegek időrendi besorolása nem biztos, hogy mindig fedti a valóságot.

20 GRÓF 1992, 130, III. t.: falkorona szint a letaposott padlótól számítva 1,7–2,5 méter magasságban. A nagy szintkülönbségek, nem építési periódust, hanem az eredeti talajszint emelkedését jelzik (GRÓF 2000, 29, 2. kép).

kőfelület figyelhető meg, az első építési periódus szintjén. (Ez a főfalak találkozási pontja, a belső falsarok). Felette egyrétegű, agyag járószint.²¹ Belső omladék nem rétegződő (habarcsos és tetőcserepes, falenyomatos paticsomladék). A torony egyszerre épült és megújításnak nincs nyoma. Ezt támasztja alá egy kősarok feletti padlószinten lévő besimított díszítésű töredék, mely összeillik a paticsomladékban lévő másik töredékkel (4. kép 8). Az ÉK-i részen, a falazatban észlelt gerendalyukak, egy fa lépcső-szerkezethez tartozhattak.

4. század 2. feléből való érem, a legalsó, padló alatti barna sóderes rétegből. Valentinianus-dinasztia érmei a paticsos omladékréteg alján és egy, padlószintbe beásott gödörben a tanúfalnál.

Kerámia alapján sem lehetett rétegződést megállapítani. Az erőd építéséhez köthető kerámia kevés (2013.10.10.). Ugyanilyen korú, általános 4. századi kerámiát, és semmi új formát sem tartalmazó rétegek a torony legfelső omladékrétegéhez is köthetők (2013.10.1–2, 11–12).

Kora római anyag volt a küszöb melletti beásásban (2013.10.8), az omladékban (2013.10.11) és a tornyon kívül (2013.10.6,7). Ez utóbbi két helyen besimított kerámiával ill. késői házi kerámiával együtt.

Besimított kerámia a legalsó, derékszögű kőfalak feletti szinten (10.4.) ill. a felső, égett paticsomladékban (10.3+4), továbbá a tornyon kívüli omladékban (10.6.) egyaránt előfordult. Fényes fekete simítás, a tornyon kívüli omladékban (10.6.). A legkésőbbi mázas kerámia (korongolás nyomokkal, szemcsés anyagból) a habarcsos, égett rétegben (10.5.). Ugyanitt és a tornyon kívüli omladékrétegben (10.6.) legkésőbbi (bordázott, fehér színű) házi kerámia is található. Nincs kézzel formált edény a vörös omladék néhány zacskójában (10.2–3, 5), de a többiben van. Sőt egy nagy, ép fazék is előkerült a felső omladékrétegben (17. kép 6).²² Összeillő kerámia töredékek vannak a torony legalsó kő-

sarka felett (-120 cm) és a paticsos omladékban (10.3–4), továbbá a torony előtti alsó habarcsos réteg (10.6.) és a szomszédos D/IV. helyiség anyagában (8.2.+4).

A tornyon kívül, É-i és K-i oldalon a tornyból kidobált hulladék. Felül egy habarcsos pusztulási réteg, alatta sötétbarna feltöltődés (10.6.) s legalul köves, sárga agyagos, habarcsos szint (10.7.). A legalsóban kevés új típusú házi kerámia (bordázott felület), a felső omladékrétegben sok késői anyag található.

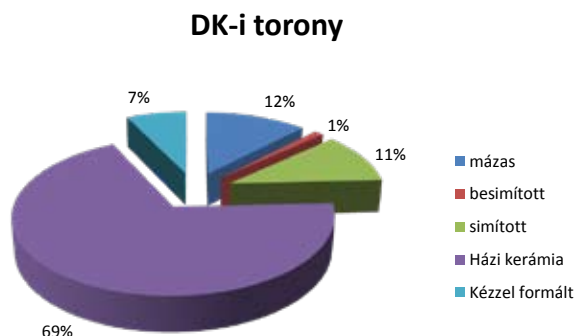
A teljes kerámia mennyiség 525 db. Ebből mázas kerámia 64 db, 12,2%. A fele tál (30 db), a másik fele korsó (29 db) s kevés bögre perem is előfordul (5 db). Többsége hagyományos 4. századi forma s kivitel, mindössze 5 db (7,8%) új típusú, 5. századi áru van közte.

A 6 db *besimított kerámia* (1,1%) többsége rácsminta (4 db), a többi hullámvonal. Legkésőbbi egy bekarcolt hullámvonallal kombinált

DK-i torony rétegtan	1.	1a	1b	2	3	Nincs réteg
Kerámia csoport						
-I.						8
Ia.		10 ¹			11	
I.b.					1, 2, 12	
I.c.			7	7		
II.a.			4		3	
III.					5, 6	

A rétegek és kerámiacsoportok viszonya DK-i torony anyagán belül

1 A szám a leltári szám harmadik tagját, vagyis a tornyon belüli előkerülési helyét, a réteget jelöli. Sárga szín jelöli az összeillő kerámiát tartalmazó rétegeket.

1. ábra: Az egyes kerámia fajták aránya a DK-i saroktoronyban.

21 A torony keleti ívének közepénél a tapasztott padló megszűnik, helyette beásás, mely a fal alá is benyúlik.

22 GRÓF 1992, 85, 1. kép (Kiállításban). Az ásatók szerint itt „vörös, világosbarna, durva, szemcsés, barbár edénytöredékek” voltak. A 2013.10.12. számú tetőomladékban vannak hasonló kivitelű kézzel formált darabok.

töredék, nagyon vékonyvonalas rácsmintával (4. kép 8.). Egyedi kivitelezés a 2013.10.6.51. rácsmintája, melynek az egyik irányú vonalai mindig fényesebbek s vastagabbak, a vékonyabb vonalak pedig kissé bemélyedők. Ugyancsak különböző a 2013.10.6.52. számú töredék (4. kép 5.). hullámvonalainak a kivitelezése (a hullám egyik szára mélyebb és vastagabb). A formák fele korsó, a többi oldal töredék.

Az 57 db *simított kerámiából* 3 db lassú korongolt (10,9%). Valamennyi hagyományos forma. 1 db fényes, fekete simítású, lassú korongolt töredék van közte.

A 363 db *házi kerámia* (69,3%) kis része késői, 5. századi kivitelben készült (11,8%). A többsége hagyományos 4. századi forma és kivitel. 23 db tál, 15 db korsó, 1 pohár és 38 db bögre/fazék perem, vagyis 77 db köthető formához (21,2%).

Kézzel formált és lassú korongolt kerámia (31+7 db) a töredékek 7,2%-a. 2 db behúzott peremű tál (4. kép 1) mellett a többi bögre s fazékforma. Volt a torony omladékában egy ép fazék is (17. kép 6).

I.4. DNY-i saroktorony:²³(5–8. kép; Függelék 3. táblázat)

Bejáratánál — a DK-i toronyban is megfigyelt — derékszög záródású köfelület. A DNY-i torony és a D/III. helyiség rétegződését elsősorban a K–Ny irányú metsztfal tükrözi.²⁴ Ezt módosítják a felszíni bontások, amikor is a torony egyes részein eltérő szintek is jelentkeznek ld. kemence. A toronyon kívüli részen is mások a rétegsorok.

A torony belsejében legfelül egy 50–60 cm vastag habarcsomladék volt, alatta szürke agyag járószint, majd köves, téglás, paticsos pusztulási rétegek, kisebb, nagyobb agyagszintekkel. A legkésőbbi periódushoz tartozik két kemence, a torony közepén és a DK-i sarokban (az agyagszintre épült, felette habarcsomladék).²⁵ A kü-

szöbkö egy agyagba rakott, falazótéglákból épített járószinten feküdt, alatta az építés korabeli sarkos köfelület. A toronyon kívül a déli oldalon legfelül köves, barna omladék (2013.6.1.)

Kerámia: Különböző rétegekből származó összeillő edények a DNY-i torony anyagában is találhatók. A felső omladék és agyagszint határán előkerült mázas dörzstál (2013.6.4.1.) illik a téglapadló alatti szürke réteg egyik edényéhez (2013.6.13.1.). Ezek a 2., ill. a 3a. rétegből származnak. Vagyis a Valentinianus-kori átépítés és a későbbi pusztulási omladék anyaga egyidőben került ide. Továbbá egy besimított edény (8. kép 11) a DNY-i rész járószint feletti betöltődésből és a DK-i tűzhely alatti átégett kemény sárga feletti rétegből való (2013.6.30+32; Mind a kettő 2a. réteg). A déli épületszárnyon belül összeillenek egy behúzott peremű, simított tál darabjai a D/III. helyiség B/2 paticsomladékában (5.19.72.) és a DNY-i torony küszöb agyagszintje feletti világos barna kevert, szemcsés rétegében (6.36.12.). Ez a 2a–3. réteg. Vagyis az átépítés (Valentinianus-kor) szintje után már nem lehet rétegeket elkülöníteni.

Kora római kerámia²⁶ bár legtöbb a legalsó, építéshez köthető szinteken van (16–17, 22, 34, 38), de előfordul az átépítéshez köthető rétegekben és a járószint felett (24, 29–31, 35, 37), továbbá a felső paticsos omladékban is (5,14–15). Sok található az ÉNY-i gödörben is (21,23), melyet terminus post quem 361 utánra tehetünk egy érem alapján.

Mázas kerámia már az építési periódustól kezdve van. Sőt a legkésőbbi, sárgás-fehér színű, szemcsés edényen alkalmazott mázázás is előfordul az alsó sárgás-barna rétegben (2013.6.17).

Besimított kerámia a 2a–4. rétegekben fordul elő: legfelső omladékban (1, 4, 6), de ez utóbbi összeillik a téglapadló alatti réteggel (2013.6.13). Megtalálható még a tapasztás felett (10.) és a járószint felett (30.), de ez utóbbi is összeillik a kemence alatti sárga agyag feletti anyaggal (32.). A küszöb agyagszintje feletti anyag is legkorábban az átépítéshez köthető (36.), tehát az erőd legalsó padlóján nincs. Ha-

23 A szárfalak 8 m hosszúak, felmenő falai 1-1,8 m magasan maradtak meg.

24 GRÓF–GRÓH 1991, 5. kép; GRÓF 1992, 132.

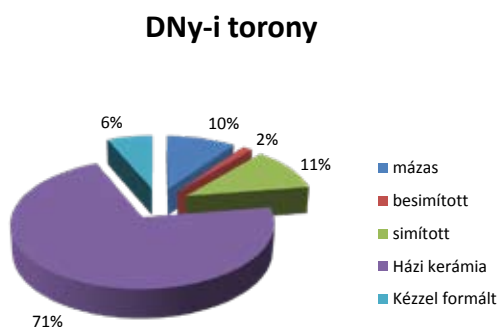
25 A felső agyagszinten szőlőmetsző kés. Kemence tapasztott felülete a DK-i sarokban és középen, a falkoronától -90-100 cm-re. Felette habarcsos omladék, alatta paticsos omladék.

26 Van néhány olyan zacskó, mely nem tartalmaz késő római anyagot (-I. csoport), ezek az erőd építésnek legalsó és átépítés kori szintjén találhatók.

DNy-i torony rétegtan	1.	1a?	2	2a	3	3a	4	Nincs réteg
Kerámia csoport								
-I.	38			37				
I.	20?	23, 39	24	31			27	
Ia.	22, 34	21	35		15			
I.b.					12, 19			40
I.c.	16			2?, 29, 33	3, 33	5, 14	2?, 9	
II.				30, 32				18
III.				36 ²		4	1, 8	
IIIa.						10		
III.b.	17?		13	17?	11, 26	25	7	
III.c.					6			

A rétegek és kerámiacsoportok viszonya DNy-i torony anyagán belül

2 Összeillik D/III. helyiség B/2 vörös omladék rétegével (2013.5.19.), ami összeillik az 5.10. és 5.23. anyaggal (2–3. réteg).

2. ábra: Az egyes kerámia fajták aránya a DNy-i saroktoronyban.

sonló a helyzet a fényes, fekete simítású töredékekkel is. 2 db van a 2a rétegben (a küszöb agyagszintje felett és a kemence átvágásban), a többi a tapasztás felett ill. a felső omladékban.

Fentiek alapján a rétegtani megfigyelések kérdésessé válnak s valószínű, hogy itt is az erőd átépítésétől kezdve a legtetjeig pusztulási omladékkal töltődött fel a torony, akárcsak a Ny/I. helyiségben.

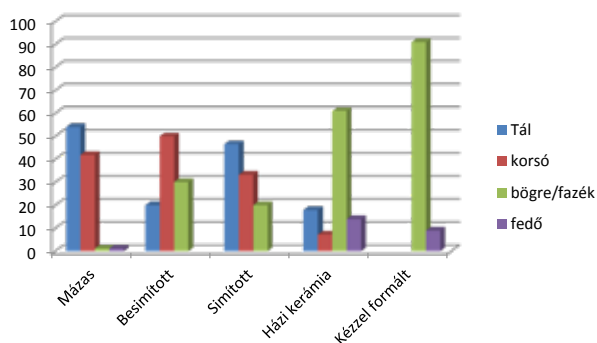
A saroktoronyból előkerült összesen 955 db késő római kerámia. Ennek kb. 10%-a mázas kerámia: 94 db (ezen belül három korsón csak mázcsíkok). Van még 2 db mázpettyes házi kerámia edény is, melyeket együtt égethettek a mázas kerámiával.²⁷ Egy esetben más színű a tál

két oldalán lévő máz.²⁸ Érdekessége, hogy kívül hozzáragadt egy másik edény kis darabkája. 93 db köthető formához s van egy db égési selejt. Többsége tál és korsó. Ezen belül díszítését s anyagát tekintve a legkésőbbinek tartható 14 db (15%). Szemcsés anyaguk, fehérre égett színűk ill. a perem szélének bevagdosása már az 5. század eleji kerámia művességre jellemző.

Egy műhelyből származó azonos anyagú (szemcsés, keményre égetett), ugyanolyan színű (világosszürke, törése sötétebb szürke) töredékek is vannak a DNy-i toronyban (2013.6.25.1-3. és 26.1.). Mázuk világoszöld, ill. zöld. A helyi gyártás bizonyítéka lehet az a hólyagosra égett gyártási selejt, melynek külső felületén fényes, zöld máznyomok látszanak. Szürke színű, felismerhetetlen formájú töredék (2013.6.4.67.). Ugyancsak gyártás közben ragadhatott össze az egyik dörzstál töredék egy másik edény darabbal (2013.6.14.4.). Egyik a legkorábbi, másik a legkésőbbi anyagot tartalmazó rétegből, tehát feltételezhető, hogy az erőd használatának elejétől a végéig gyártottak itt mázas kerámiát. A kemenceátvágásban lévő (2013. 6.33.18.) üvegsalakok közül az egyik fényes, sötétzöld színű, talán ólomház megolvadt maradéka. Ugyanitt a 2013.6.33.6. számon egy szürke házi kerámia töredékre olvadt rá zöld színű salak darab. Mindezek összeolvadhattak

²⁷ Tál (5. kép 7: befelé ívelő peremű, dörzstálhoz hasonló forma, de végülis nem mázasták le. 2013.6.39.6. profilált peremű fazék kívül mázpettyekkel

²⁸ A 2013.6.14.4. dörzstál belsejében sötét, zöldes-barna, kívül sötétbarna máz.

3. ábra: Formák az egyes kerámia fajtákban belül (DNy-i saroktorony)

másodlagosan, a kemence használata közben is.

A 108 db *simított felületű* töredék (11,3%) között van 6 db kézzel formált ill. lassú korongolt darab is. Formához nagyon kevés köthető (majdnem egyforma arányban tálak, korsók s bögre/fazék peremek). Valamennyi rétegben előfordul. A legkésőbbi változatot fényes, fekete simítás látható (9 db, 8,3%).

Besimított kerámia mindössze 14 db (1,5%). Többségén függőleges vonal vagy sáv látható, két darabon van rácsminta s egy db murgai minta.

A *házi kerámia* 683 db (71,5%). 22%-a köthető formához. A talakon belül arányaiban nézve kicsit több a 4–5. század fordulóra tehető új tálforma (15 db, 54%), mint a hagyományos típus (11/13 db). A korsókon belül nagyon kevés a perem, így nem lehet típusba sorolni őket. Legtöbb a bögre/fazékforma, melyeken belül 23% tartozik a 4. század végén feltűnő ún. leányfalui edénytípushoz. A házi kerámián belül új típusú kerámia 11,3 % (77 db).

A *kézzel formált kerámia* 53 db (5,5%) és van még 9 db (0,9%) lassú korongolt. Ezeken belül 6 db simított felülettel készült. A kihajló peremek többsége fazék ill. bögre, mindössze egy tál perem található. Néha kevert, kora római anyaggal együtt fordul elő s ilyenkor hovatarozása kérdéses. Csak a zacskók felében került elő, de hiánya lehet a véletlen műve is.

I.5. D/III. helyiség: (9–15. kép; Függelék 4. táblázat)

A DNy-i saroktorony bejárat helyisége. Méret: 8,5x5,5 m, bejárat az udvar felől (errefelé

lejtett a padlószint). Az ásatók megfigyelései szerint a pusztulási periódusok rövid időn, néhány évtizeden belül követték egymást, kisebb-nagyobb, rövid életű járósíntekkel megszakítva.²⁹

A helyiségben a legalsó agyagos padlószint és a köves habarcsos bejárat az építkezéssel egykorú (1). Az átépítéskor helyezték be a küszöbkövet a DNy-i saroktorony bejáratához (2). Valószínűleg tovább használták a korábbi padlószinteket, bár a metszetben szerepel még egy agyagszint az alsó padló és a paticsos égett réteg között, de ez kérdéses, hogy a megújított padlószint, vagy a későbbi agyagba rakott válaszfal maradványa volt e. Ugyanis az erőd részleges pusztulása után, de még a kemencék építése előtt, egy faszerkezetes, kőalapozású építmény épült a helyiségben (3).³⁰ Pusztulási omladékában két patics- és több faszenes réteg, gerendamaradványokkal³¹ (3a). Legfelül volt egy többretegű omladékréteg, melyen belül el lehet különíteni a DK-i sarokban lévő kemencét (3b.), ami az omladékréteg szintjén épült, de a tetejét újabb köves, habarcsos omladék fedte le (4). A legfelső, vörös omladékréteg tetején (B/1. réteg) 5. század eleji, barbár katonasághoz köthető fegyverek s egyéb bronz ill. vastárgyak kerültek elő (vaskard, harci balta, pajzsdudor, lándzsahegy, vas kézi vonó, stb.). Vele együtt sok késői, vékonyfalú, szürkésfehérre égett kerámia ill. kézzel formált töredékek, „csorbult peremű korsók és kései mécses.”³² (Ld. 9. kép 8; 17. kép 4.).

Kerámia alapján ez a rétegződés nem különül el. Összeillik a legfelső sötétbarna habarcsos réteg (4), az alatta lévő paticsomladdal (3a) és az alsó padló feletti feketés-szürkés réteg (2) anyagával. Ld. 2013.5.14+15+21. A 2–3. rétegen belül összeillik a B/2 paticsos

29 GRÓF–GRÓH 1991; GRÓF 1992, 132.

30 Az alsó padló és B/2 paticsos réteg között szürkés-sárga agyag szint (E) és szürkés-fekete réteg (C/D) Egy agyagba rakott válaszfal volt a D-i zárófallal párhuzamosan és merőlegesen, a habarcsos, bejárat szinthez kapcsolódó agyagpadlón. Az ásatók szerint Valentinianus utáni építkezés (GRÓF–GRÓH–MRÁV 2001–2002, 254).

31 B/1: égett, vörös, paticsos, tetőtégla omladék, faszénsávokkal. B/2: vörös omladék újabb égésnyomokkal, közte sárgás-szürke agyagfelület.

32 GRÓF 1992, 130–131.

D/III. helyiség rétegtan	1.	2	2a	3	3a	3b	4	4a	Nincs réteg
Kerámia csoport									
I.		9, 10							
Ia.	29?	21			6				
I.b.		22, 23			15		4		8, 26
I.c.		30	30	30					
II.		25			16	13		7	
III.		24		19 ³	1, 3, 17, 28		31		
IIIa.		20			5				
III.b.		12			2, 11, 27		14		
III.c.		18							

Kerámia csoportok és rétegek viszonya (D/III. helyiség)

A különböző színek az összeillő töredékeket jelzik.

3 Összeillik D/Ny-i torony (2013.6.36) küszöb fölötti, világosbarna kevert, szemcsés, rétegével.

omladék anyaga az alsó padló feletti feketés-szürke réteggel (2013.5.10+19+23) stb. Összeillő kerámia darabokat a déli és nyugati épületszárny anyagában is találunk. Így pl. a D/III. bejáratánál lévő köves, agyagos felület³³ anyaga összeillik a Ny/I. helyiség legfelső köves omladéknak anyagával (5.24. és zs/3).³⁴ Továbbá a Ny/I. helyiség DK-i sarkának tetőcserepes réteg feletti sötétbarna omladékában és a D/III. helyiség paticsos omladékában vannak összeillő, besimított díszítésű töredékek.³⁵

Itt esetleg arról lehetne szó, amit az ásatók mondtak, hogy több pusztulási réteg követte egymást, egy-két évtized elteltével, melyeknek a kerámia anyaga markánsan nem különíthető el. Ennek ellentmondanak azonban az összeillő töredékek, melyek az alsó padlószint feletti betöltéstől kezdve, a paticsos rétegeken át, a legfelső köves, habarcsos omladékgig egy időben idekerülő pusztulási omladékokat valószínűsítene. Valószínűleg különbséget kell tennünk a helyiség egyes részeinek anyagában. A DK-i sarok kemencéje és a faszervezetes ház valóban

későbbi hozzáépítés lehet, hiszen részben ráépültek a már korábbi pusztulási omladékokra. A helyiség egyes részeit esetleg több alkalommal is feltöltötték, elegyengették. Ezt bizonyítja, e helyiségekben nagyobb számban jelenlévő késői leletanyag mennyisége is.

A rétegtan és a kerámia csoport csak nagy vonalakban egyezik. A legkorábbi, festett kerámiát és hagyományos 4. századi házi kerámiát tartalmazó I-a-b. csoport legnagyobb része az erőd átépítéshez köthető, 2. rétegben fordul elő, de megtalálható a legfelső omladékban is. Az új típusú leletanyag is keverten található az átépítés és az azt követő rétegekben, de mennyiségileg ebből is a legtöbb a legkésőbbi omladékban van.

Az összeillő töredékek alapján látszik, hogy ez a kerámia csoportosítás sem állja meg a helyét egészen, hiszen nem mindig egy csoportba s nem egy rétegbe kerültek a különböző zacskókból származó, összeillő töredékek.³⁶

A teljes leletanyag 1056 db. Ennek 10,3%-a mázas kerámia (109 db). A mázas edények egyik fele jól iszapolt, közepesen keményre égetett (55 db). Ilyen szokott lenni általában a 4. századi mázas kerámia. A másik fele viszont a század végére jellemzően keményre égetett (52

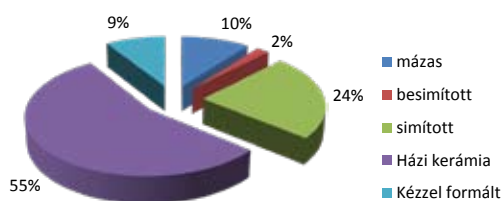
33 Ha a D/III. helyiségben ez az alsó járószint, akkor itt is a legalsó padlószint és a pusztulási omladék kerámiája került egyidőben feltöltésre. De lehet a bejáratnál lévő köves agyagos felület az udvar legfelső szintjének megfelelő járószint is és akkor nem az építés korabeli, hanem a megújított padlószintről van szó.

34 A Zs/3 összeillik Zs/5+ 6–11, 12, 13–18. zacskó anyagával. A rétegek megnevezését részletesebben ld. OTTOMÁNYI 2012, 1. táblázat.

35 2013.5.31.1. + Ny/I. Zs/1+Zs/59. Ld. OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 3.

36 Pl. 19 (3. réteg és III. csoport) + 10+23 (2. réteg és I–I.b. csoport). Vagy a 14 (4. réteg, III.b. csoport) + 15 (3a. réteg, Ib. csoport) + 21. (2 réteg és Ia. csoport). Persze vannak olyanok is, ahol egy csoportba s egy rétegben vannak az összeillő töredékek ld. 3+28: 3. réteg, III. csoport, vagy 2+17 (3a réteg, III.–III.b. csoport).

D/III. helyiség

4. ábra: Az egyes kerámia fajták aránya a D/III. helyiségben.

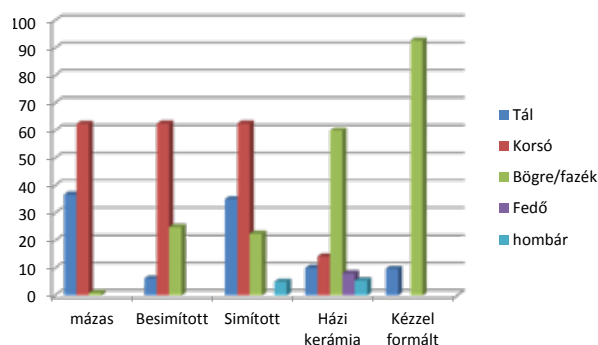
db).³⁷ Ezen belül is van 12 db, házi kerámiához nagyon hasonló szemcsés, keményre égetett és egy kavicsos anyagú töredék is. Rajtuk a máz szinte minden esetben égett, anyaguk szürke, vagy sárgás-fehér, sárgás-vörös színű. Legtöbb a korsó (68 db), majd a tálak (40 db) következnek. Fazék perem mindössze 1 db (mázcsíkkal).

A *besimított kerámia* 21 db (2%). A minták fele (11 db) függőleges vonal vagy sáv, a többi változatos (rács, hullám, murgai, háromszög, ferde vonalkázás). Többségük csillámos, jól iszapolt, közepesen keményre égetett. A bikónikus tál kifejezetten puhára égett. Keményre égetett 6 db, kettő szemcsés anyagból (14. kép 4, 6), egyik pedig kicsit hólyagosra égett, kavicsos anyagból (14. kép 1). Formát tekintve legtöbb a korsó (egyik galléros peremű). Egy műhelyre utaló, ugyanolyan besimítási móddal készült edények is vannak itt (12. kép 4. és 14. kép 10.) és a DNy-i toronyban (8. kép 10.). Közülük az egyik fazékperem pontos mása, mind formát, mind díszítésmódot tekintve a dunabogdányi táborból került elő (12. kép 5).

Simított kerámia feltűnően sok van (23,7%) az erőd többi részéhez képest.³⁸ A 250 korongolt töredéken túl van 3 db kézzel formált és 7 db lassú korongolt is. Egyiken pedig mázpöttyök

37 A máz színe égett, zöld, zöldes-barna, egy-egy esetben világoszöld és sárgás-barna.

38 Ennek nem lehet oka a kora római rétegekből előkerült s pontosabban nem meghatározható korú simított töredékek mennyisége, mivel a helyiségben csak a 2013.5.25. rétegben volt kora római festett kerámia (sok későivel együtt).

5. ábra: D/III. helyiség: a formához köthető töredékek százalékaránya az egyes kerámia fajtákban belül

láthatók, bizonyítva a két kerámiafajta együttes gyártását. Anyaga többnyire jól iszapolt és közepesen keményre égett. A töredékek 25,6%-a (vagyis 64 db) keményre égett. Ezen belül egyetlen egynek szemcsés, egynek pedig apró kavicsos az anyaga. Formát tekintve keményre égetett 5 korsó, 1 bögre és egy hombár perem, továbbá egy megtörő falú tál. A legkésőbbi periódust a bikónikus tál és galléros korsóforma képviseli. Fényes, fekete simítású edény csak 2 db van.

A töredékeknek több mint a fele (55%) 581 db a *házi kerámiához* tartozik. Formához mindössze az egynegyede köthető. Többsége bögre/fazék perem (60%), korsó 14,2%, tál mindössze 10%. Anyaga általában szemcsés, keményre égetett (72%), jóval kevesebb a jól iszapolt keményre (18,8%) vagy közepesen keményre égetett (7,1%) töredék. legkisebb mennyiség a kavicsos anyagú (2,2%). Sok a korongolás nyomokkal bordázott felület (20%), ezek többsége a leányfalui fazékformához köthető. 2 db S-profilú tál, 1 bikónikus tál és egy galléros korsóperem tartozik még az új formákhoz. A többi hagyományos római típus.

Kézzel formált kerámia 76 db (7,2%), *lassú korongolt* 19 db (1,8%). Formához még a töredékek fele sem köthető (43%). Behúzott peremű tál (3 db), kihajló peremű tál (1 db), pohár (1 db), bögre (7 db), fazék perem (30 db). Plasztikusan/bemélyítve díszített 6 db (6,3%), simított felületű 10 db (10,5%).

A déli szárnyon belül itt van a legtöbb késői, 4. század végétől feltűnő kerámiaforma és díszítésmód (18,8%).

I.6. D/I–II. helyiség: (16. kép; Függelék 5. táblázat)

Az eredetileg egységes I. helyiséget később – valószínűleg az átépítéskor – kettéosztották.

D/I. helyiség: rendeltetése: aszaló, terményszárító (fűtőcsatorna és magvak).³⁹

Kétrétegű padlószint, az alsóhoz csatlakozik egy tüzelőjárat (csatorna fedőlapok), alja sárgás-szürke agyagréteg. A csatorna nyugat felé a D/III. helyiségbe vezet, tüzelőnyílás elfalazva. Erről, az építéskori szintről mázas, hagyományos házi kerámia, kézzel formált edények kerültek elő (2013.7.7; Kerámia Ib. csoport).

A csatorna feletti felső padló (alsó körétegre terített töredezett agyagfelület) alatt Gratianus érem, ami az átépítést keltezi terminus post quem. Ehhez a második szinthez kapcsolódik a D/I–II. helyiség közötti válaszfal megépítése.⁴⁰ A legfelső vörös omladékréteg tetején, a D/III. helyiség falánál, bronz s vastárgyak (bronzkorsó, bronzkarika s lemez, vassarló, állatvakaró stb.). Előterében ugyanaz a habarcsos padló, mint a D/III. bejáratánál.⁴¹

D/II. helyiség: Rendeltetése szentély.

Az átépítéskor kettéosztott új helyiségben terrazó padlóra alapozott, apszisos szentély épült.⁴² Felül a szokásos patios omladék réteg. Már a padló alatti köves omladékban volt késői besimított kerámia és kevés új típusú házi kerámia töredék (2013.7.8.). Ez valószínűleg a helyiség elválasztásához köthető szint. A járószint feletti égett rétegben (2013.7.6., 10, 11) murgai és rácsmintás, tehát későbbi besimított

D/I–II. helyiség rétegtan	I.	Ia	2	3
Kerámia csoport				
-I.	9			
I.b.	7			
II.b.				
III.		8		11
III.a.				6, 10
III.c.			12	

Kerámia csoportok és rétegek viszonya (D/I–II. helyiség)

kerámia, hullámos peremű mázas edény, új típusú házi kerámia töredékek.⁴³

Összeillő töredékek nincsenek. Itt jól elkülöníthető az építés előtti, csak kora római anyag és az építés korabeli, hagyományos késő római anyagot tartalmazó szint. Az új típusú leletanyag már az átépítéssel kezdődően megjelenik.

A D/I–II. helyiségben mindössze 65 db **kerámia** volt. Ebből 9 db mázas kerámia, továbbá egy mázpettyes házi kerámia. 3 db besimított, az egyik **rontott**, tehát a helyi gyártás bizonyítéka. A 16 db simítottból egy fényes, fekete felületű, kettő pedig bordázott, késői töredék. 32 db a házi kerámia. Mind a két tálperem késői S-profil s van egy nagyméretű korsó fül is. A bögre-fazék formákon belül 3 db leányfalui fazékforma. A két helyiség kerámiaanyagát együtt tárgyalom a IV–V. helyiségekkel, miután egy helyiségben olyan kevés anyag van, hogy statisztikai számításokra nem alkalmas.

I.7. D/IV–V. helyiség:

Az eredetileg egységes IV. helyiséget később – valószínűleg az átépítéskor – kettéosztották. Ld. D/I–II. helyiség.

A legalul lévő patakkavicsos feltöltés az építéssel egykorú szintkiegyenlítéshez köthető.⁴⁴

A *D/IV. helyiség* egyrétegű (habarcsos) járószintjén, a beszakadt tető a padlón lévő tárgyakat benyomta az agyagos felületbe. Ez a habarcsos padló szintben megfelel a D/II. átépítés utáni

39 GRÓF–GRÓH 1991; GRÓF–GRÓH 1995; GRÓH 2000, 29, 2. kép.

40 Ásatási Napló 1992.VIII.10.: A D/I.h. falában lévő tüzelőnyílás előtti gödör mellett van egy kerek, szürkés agyag járószint. Ez 40 cm-el van a D/I–II. válaszfala alatt, tehát ez lehetett az eredeti szint s csak később épült a válaszfal.

41 GRÓF 1992, 130–131.

42 A D/II. helyiségben jelentős szintemelés. A helyiség DK-i sarkában lévő, habarcsos omladékokra alapozott járószint 70 cm-el van magasabban, mint az agyagszint.

43 GRÓF–GRÓH 1991.

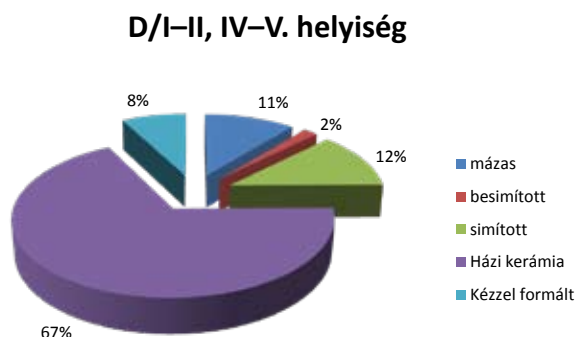
44 A barnás-fekete feltöltésben csak kelta és kora római kerámia. GRÓH szerint (2000, 27) közvetlenül az erőd építése után kellett feltölteni a szintet a dunai áradás miatt. Ezek szerint ez már késő római feltöltés, a kelta szint felett, de a megmaradt járószint alatt.

D/IV-V. helyiség rétegtan	-I	I.	Ia	2	3	3a
Kerámia csoport						
-I.	8.3					
I.					8.7	
I.a.		9.4- 5	8.5	8.6 ⁴		
I.c.						9.1- 2
II.a.				8.4	8.2 ⁵	
III.				9.6.	9.6.	

Kerámia csoportok és rétegek viszonya (D/IV–V. helyiség)

2 Összeillik a 2013.7.4. réteggel (D/II. helyiség északi előtere, falat borító paticsréteg).

3 Hozzáillik a DK-i torony (2013.10.6.) keleti előterének felső omladék alatti habarcsos, szemcsés, rétege (3. szint).

6. ábra: Az egyes kerámia fajták aránya a D/I–II. és IV–V. helyiségekben.

terrazzó padlójának, tehát valószínűleg a kettéosztás után épült. Alatta esetleg egy tapasztott korábbi járósínt.⁴⁵ A D/V. helyiségben összefüggő padló nem maradt, csak átégett agyagos felület részletek. A felső köves, omladékos réteg alatt, mind a két helyiségben vörösre égett, habarcsos szint.

Kerámia alapján összeillik a köves omladékréteg (8.2.), a sárgás-barna alatti kevert réteg (8.4.) és a DK-i saroktorony felső omladéka alatti habarcsos, szemcsés rétegének anyaga (10.6.). A felső égett agyagszint (8.6.) kerámiája a D/II. északi előterében lévő, ÉNy irányú fal feletti paticsos omladék anyagával illik össze (7.4). Ez a ferde fal az erőd legkésőbbi építke-

zéseinek egyike (az ásatok szerint hunkori), tehát a felette lévő paticsomladék 5. század közepére tehető. Vagyis a helyiség feltöltése ebben a kései időpontban történt. A legkésőbbi mázas és házi kerámia edények, valamint kézzel formált és besimított töredékek kapcsolhatók ide.

Az átépítés kori padlószinthez teljesen hagyományos és jellegtelen szürke simított és házi kerámia köthető. A felette lévő omladékban már mázas és besimított kerámia is van. Kora római kerámia a torony legaljától a legfelső omladékig előfordul. Zárt réteg a kavicsos feltöltés alatti kelta szint.

Valentinianus érem volt az agyagba rakott fal nyugati oldalán. Esetleg a válaszfal építését keltezi. Hasonló korú érem a D/V. északi falánál is előkerült.

A D/V. helyiség kerámiájánál, egyetlen egy rétegben van besimított, bikónikus tál s kevés késői házi kerámia (9.6: omladék alatt, sárgás-barna réteg). Máshol még a felső omladék anyagában sincs besimított s csak pár darab, bordázott felületű, késői ház kerámia fordul elő. A többség hagyományos, 4. századi típus, közte mázas és simított edényekkel.

A két helyiségben összesen van 219 db kerámia. Ebből 21 db mázas. Többsége tál (15 db), a másik fele korsó. Legkésőbbi egy hullámos peremű, rossz minőségű, vízszintesen kihajló perem. A két besimított töredék közül az egyik fényes, fekete simítású a másik pedig bikónikus tál, tehát a legkésőbbi csoporthoz tartoznak. Jellegzetes a besimított hullámvonaldíszes edény,

45 GRÓH 2000; Napló 1992. VII.7.: a faltól -135–140 cm-en égett, paticsos réteg, kezdődik. A -140 cm-n lévő járósínt szintben és technikában megfelel a D/II. helyiség habarcsos, terrazzó jellegű padlófelületének. A padló alatt szürkés agyagfolt. (Kerámia zacskón is szerepel a szürke agyagszint alatti anyag. Ltsz.: 2013.8.5.).

melyen a hullámvonal egyik szára erősebb és mélyebb, fényesebb (összeillik a DK-i torony töredékével, ld. 4. kép 5).

A *simított kerámia* 18 db, egyik buborékosra égve, talán rontott töredék. Késői változat nincs közte. Az egyik simított töredéken mázpöttyök, tehát egyszerre égették ezt a kétféle árut.

A 161 db *házi kerámia* 63%-a szemcsés anyagú, a többi jól iszapolt s égetett. Hagyományos, 4. századi formák, közülük néhány élesen aláágott peremű fedőtál ill. nagyméretű korsó, melyek a század végére jellemzőbbek.

Kézzel formált 11 db, lassú korongolt 6 db. Valamennyi perem kihajló fazéktöredék.

II. Kerámia formák, típusok

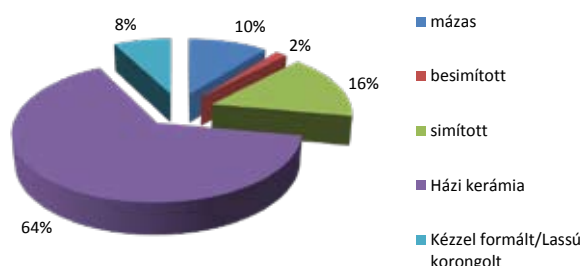
A déli helyiségsorban késő római import-edény nem került elő.⁴⁶ A késő római, helyben gyártott kerámia anyagnak 4 jellegzetes csoportja különíthető el Pannoniában. Egyrészt gyártották a mindennapi életben megszokott, sütés-főzéshez használt házi kerámiát, másrészt megpróbálták helyi anyagból pótolni s utánozni az egyre csökkenő mennyiségű import edényt. Fém, üveg és sigillata utánzatok születtek új technikák s díszítések alkalmazásával. Ilyen új technika az edények felületének mázazása ill. fényesre simítása. A legkésőbbi változatokat bekarcolt s besimított mintákkal is ellátták. A korongolt edények mellett a 4. század második felétől egyre nő a szerepe a kézzel formált kerámiának.

Visegrád–Gizellamajor erődjének déli épületszárnyában összesen **2822 db**⁴⁷ kerámia töredék került elő. Ebből legtöbb a házi kerámia, kb. 68–72%, kiv. a D/III. helyiség, ahol csak 55%. Jóval kevesebb a mázas edény (10–12%) és kb. ugyanennyi, néha kicsit több a simított

46 A 2–3. századi terra sigillata töredékek nem keltező értékűek (DNy-i saroktoronyban pár darab). Az erőd többi részén (Ny-i és északi épületszárny) 4. századi sigillata chiara töredékek is voltak, de a déli szárnyban ilyen nem került elő. Ld. OTTOMÁNYI 2012, táblázat: a Ny/I. helyiségben 3 db Hayes 50. forma (keltezése Kr.u. 320–380 között), továbbá egy Kr.u. 400–450 közötti Hayes 61b. tál utánzata s egy kis oldaltöredék. Kettő az alsó padlószint alatti ill. feletti betöltésből (Zs/41–42, 44), a többi a felső omladék rétegből (Zs/5, 10, 13).

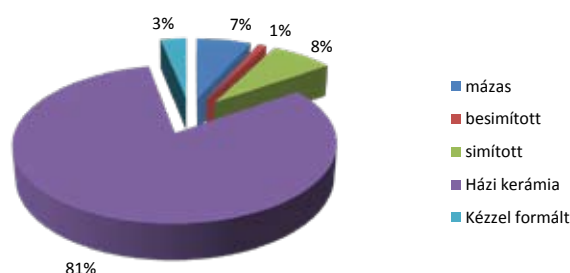
47 DK-i torony: 525 db, DNy-i torony: 955 db; D/III. helyiség: 1056 db; D/I-II, IV-V. helyiség: 286 db.

Déli szárny

7. ábra: A déli épületszárny kerámia fajtáinak megoszlása

Ny/I. helyiség

8. ábra: A Ny/I. helyiség kerámia anyagának megoszlása

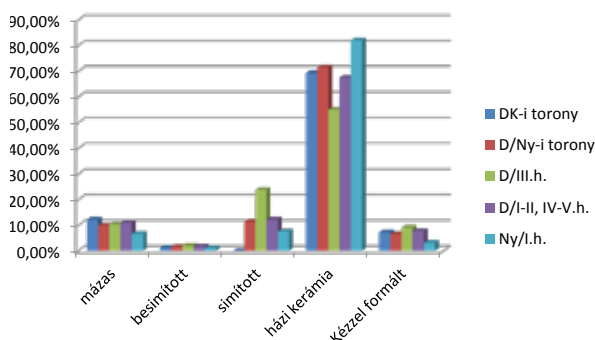
felületű áru (D/III. helyiségben 23,7%!). A besimított díszítésű kerámia 1,2–2% (legtöbb a D/III. helyiségben). Kézzel formált edény szinte minden rétegben található pár darab (6,5–9%), ebből is a D/III. helyiségben van a legtöbb. A Ny/I. helyiséggel összehasonlítva szembetűnő különbség a házi kerámia mennyisége, mely ott jóval nagyobb számban mutatkozik (82%) és ennek megfelelően az összes többiből kevesebb van.⁴⁸

Az erőd déli szárnyának anyagát a nyugati I. helyiséghez hasonlóan, a hagyományos, 4. század közepére–második felére jellemző formák és az új típusú, 4. század végétől fellépő s 5. század első felében használatos formakincs elkülönítésével tárgyalom.⁴⁹ Érdekes megfigyelni

48 Ny/I. helyiség: Mázás kerámia: 6,6% (235 db); besimított: 1% (37 db); simított: 7,6% (270 db); házi kerámia: 82% (2900 db); kézzel formált: 3,2% (108 + 5 db LK).

49 Forma alapján nem mindig egyértelmű a szétválasztás, pl. a vízszintes peremű tálak római import edények utánzatai, de egyes változatok éles váll törése és bekarcolt díszítése már az új típusú leletanyaghoz kap-

<i>Lelőhely</i>	<i>mázas</i>	<i>besimított</i>	<i>simított</i>	<i>házi kerámia</i>	<i>Kézzel formált</i>
DK-i torony	12,2%	1,1%	10,9%	69,3%	7,2%
D/Ny-i torony	9,8%	1,5%	11,3%	71,5%	6,5%
D/III.h.	10,3%	2%	23,7%	55%	9%
D/I-II, IV-V.h.	11%	1,7%	12,2%	67,5%	7,7%
<i>Átlag (déli épületszárny)⁶</i>	<i>10,6</i>	<i>1,6</i>	<i>15,6</i>	<i>64,5</i>	<i>7,7</i>
Ny/I.h.	6,6%	1%	7,6%	82%	3,2%

arányukat az egyes kerámia fajtákon ill. egyes helyiségeken belül.

II.1. Házi kerámia: 1820 db, 64,5%.

Formához köthető a töredékek 23,8%-a. A többi oldal s talp töredék. A formákon belül 16,2% tál, 11,1% korsó, és legtöbb a bögre – fazékforma: 59,4%. Pohár csak egy-két töredék és fedő is, más telepek anyagához hasonlóan, viszonylag kevés van (8,1%). Itt kell megemlíteni a fedőtálak szerepét, melyekből viszont sok található a 4. század végi anyagban. Pár darab hombár is előfordul (5,1%). A hombárok mellett ill. helyett nagyméretű, gyakran két fülű fazekakban és korsókban tárolták a terményeket és az innivalót.

II.1.1. TÁLAk: 70 db, 16,2%⁵⁰

Hagyományos, kora római formák 4. századi változatai

- Behúzott peremű tálak: 17 db⁵¹, a tálak 24,3%-a. Peremük duzzadt⁵² (5. kép 1.), befelé ívelő (2. kép 1.), majd a század

csolható. Ugyanez a helyzet a tagolt felsőrésű tálakkal is, melyek kora római formára vezethetők vissza, de a kónikus alsórésű változatok újbóli feltűnése a késő római kerámiában már inkább a 4. század végére tehető.

50 D/Ny-i torony: 27 db, D/III. helyiség: 14 db, D/I-II, IV-V. helyiség: 6 db, DK-i torony: 23 db.

51 D/Ny-i torony: 8 db, D/III. helyiség: 2 db, DK-i torony: 6 db, D/V. helyiség: 1 db

52 OTTOMÁNYI 2012, 2. kép1.

9. ábra: Az egyes kerámia fajták százalékos aránya a déli helyiségekben és a nyugati épületszárnyban

végefelé egyre élesebben alávágott (5. kép 2.). Oldalfaluk kónikus. Anyaguk jól iszapolt, csillámos ill. szemcsés, keményre égetett egyaránt lehet. Méretük a kis csészéktől (szá: 15–16 cm) a nagy, lapos tányérokig terjed (szá: 24 cm). A mindennapi életben használt leggyakoribb tányér és tálforma. A római kor négy évszázadában végig gyártották, különböző kivitelben, formában s peremkiképzéssel. A 4. században szürke házi kerámiából, simított felülettel ill. mázas felülettel egyaránt készült. Gizellamajorban mindhárom változat előfordul. Erősen szemcsés kivitelben még az 5. század közepén s második felében is megtalálható.⁵³

- Fedőtálak (11 db, tálak 15,7%-a):⁵⁴ a fenti, behúzott peremű tálak, alávágott peremű késői csoportját gyakran fedőtálként használták. Ezen belül is van kisebb, meredek falú típus (16. kép 4; szá: 16 cm), nagyobb, ívelt falú változat (2. kép 4; szá: 19,5 cm), továbbá majdnem vízszintes, belül alávágott peremű

53 GRÜNEWALD 1979, 64. Taf. 58. 3-13 (Carnuntum); PETZNEK 1997, 261–263, Typ 21.5-6 (3–4. század); OTTOMÁNYI 1989, Fig.113-114, 115.1-16-20 (Ács-Vaspuszta: Constantinus dinasztától az 5. század elejéig); GASSNER 2000, 223–225, Abb. 188 (Mautern); GROH-SEDLMEYER 2002, 235, Abb. 144 (Mautern); LÁNYI 1981, Abb.14. 1-6 (Tokod); HORVÁTH 2011, 620–621, Abb.7.11 (Keszthely–Fenekpuszta); OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998, Taf.1-2 (Szombathely–Fő tér, 5. század közepe). Stb.

54 D/Ny-i torony: 1 db, DK-i torony: 8 db, D/IV–V. helyiség: 2 db.

edények, mélyebb tál formában (9. kép 5; szá: 17,5 cm), vagy laposabb változatban (5. kép 4; szá: 29 cm). A behúzott peremű tálakkal együtt a tálformák 40%-át adják. Nagyon gyakori edényforma.⁵⁵

- Tagolt felsőrészű, egyenesen álló peremű tálak, éles válltöréssel (Wandknick): 6 db (8,6%). Peremük egy (5. kép 3.) ill. kétosztatú (9. kép 1.). Szájátmérőjük 20–26 cm. Alsó részük kónikus. Anyaga lehet jól iszapolt, sima felülettel ill. szemcsés, keményre égetett. A forma eredete a kora római, gyűrűsperemű tálakra vezethető vissza. Tehát hagyományos római formának is tartható, de éles válltörése és kónikus alsó része már az új típusú, 4. század végén gyakorivá váló kerámia csoporthoz sorolja. A késő római korban elsősorban simított, ritkábban házi kerámia ill. mázas kivitelben fordul elő.⁵⁶ Carnuntumban a szürke, késői változatok a 3. század végén tűnnek fel és végig használatban vannak a 4. század folyamán.⁵⁷ A noricumai késő római kerámia egyik vezető formája. Pl. Mauternben négy formai variánst különítettek el, melyek használati ideje elsősorban a tábor 6. periódusára esik.⁵⁸ A 4–5. században nem csak római, de germán területen is gyakori.⁵⁹
- Szűrőtálak (5 db): faluk függőleges, kerek ill. szögletes lyukakkal áttörve. (6. kép 6; 2. kép 2-3.). Kisebb (szá: 17 cm) s nagyobb szájjátmérővel (szá: 29 cm) egyaránt készülhettek. Anyaguk

jól iszapolt, közepesen vagy keményre égetve. Néha agyagmázszerű bevonattal. A forma ugyanilyen kivitelben a 2. századtól kezdve előfordul.⁶⁰

- Mély, kónikus aljú tál, pereme befelé ívelő, bordákkal tagolt galléros perem. A forma és a téglaszínű kivitel a dörzstálakra hasonlít,⁶¹ de nincs belül kavicsozva s keményre égetett (5. kép 7.). Mázpettyes házi kerámia tál, de végülis nem mázazták le (szá: 26 cm).

Import edények 4. századi utánzatai:

- Vízszintes peremű csészék (9. kép 2-3.) ill. lapos tálak (5. kép 5.). Összesen 12 db (tálak 17,1%-a). A 4. században szokásos formák, fém s sigillata chiara edények utánzatai. A peremüket vagy vállukat díszítő bekarcolt hullámvonal (5. kép 5.) ill. az éles válltörés és kónikus alsórész már a 4. század végi csoporthoz kapcsolja őket.⁶² A nyugati épületszárnyban jóval nagyobb számban fordul elő.⁶³ Elsősorban mázas kivitelben készülnek, házi kerámiaként ritkább. A 4. századi temetőben a kisebb csésze változatok a jellemzőek.⁶⁴ Ács–Vaspusztán főleg a Valentinus-korban ill. utána találhatók vízszintes peremű tálak.⁶⁵ A kónikus válltörésű forma a Budakalász–Luppacsárdai őrtorony tálainak vezető típusa a 4. század végén.⁶⁶ A Barbaricumban, a Jiřikovice-i fazekasműhely gyártotta.⁶⁷

⁵⁵ OTTOMÁNYI 1991, 8, 2. tábla 9-10; LÁNYI 1981, Abb.9.8-9; TOMKA 2004, Taf.3.6. (Arrabona táborának népvándorlás-kori 1b fázisa).

⁵⁶ Mautern: FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.2.2–7, és Abb.3.11. Házi kerámia kivitelben: Abb. 8. 7, 9, 11, 13 (további analógiákkal); OTTOMÁNYI 1991, 8–9, 3. t.13 (Leányfalu); HORVÁTH 2011, 615–617, Abb.12. (Keszthely–Fenékpuszta).

⁵⁷ GRÜNEWALD 1979, 59, Taf.52. 5-14; PETZNEK 1997, 230–231 (Typ 13.3)..

⁵⁸ GASSNER 2000, 217–218, Abb.185 (analógiákkal).

⁵⁹ TEJRAL 1985, 118. Abb.7/5 (Jiřikovice).

⁶⁰ BRUKNER 1981, T.99. 2,4; GRÜNEWALD 1979, 49, Taf.36.6; OTTOMÁNYI 2012, 253, 193. kép 12-13 (mázpettyes késő római változata is van).

⁶¹ CVJETIČANIN 2006, 25, LRG 4 (mázaz dörzstál).

⁶² Peremén bekarcolt hullámvonal gyakori a tokodi csészéken, tálakon (LÁNYI 1981, Abb.15. 4, 6); Előfordul pl. a dunabogdányi táborleszűkítés anyagában. Ld. OTTOMÁNYI 1999, Pl.IX.5.

⁶³ OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 4-5 (a tálak 38%-a).

⁶⁴ Pl. analógia 9. kép 2.-edényhez Somogyiszírlól: BURGER 1979, 11. sír, Taf. 3/11.3 (Kr.u.341–346 közötti érem és mázas 3 fülű bögre).

⁶⁵ OTTOMÁNYI 1989, 505–506, Fig.116. 35-37.

⁶⁶ OTTOMÁNYI 2004, II. t. 3,5 (válltöréssel), 8 (laposabb tál).

⁶⁷ PEŠKAŘ 1988, Obr.8 (bordákkal tagolt felsőrész), Obr.10.1.

- Íveltlen kihajló peremű tálak (3 db). Alsó részük kérdéses. A D/III. helyiségben és a DNY-i toronyban van pár db (2013.6.7.5). Anyaguk jól iszapolt, keményre égetett. Bikónikus tál vagy un. Knickwandschüssel töredékei egyaránt lehetnek.⁶⁸

Új formák a 4. század végén–5. század első felében:

Tendenciaként megfigyelhető, hogy az 5. századi kerámiaanyagban egyre kedveltebbek lesznek a kónikus aljú mély tálak, különböző perem kiképzéssel. Többségük római formákból is levezethető ld. tagolt felsőrész, egyenesen álló perem (gyűrűs perem), vízszintes perem, S-profil. Mások már új típusú, 5. századra jellemző, interregionális típusok, mint pl. a bikónikus edények.

- S-profilú tálak: 9 db perem (13%). Legtöbb a DNY-i saroktorony anyagában található (6. kép 1-3.). Pereme élesen alávágott, a legkésőbbi változat vállá bordázott. Anyaguk csengően keményre égetett, szemcsés, gyakran fehérre égett. Szájátmérő 17–22 cm között. A szélesebb nyakú s nem alávágott peremű változat, már átmenetet képez a bikónikus tálak felé. Kisebb csésze s nagyobb tál változatban egyaránt létezik (Sz: 14 ill. 20 cm; 6. kép 4-5.). A DNY-i toronyban került elő még 5 db kónikus alsó rész is, mely tartozhatott az S-profilú és vízszintes peremű tálakhoz egyaránt. A nyugati I. helyiségben a tálak 20%-a ide sorolható.⁶⁹ A forma előzménye a simított felületű, késő kelta – kora római S-profilú tálakban kereshető. Két évszázados szünet után a 4. század végén jelennek meg újból, főleg a házi kerámiában.⁷⁰ A Dunakanyarban különösen sok helyen található a Valentininus utáni leletanyagban. Ld. Leányfalu, Tokod, Pilismarót. A Tokodiak mind a visegrádihoz hasonló nagyon keményre égetett, szemcsés

anyagból készültek, élesen alávágott peremmel s válltöréssel rendelkeznek, gyakran bekarcolt hullámvonallal díszítve.⁷¹ Legutóbb Biatorbágy határán tártak fel egy 4–5. századi település részletet, ahol ugyancsak a tálak vezető típusát alkotta.⁷² Intercisában egy valószínűleg 430-as években elpusztult ház padlójáról került elő, a visegrádihoz hasonlóan alsó felén erős korongolás nyomokkal.⁷³ A Keszthely–Fenékpusztai erőd házi kerámiájában is előfordul.⁷⁴ Arrabona táborában a tábor feladása utáni 1b–2. fázisban lép fel.⁷⁵ Az 5. század közepéig megtalálható germán jellegű kerámiával s besimított edényekkel együtt a Balaton part egyik késő római telepén (Ordacsehi–Kis-töltés).⁷⁶ A szlovéniai magaslati telepek 4–6. századi anyagában is előfordul.⁷⁷ A szomszédos szarmata barbaricumban s germán területen is általánosan elterjedt forma az 5. században. A közép-Duna medence 5. századra egységesülő kerámia művéségének egyik bizonyítéka.⁷⁸

- Bikónikus tálhoz köthető, éles has vagy válltörésű kerámia, perem nélkül mindössze pár darab van (kb. 6 db), elsősorban a D/III. helyiségből (9. kép 12) és a DNY-i toronyból. Formájuk bizonytalan. Az S-profilú, vállban ill. hasban megtörő falú tálak 5. századi továbbfejlődése a bikónikus tál. Ez a típus Pannoniában főleg a besimított kerámiára lesz jellem-

68 OTTOMÁNYI 1991, 9, 5.t.20.

69 OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 2-3.

70 4. század végi megjelenésüket több kutató idegen, barbár hatásnak tulajdonítja (germán hatás szarmata közvetítéssel). Ld. HORVÁTH 2011, 161.

71 OTTOMÁNYI 1991, 9, 6–8. t; OTTOMÁNYI 1996, 83, Abb. 3–4/8-16; LÁNYI 1981, XXIII–XXIV. tip. Abb. 11–13.

72 OTTOMÁNYI 2008, 14. kép 1–4.

73 BÓNA 1993, 67. rajz/4.

74 HORVÁTH 2011, 617–620, Abb.13.

75 TOMKA 2004, Taf. 4. 3-4, Taf. 6. 10.

76 BOCSI 2008, Abb.13. III/b. A 6. század közepéig fennálló Zamárdi–Kútvolgyi-dűlő telepén már nem fordul elő (Abb. 14).

77 CIGLENECKI 1984, Abb.2.15-16.

78 TEJRAL 1985, 140–141, Abb. 21, 2-6; PÁRDU CZ 1959, Taf. XVI. 16-18 (Csongrád–Kenderföldek); CSEH 1999, 51, 11. kép.

ző az 5. században. Házi kerámiában ritkább. A Ny-i helyiségben is csak a tálak 5%-t alkotta, a déli épületszárnyban még kevesebb.

A tálak többsége hagyományos, 4. századi forma. 5. századi típus 15 db (21,5%), illetve, ha a megtörő falú vízszintes peremű tálakat is ide számítjuk, akkor 27 db (38,6%). Legtöbb új típus a D/III. helyiségből és a DNy-i toronyból került elő.

II.1.2. KORSÓK: 48 db (11,1%)

Nem mind perem, vannak közte fülek is, melyek tartozhattak esetleg bögréhez is. A perem töredékek többnyire kicsik, pontos formához nem köthetők. Ép edény csak kettő van. Alapvetően a hagyományos, 4. századi, szűknyakú, egyenesen álló vagy kihajló peremű korsókat és a szélesebb szájú kancsókat lehet elkülöníteni. Az 5. századi új formáknál pedig a galléros peremű korsók dominálnak. Kevesebb, mint a korsók fele köthető formához (22 db, 46%).

Hagyományos, 4. századi formák:

- Egyenesen álló, osztott peremű, szűknyakú korsók: 5 db (6. kép 7.).⁷⁹
- Osztott, egyenesen álló, vagy kissé kihajló peremű széles szájú kancsók (3 db). Ezek némelyike lehetett nagyobb füles bögre is. A DNy-i toronyban fordul elő elsősorban (pl. 2013.6.6.3. és 2013.6.16.16. stb.). Általánosan használt 4. századi típus.⁸⁰
- Kihajló perem töredék: 2 db. A korsóforma nem maradt meg.
- Kiöntős korsó: 2 db, mind a kettő a DK-i saroktoronyból.⁸¹ Anyaga szemcsés, keményre égetett. Hagományos római forma, mind a négy évszázadban megtalálható. Szűkebb s szélesebb szájátmérővel egyaránt gyakori. A 4. században főleg a házi kerámiára jellemző, szürke,

szemcsés, keményre égetett anyagból.⁸²

- Tölcséresen kihajló peremű korsó: 2 db a DK-i toronyban.⁸³
- Szűknyakú korsó, perem nélkül: 1 db. Szürke, szemcsés, keményre égetett anyagból a DNy-i toronyból (6. kép 8.). Válla bemélyített vonalakkal tagolt.

Új, 5. századi korsók:

Nem csak a forma (galléros perem), de az anyag kivitele (fehérre égetett) s a díszítés (bekarcolt, bevagdosott) alapján is besorolhatók ide egyes edények.

- Szűknyakú korsó perem nélkül, valószínűleg bekarcolt s bevagdosott díszítéssel: majdnem ép edény a D/III. helyiségből (9. kép 8.). Pereme tölcséresen kihajló vagy galléros egyaránt lehetett. Fehér színű, szemcsés, keményre égetett anyagú. Ez a díszítésmód és kivitel az 5. század eleji edények jellemzője, mind a házi kerámiában, mind a mázas korsóknál.⁸⁴
- Galléros peremű korsó: 2 db a D/III. helyiségből. A 9. kép 9. szűknyakú, tölcséresen kihajló peremű kis korsó, melynek nyakát több gallér/borda tagolja. Teste erős korongolás nyomokkal bordázott. Szinte pontos analógiája az itáliai Carlino mázas edényei között fedezhető fel.⁸⁵ A másik (9. kép 10.) tölcséresen kihajló peremének a vége lekerekített. Széles és többosztatú szalagfülének indulásánál kiszélesedő dudor, mely az üvegkancsók fülét utánozza. Teste körbefutó, bemélyített vonalkötegekkel tagolt. Hasán enyhe korongolás nyomok. Fülük minden esetben a gallérből indu-

⁷⁹ GRÜNEWALD 1979, Taf. 55.7. és Taf. 56, 7,9;

⁸⁰ GRÜNEWALD 1979, 4-6, 8,10; HORVÁTH 2011, Abb.8 (fazéknak nevezi).

⁸¹ A nyugati épületszárnyban a korsók 13%-át alkotta: OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 8.

⁸² BRUKNER 1981, T.145/133-134.

⁸³ A D/III. helyiségben is van egy majdnem ép korsó tölcséres peremmel, de a nyakán lévő gallér ill. anyaga és díszítésmódja alapján az 5. századi korsókhoz soroltam be.

⁸⁴ OTTOMÁNYI 2012, 4. kép 1-3; OTTOMÁNYI 1991, 42.t.5; OTTOMÁNYI 1996, Abb.18. 1-2; TOMKA 2004, Taf.5.1 (Arrabona táborának népvándorlás-kori 1B periódusa). Stb.

⁸⁵ MAGRINI-SBARRA 2005, Tav. 6a.

ló szalagfűl. Anyaguk mindig szemcsés, csengően keményre égetett. Gyakran fehér színűre égett, bár lehet világos-szürke is. A galléros peremű korsónak sokféle változata előfordul Visegrád–Gizellamajorban. A nyugati I. helyiségben fellépő, klasszikus, kicsit szélesebb szájú peremtípus⁸⁶ a déli épületszárnyra nem jellemző. Hasonló, szűkszájú, galléros peremeket Leányfaluról ismerünk, változatos korsóformákkal.⁸⁷ A tokodi erődben is gyártották.⁸⁸

- Kétfülű, széles szájú, galléros peremű korsó: 4 db (9. kép 11. Az Ny/I. helyiségben bekarcolt hullámvonalakkal és bevagdosott peremszélel fordul elő, vállá kiugrik, mint az un. leányfalui fazékformának.⁸⁹ A leányfalui házi kerámia és mázas analógiáknak nem maradt meg a füle.⁹⁰ A Gizellamajori erődben a házi kerámián túl, simított és besimított díszítéssel fordulnak elő hasonlóan galléros peremű, egy vagy kétfülű nagy korsók.⁹¹ Szarmata területen pl. Üllőn gyártanak ilyen nagyméretű galléros korsókat egy ill. két fülel.⁹² Morva területen pl. Straningban fordul elő az 5. században.⁹³
- Nagyméretű, füles korsó (esetleg fazék): A D/III. helyiségben van még 2 db nagyméretű edény, korsó vagy fazékforma, melynek több töredéke is megmaradt (perem és fül nélkül), de a forma nem állapítható meg. A D/II. helyiségből pedig több, nagyméretű szalagfűl is előkerült. Ezek a nagyméretű, tárolóedénynek is

használható egy vagy kétfülű korsók a 4. század végétől jelennek meg. Simított és mázas felülettel is gyakoriak.

II.1.3. POHÁR: 1 db

Hagyományos, 4. századi forma:

- Duzzadt peremű kis, szürke pohár. A DK-i saroktoronyból került elő (2. kép 5.).

II.1.4. BÖGRE–FAZÉK: 256 db (59,4%).

A töredékek többsége olyan kicsi, hogy a szájátmértőjét nem lehet lemérni, tehát a bögre s fazék közti különbség nem állapítható meg. Perem kiképzés alapján két nagy csoportba oszthatók: a kihajló peremű és profilált, fedőnek képzett peremű edények. Kisebb mennyiségben az osztott ill. vízszintes perem is előfordul. Az edények formájára ritkán lehet következtetni, pl. leányfalui típus. Legegyszerűbb s legáltalánosabb a lefelé, vállban vagy hasnál szélesedő forma. Van néhány talp töredék is felmenő fallal, de különösebb következtetéseket ezekből sem lehet levonni.

Hagyományos, 4. századi forma:

- Kihajló peremű bögrék ill. fazekak: 95 db, 37,1%.⁹⁴ Peremük lehet kihajló (10. kép 2.), duzzadt (6. kép 9.), egyenesre vágott (10. kép 1.), alávágott stb. Sokféle méretben készült. A bögrék szájátmértője 9,5–13,5 cm között mozog, az ennél nagyobbak már fazéknak tarthatók. Anyaguk többnyire jól iszapolt, keményre égetett. ritkán szemcsés, vagy kavicsos kivitelű. Lassú korongolt kivitelben is előfordul, kavicsos, aranyosan fénylő csillámos soványítással (16. kép 7.). A nyugati épületszárnyban is sok van belőle. Rontott példány bizonyítja a helyi gyártását.⁹⁵ Általános római típus, pontosabb kormeghatározásra nem alkalmas.
- Kihajló peremű fazék, peremén és vállán körömbecsipkedés szerű plasztikus díszítéssel (szájátmértő 17 cm). A DK-i

86 Ny/I. helyiség: OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 9-10.

87 OTTOMÁNYI 1991, 16. t.7-10.

88 LÁNYI 1981, Abb.3.7-8.

89 OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 11.

90 OTTOMÁNYI 1991, 16. t.12 (díszítetlen), 32. t.63 (mázas, bekarcolt hullámvonalakkal s hullámos peremmel).

91 OTTOMÁNYI 2012, 13. kép 1-2 (További analógiákkal a provincián belül s a Barbaricumból).

92 KULCSÁR–MÉRAI 2011, Fig.13.

93 STUPPNER 2008, Abb.6.6.

94 Ezen belül a mérete alapján 10 bögrét és 13 fazekat lehet elkülöníteni.

95 OTTOMÁNYI 2012, 3. kép 2, 4. és Abb.5.3-4. A bögrék 33%-a, a fazekak 17%-a tartozik ide.

toronyból került elő (2. kép 8.). A perem szélének bevagdosása néha korongolt, de gyakrabban lassú korongolt vagy kézzel formált edényeken fordul elő. A provinciában ritkább, germán területen gyakoribb díszítésmód. Mellette változatos beszürkált bevagdosott plasztikus díszítések láthatók.⁹⁶

- Kihajló, osztott peremű bögre 16 db (6,2%).⁹⁷ Mérete alapján többnyire bögre (szájátmérő 13 cm), de besorolható a széles szájú füles kancsókhoz is. Jól iszapolt és szemcsés kivitelben egyaránt előfordul (10. kép 3.). A Gizellamajori erőd többi részében is megtalálható.⁹⁸ Gyakori peremkiképzés a 4. századi római kerámiában, korszaknál és bögrénél egyaránt. Lehet egyfülű vagy fületlen forma. Ács–Vaspusztán a Constantinus-dinasztia kori rétegektől kezdve a 4. század végéig keltezhető.⁹⁹ Mauternben 4–5. század fordulójára tehető rétegből került elő, bár a típus már a 3. század végétől feltűnik.¹⁰⁰ Morva területen az 5. században is továbbél.¹⁰¹
- Vízszintesen kihajló perem: 28 db (11%). Ez a típus a kora s középső császárkori fazekak továbbélése. A 4. századon belül a korábbi időszak jellemzője.¹⁰²
- Profilállt, fedőnek kiképzett peremű edények: 88 db, 34,4%. (10. kép 4; 6.

kép 10.). Általában fazék, ritkábban bögre méretű (bögrék szájátmérője 11–12 cm, efelett már inkább fazék).¹⁰³ A legkésőbbi változat teste, korongolás nyomokkal bordázott, ami már az új, 5. századi kerámiához sorolja (ld. később). Az egész 4. században előfordul, de mennyisége a század vége felé nő meg. Az 5. században még használták. Sokféle variációban létezik. Analógia nagyon sok található hozzá.¹⁰⁴

Új, 4. század végén jelentkező formák és díszítések:

- Profilállt peremű bögrék s fazekak késői változata, erős korongolás nyomokkal bordázva. A típust a hagyományos római formáknál már ismertettem, de ez a fajta díszítés csak a késői időszaktól jellemző. Ld. D/III. helyiség majdnem ép bögréje (10. kép 7.). Válla a bordánál kicsit kiugrik, már átmenet a késői, leányfalui típus felé. A bordázott díszítésű oldaltöredékekről többnyire nem lehet megállapítani, hogy milyen formájú s peremű bögre/fazék típushoz tartozik. Így e típusnál százalékarány nem számolható. Kavicsos, szemcsés, vékonyfalú, nagyon keményre égetett anyagból készült. A Duna túlsó partján lévő germán telepeken is feltűnik a 4. század végén a profilállt perem, szemcsés anyag és bordázott fal. Mint római jellegű kerámiát tartják számon. pl. Vác–csörögi rétek.¹⁰⁵ Morva területen 5. századi környezetben mázas s besimított kerámiával együtt lép fel.¹⁰⁶ Szarmata területen ugyancsak a 4. század végétől találunk ilyen anyagú és formájú, bordásfalú

96 SZÖNYI 1984, 348, Abb.5.1. (Győr, Martinovics tér); OTTOMÁNYI 1989, Fig.123.8a; POLLAK1980, Taf.41.9, Taf. 43.1, Taf.55.5, Taf.56.1 (Maiersch), Taf.104.1 (Rothensee), Taf.119.2. (Straning), Taf.160.4 (Wien-Leopoldau) stb.

97 DNY-i toronyban 5 db; D/III. helyiségben 9 db, ebből 3 biztosan bögre. D/II. és V. helyiségben 2 db.

98 OTTOMÁNYI 2012, 3. kép 3 (Ny/I. helyiségben a bögrék 4,3%-a); GRÓF 1992, 2. kép.

99 OTTOMÁNYI 1989, Fig. 130–131/26–34 (további irodalommal).

100 GASSNER 2000, 211, Abb. 182; GROH–SEDLMEYER 2002, 284, Abb.158.822, 1106 (Mautern, 4. század közepe–5. század).

101 STUPPNER 2008, Abb.6.10 (Straning).

102 HORVÁTH 2011, 622–623, Abb.9. (további analógiákkal).

103 OTTOMÁNYI 2012, 3. kép 1, 5, 8. A nyugati épületszárny bögréinek a 14,3%-a, a fazekak 17%-a tartozik ide.

104 OTTOMÁNYI 1989, Fig.128–130 (kevés Constantinus-dinasztia kori, a II.Constantius-kortól egyre nagyobb mennyiségben s még az 5. század elején is van); OTTOMÁNYI 1999, 357–358, Pl. XI/6-8, XII/1-4 (keltezéssel, s analógiákkal).

105 KULCSÁR 2004, fig.4; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005.

106 TEJRAL 1985, Abb.20. 2-6.

edényeket. Helyben gyártották pl. Üllőn. Gyakran már a népvándorlás kori kerámiához sorolják.¹⁰⁷

- Az un. leányfalui bögre s fazék típus:¹⁰⁸ 42 db (16,4%). Jellegzetesen kiugró vállú, lefelé szélesedő nyakú edény. Néha oldal töredékként is megmaradt, nemcsak peremként. Általában profilált peremmel készült (11 db). Ld. (10. kép 5, 8, 10; 16. kép 5-6; 18. kép 1.).¹⁰⁹ Ritkábban kihajló (2 db: 2. kép 6; 10. kép 9.), vagy vízszintesen kihajló (1 db: 6. kép 11.). A bögrék 9–12 cm szájtátmérőjűek. A közepes méretű fazék 13–14 cm száj átmérőjű, de vannak ennél jóval nagyobb, és szélesebb szájú fazekak is (18–23 cm). Csengően keményre égetett, vékonyfalú, szemcsés anyagból készült. Oldalfala szinte mindig korongolás nyomokkal bordázott. A nyugati I. helyiségben jellemző bekarcolt hullámvonalak ill. bevagdostott pontsorok,¹¹⁰ a déli épületszárnyban nem köthetők ehhez a formához. Legtöbb a DNY-i toronyban (21 db) és a D/III. helyiségben (16 db), de a DII. helyiségben s a DK-i toronyban is található pár darab. Az épületszárny bögre–fazék anyagának mindössze 16,4%-a, ami jóval kevesebb, mint a Ny/I. helyiségben, ahol a bögrék fele és a fazekak 66%-a ide tartozik. A forma kora római előzményekre vezethető vissza, majd a 4. század utolsó harmadában tűnik fel ismét s egészen az 5. század végéig él.¹¹¹ Elterjedése a provincián belül nem egyenletes. A Dunakanyar vezető bögre s fazék formája

a 4–5. század fordulóján. Leányfalun és Tokodon egész sorozatokat gyártottak belőle.¹¹² A limes menti őrtornyokban, s táborokban máshol is előfordul. Pl. Intercisa táborában a legkésőbbi, hunkorban leégett ház padlójáról, Böleskén a Duna medréből került elő.¹¹³ A másik terület Dél-Pannonia, ahol gyakori.¹¹⁴ A provincia belsejéből csak elszórtan kerül elő, gyakran a formája is átalakul. Pl. Keszthely–Fenekpusztán egy rövidebb nyakú fazékforma a jellemző.¹¹⁵ Hunkori, majd langobárd s gepida telepeken is továbbél az 5–6. században.¹¹⁶ Morva területen sírokba tették a kis bögréket az 5. század folyamán.¹¹⁷ A nagyobb fazekak a telepek jellegzetes edényei, hasonlóan szemcsés, bordázott felülettel.¹¹⁸ Szarmatáknál is előfordul a 4. században.¹¹⁹ A Csernyahov kultúra anyagában sem ismeretlen, de valószínűleg provinciális hatásra honosodott meg.¹²⁰

- Van egy karcsúbb, egyfülű bögre/korsó változata is a D/III. helyiségben. Szájátmérője 8–9 cm (10. kép 6.). A Ny/I.

107 VADAY 1988–1989, Abb.46. 1-6; CSEH 1996, 103–116; KULCSÁR–MÉRAI 2011 (műhely Üllőn).

108 OTTOMÁNYI 2012, 3. kép 6-7, 9-10.

109 DNY-i torony: 2013.6.4.17 (szá: 19 cm) formához ld. Ny/I. helyiség Zs/25,26,29.3. ill. OTTOMÁNYI 2012, 3. kép 9.); 2013.6.6.1. (Szá: 23 cm). Forma Ny/I.h. Zs/8.3., pereme Zs/25.2. (OTTOMÁNYI 2012, 3. kép 6. és 9.); 2013.6.8.8. (hasonló Ny/I.h. Zs/8.3.).

110 Ny/I. helyiség: OTTOMÁNYI 2012, 4. kép 1-3.

111 Kora római előzmények: BRUKNER 1981, T/103/4, 104/10, 122/129. stb.; BÓNIS 1942, IX/3, 5 (kelta kerámiára vezet vissza).

112 Bögre: OTTOMÁNYI 1991, 31. t; LÁNYI 1981, Typ VII. Abb. 8/4-6. Fazék: LÁNYI 1981, 75, Typ. I, Abb. 1-2; OTTOMÁNYI 1991, 11–12, 36-75. tip., 28–34. tábla és 5. térkép. Leányfalun a bögrék és fazekak 70%-a ebbe a típusba sorolható; Pilismarót–Malompatak: OTTOMÁNYI 1996, Abb. 8-9;

113 BÓNA 1993, 153, 67. rajz (Intercisa); GAÁL 1998, 1-12. kép (Böleske); Ács–Vaspusztán mindössze pár darab volt II. Constantius–Valentinianus-kori rétegekben (OTTOMÁNYI 1989, Fig.126.34. és Fig.129.17a).

114 BRUKNER 1981, 9–10, 29–30. típus, T/112/39, 45, T/123/145, 149-150. stb; CIGLENEČKI 1984, Abb. 2/19-21 (Gradec bei Prapetno); JELINČIĆ 2009, T. 104. Šćitarjevo – Andautónia.

115 HORVÁTH 2011, 624, Abb.11.

116 OTTOMÁNYI 2008, 16. kép 6-15 (Biatorbágy); BONDÁR–HONTI–KISS 2000, 97, 1. kép; 5–6. századi telep: BOCSI 2008, Abb.14.Ie (Zamárdi–Kútvolgyi-dűlő).

117 TEJRAL 1985, Abb. 19/3, 5 (Nový Šaldorf, Otnice). stb.

118 TEJRAL 1985, Abb. 19/1, 6 (Velké Němčice); STUPPNER 2008, Abb.5.4.

119 GINDELE–ISTVÁNOVITS 2009, Abb.51 (5. fázis)

120 GUDKOVA 1999, Abb.3.23-24 (legfelső, harmadik horizont). Moesia, Thrákia irányából provinciális hatás.

helyiségben is feltűnik.¹²¹

- Gallérral tagolt nyakú, leányfalui típus-hoz hasonlóan kiugró vállú fazékforma. A DNy-i toronyban előkerült változat vállát ferde bevagdosások díszítik (6. kép 12.). A nyugati I. helyiségben füles változatban, bekarcolt hullámvonalakkal díszítve tűnik fel. A leányfalui analógián bekarcolt hullámvonalak vannak, bár előfordul díszítetlen kivitelben is.¹²² Iatrus erődjében besimított peremmel jellemző a forma.¹²³

II.1.5. FEDŐK: 35 db (8,1%)

Valamennyi hagyományos, római forma. A 4. század egész folyamán használták. Korábbiak az egyenes, lekerekített, vagy levágott végű típusok (11 db: Ld. 5. kép 9, 11.). Későbbiek az alávágott peremű fedők¹²⁴ (16 db: Ld. 9. kép 6-7; 18. kép 3.). Ez utóbbiakat fedőtálcaként is alkalmazták (2. kép 4.). Ritkán csak a fedőgomb maradt ránk. Oldalfala egyenes, vagy kónikus, ívelt (5. kép 10.). A késő római korban általánosan használt formák.¹²⁵

II.1.6. HOMBÁR: 22 db (5,1%)

A késő római korban továbbél a kora római kerámiaanyagban szokásos hombárformák egyrésze.¹²⁶ Ritkán perem, gyakrabban oldaltöredékek maradnak ránk.

- Vízszintesen befelé ívelő, tagolt peremű hombár. Sima felülettel (13. kép 11.) és kavicsos, durva kivitelben egyaránt előfordul. Simított kivitelben is gyakori.
- Vízszintesen kihajló peremű hombár. Kavicsos, porózus anyagból, gyakran bekarcolt vonal s hullámvonalkötegek

kel díszítve.¹²⁷

II.1.7. MÉCSES: 1 db

- A D/III. helyiség keleti felében, a B/1 paticsos omladékrétegben került elő egy ép mécses (17. kép 4). Egyedi megoldás a csigavonalban felcsavart füle. Sárgás-fehér színe és szemcsés anyaga alapján a késői kerámia csoportba tartozik. Késő római, házi kerámia mécseseket a limes mentén több helyről is ismerünk, de egyik se pontos analógiája a visegrádinak.¹²⁸

II.1.8. DÍSZÍTÉSEK

A hagyományos, 4. századi házi kerámián ritka a díszítés.¹²⁹

- Seprűs díszítés (40 db) a római kerámia négy évszázadán át előfordult. Fazekak, hombárok, lassú korongolt edények testét díszítette.¹³⁰
- Vízszintesen körbefutó vonalkötegek s vele együtt gyakran hullámvonalkötegek ugyancsak kora római eredetre vezethetők vissza. Mindössze egy fazékon fordul elő (DK-i torony: 2. kép 7.). Hombárok vállát is díszítheti.
- Körbefutó bekarcolt vonalak is gyakran tagolják a vízszintesen kihajló tálpere-meket ill. a korszók s bögrék vállát.¹³¹
- Egy galléros tál peremét körbefutó bemélyedő vonalak, szinte már bordák díszítik (DNy-i torony: 5. kép 7; 17. kép 1.)

Új, 4. század végén megjelenő díszítések:

- Bordaszerű korongolás nyom: 230 db, a

121 OTTOMÁNYI 2012, 3. kép 10.

122 OTTOMÁNYI 2012, 2. kép 11; OTTOMÁNYI 1991, 16.t.12. és 32.t.63.

123 VAGALINSKI 1999, Abb.6.5.

124 Ny/I. helyiségben: OTTOMÁNYI 2012, 4. kép 4-5; HORVÁTH 2011, 625, Abb.7.5-6.8.

125 OTTOMÁNYI 1999, 358–359, Pl.XII.7-8 (további analógiákkal).

126 OTTOMÁNYI 2012, 252–253, 203. kép 6 (további irodalommal).

127 HORVÁTH 2011, 624–625, Abb.14.16-19; ISTVÁNOVITS 1993, 20–21.

128 LÁNYI 1981, Abb.15.13; BÓNIS 1991, Abb. 19.2 (mázás); VÁGÓ-BÓNA 1976, 108, Taf. 25. (1280. sír); KELEMEN 2008, 4. sír, stb.

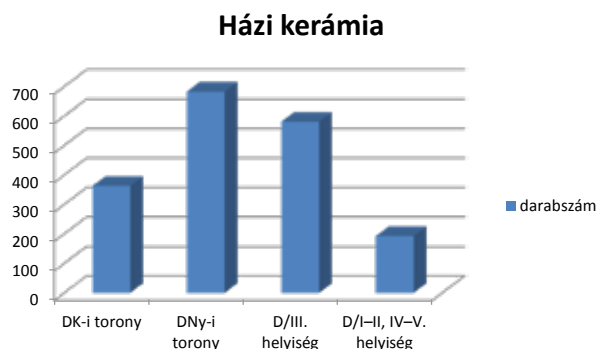
129 HORVÁTH 2011, 625.

130 Analógia pl. Leányfalu (OTTOMÁNYI 1991, 27. t.33.).

131 DNy-i torony: 2013.6.4.53; 6.8.21; D/III. helyiségben 25 db. stb.

házi kerámia 12,6%-án.¹³² Ez a leggyakoribb, a bögrék–fazekak vállát/oldalát díszíti (18. kép 1.). Néha S-profilú tálaikon vagy korsókon is előfordul pl. 9. kép 10. Vékonyfalú, keményre égetett, általában szemcsés anyagú edényeken jelenik meg. A legkésőbbi római házi kerámia sajátossága, mely a 4. század utolsó negyedétől az 5. század közepéig lép fel római lelőhelyeken. Elsősorban a limes mentén ld. tokodi kerámia, leányfalui edénytípus, de a provincia belsejében is előfordul. Pl. késő római erődökben.¹³³ A bordázott felületű házi kerámia általánosan elterjedt stílus a késő császárkorban és a kora népvándorláskorban az egész Kárpát-medencében. Raetia–Noricum területén „Horreumkeramik” megjelölés alatt szerepelnek.¹³⁴ Szarmata területen több fazekas kemence is előkerült, ahol helyben gyártották.¹³⁵ Pannoniától északra Morva területen, Lengyelországban (Przeworska kultúra vége) is megtalálható.¹³⁶

- Bekarcolt hullámvonal: 6 db. Általában vízszintesen kihajló peremű tálaikon (pl. 5. kép 5.), vagy korsók vállán található. Ez utóbbit, kombinálhatják bevagdosással (9. kép 8.) ill. kör alakú bepecsételésekkel (17. kép 2.). E legkésőbbi díszítésmódok szinte kizárólag csak a D/III. helyiségben fordulnak elő.
- Bevagdosások: 5 db. Korsók nyakán, bordán vagy anélkül. Fazék vállán pl. 6. kép 12; 17. kép 5. Gyakran kombinálják bekarcolt hullámvonallal pl. D/III. helyiségben 3 db, közte egy ép korsó (9. kép 8.). Ritkábban bepecsételéssel (D/III. helyiség). Analógiák a limes mentén

10. ábra: A házi kerámia mennyiségi megoszlása a déli épületszárny helyiségeiben

több késő római táborból találhatók.¹³⁷ A DK-i torony egyik fazekának a vállán ferde, körömbenyomkodás szerű bevagdosások (2. kép 8.).

- Perem szélének bevagdosása: A DK-i torony egyik fazekának a peremén (2. kép 8.). Bevagdosott díszítésű peremek néha máshol is előfordulnak a késő római kerámiában.¹³⁸ Bár általában a kézzel formált kivitelre jellemzőek.¹³⁹ Az 5. században, az ún. horreum kerámiában tűnik fel.¹⁴⁰
- Kör alakú bepecsételések (2 db): A D/III. helyiségben található, fehér színű, szemcsés, keményre égetett anyagú töredékeken, bevagdosással ill. hullámvonallal kombinálva (17. kép 2.).
- Hullámosra képzett perem: A DNy-i toronyban van egy vízszintesen kihajló tálperem (2013.6.8.5). A díszítésmód a mázas kerámia tálaakra jellemző.

II.1.9. SZÍNE, ANYAGA:

Legtöbb a szürke (1478 db, 81,2%) színű edény, ezen belül általában sötétszürke. Gyakori, hogy a törése, vagy belső fele világosabb

132 A bögre/fazék formákon belüli típusokra nem lehet kiszámolni, mert a korongolás nyomok többnyire az oldaltöredékeken találhatók s csak kevés perem van közte.

133 HORVÁTH 2011, 157–158.

134 CHRISTLEIN 1982, 233, Abb.13; GATTRINGER–GRÜNEWALD 1981.

135 KULCSÁR–MÉRAI 2011. stb.

136 TEJRAL 1982, Abb.65, Taf.42 (Uherčice) stb; LOSKOTOVÁ 2011, 251.

137 SZŐNYI 1984, 348, Abb.5.1. (Győr, Martinovics tér); PILISMARÓT (OTTOMÁNYI 1996, Abb.18.1-3); MAUTERN: GROH–SEDLMEYER 2002, Abb.151.714.

138 OTTOMÁNYI 1989, Fig.123.8a (Ács–Vaspuszta); OTTOMÁNYI 1996, Abb.7. 7-8 (Pilismarót–Malompatak). stb.

139 OTTOMÁNYI 1991, 22.t.3. További analógiákat ld. a fazékformáknál.

140 CHRISTLEIN 1982, Abb. 13. 6-7(Boiotro).

színű, de lehet egyöntetűen világosszürke is. Előfordul pár db fekete ill. feketés-szürke (22 db) edény is. A legkésőbbi, 4–5. század fordulójára tehető edények fehérre, sárgára vagy fehér-szürkére égettek.¹⁴¹ Általában nagyon vékony falúak (9%, vagyis 165 db). Ennek a többsége a D/III. helyiségből való (124 db). Előfordul még kevés vöröses-szürke (50 db), szürkés-barna (35 db), vöröses-barna (45 db), barna (16 db) ill. vörös (37 db) színű házi kerámia is, bár ez utóbbiak elég ritkák.

A töredékek 65%-a (1181 db) szemcsés, keményre égetett anyagból készült. A kvarchomokos-kavicsos soványítású, szemcsés felületű kerámia a római kori edényművesség sajátossága. Az edények tűzállóságát növelték ezzel az anyagösszetétellel. A késő római korban megnő az ilyen kivitelű edények száma, és faluk a század végefelé egyre vékonyabb lesz (e legkésőbbi csoport felületén korongolás nyomok is megfigyelhetők). Viszonylag sok még a keményre égetett, jól iszapolt, többnyire csillámos töredék (442 db, 24,3%). Jóval kevesebb a közepesen keményre égetett, jól iszapolt kerámia (110 db, 6%), ami a legkorábbi időkre jellemző. A rosszabbul iszapolt, kavicsos anyagú, keményre égetett edények (88 db, 4,8%) a legkésőbbi időszak jellemzői.

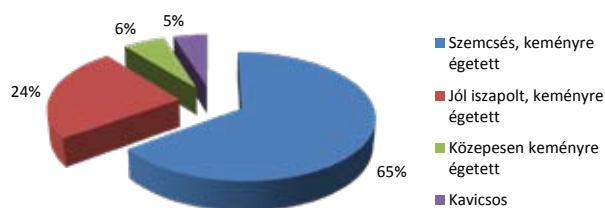
Időrendben a legkésőbbi, 4. század végétől feltűnő és 5. század első felére jellemző leletanyag a házi kerámia 16,3%-a (298 db).¹⁴² Mennyisége az egyes helyiségeken belül 10–12% között mozog, kivéve a D/III. helyiséget, ahol az anyag 27%-át alkotja. Rétegtanilag kevert, pár darab már az 1–2. rétegekben is található, de a többség a felső omladékból került elő (*Függelék III.4. táblázat*).¹⁴³

141 OTTOMÁNYI 2012, 378–380, 6. kép.

142 Sárgás-fehér szín, erős korongolás nyomok, bekarcolt hullámvonal és bevagdosások, S-profilú tál, bikónikus tál, galléros peremű korsó, leányfalui típus.

143 A DK-i toronyban 43 db (11,8%). Az alsó rétegekben (1b–2) csak 8 db, a többi a felső omladékból. A DNy-i toronyban 77 db (11,3 %). A legkorábbi 1–1a. rétegben 1/3 db van, a 2–2a rétegekben már 23 db. A felső omladékokban (3–4) található a legtöbb (50 db). A D/III. helyiségben 158 db (27%). Rétegtanilag a 2–4. rétegben fordul elő, tehát ugyancsak a Valentinianus-kortól jellemző. de míg a 2. rétegben csak 8 db van, addig a felső omladékokban (3–4. réteg) már 150 db, vagyis a töredékek 95%-a. A D/I–II, IV–IV. helyiségekben 20 db (10,4%).

Házi kerámia anyaga

11. ábra: A déli épületszárny házi kerámiájának anyag szerinti megoszlása

II.2. Mázas kerámia: 298 db (10,6%).

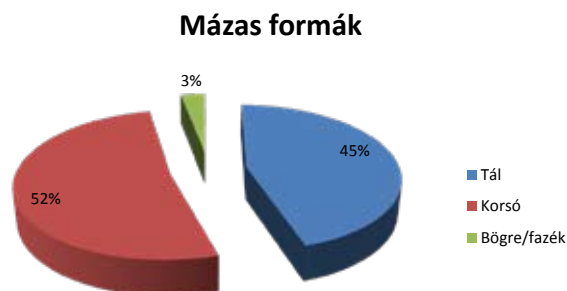
Az ólomházas kerámia a pannoniai késő római kerámia anyag jellegzetes csoportja.¹⁴⁴ Fémes fényével s formáival megpróbálták a hiányzó importedényeket utánozni. Lapos, vízszintes peremű tálai a terra sigillata chiara előzményekre, a csészék ezüst s bronz előképekre, a korsók pedig üveg s fém előzményekre vezethetők vissza. Mindezen importedényeket utánzó formákon túl gyakran mázazták a szokásos házi kerámia formákat is.

Mázaz felülettel elsősorban tálalóedények készültek. Csészék, tálak, korsók s ritkán poharak ill. bögrék. Az eredetileg konyhai edényként funkcionáló dörzstál, mely a telepek egyik leggyakoribb tálformája, a 4. században – miután a belsejében lévő kavicsozásra máz került – már kevésbé volt alkalmas a fűszerek összetörésére, szószok, mártások elkészítésére, így funkciója megváltozott s valószínűleg asztali edény lett (kiöntőjénél fogva továbbra is lehetett szószok, mártások tálalására alkalmazni). A mázas kerámián belül is elkülöníthető a szokásos, jól iszapolt, közepesen keményre égetett, többnyire díszítetlen 4. századi edénycsoport, a későbbi, szemcsés, keményre égetett, bevagdosásokkal, bekarcolásokkal ill. korongolás nyomokkal bordázott, 4–5. század fordulójára tehető csoporttól.

A máz helyzete alapján (ha belül van, akkor tál, ha kívül van, akkor valószínűleg korsó, néha

Rétegtanilag a 2–3a rétegekben. 4 db a D/II. helyiség átépítéshez köthető rétegeiben, a többi a felső omladékból.

144 A mázas kerámia legutóbbi összefoglalását további irodalommal együtt ld. HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013, 489–499; OTTOMÁNYI 2011; HORVÁTH 2011, 146–150.

12. ábra: A mázas kerámiaformák százalékaránya a déli épületszárnnyban.

bögre) szinte minden darabot formához (de nem típushoz) lehet kötni. Ezen belül a peremeket lehet tovább csoportosítani. A fülek pedig többnyire korszóhoz tartoztak.

II.2.1. TÁLAK: 134 db (45%)¹⁴⁵

A formához köthető tálaknak több mint a fele dörzstál és kb. egyharmada vízszintes peremű csésze ill. tál. A többi típusból csak néhány darab fordul elő. Formához köthető 66,4% (89 db). A többi belül mázas oldal s talp töredék (45 db).¹⁴⁶

Hagyományos, római formák, melyek négy évszázadon át használatban voltak, és csak a 4. században kaptak új felületdíszítést.

- Behúzott peremű tál (3 db):¹⁴⁷ fala meredek, kónikus (3. kép 1.), gyakran kívül, a perem alatt bemélyített vonalak díszítik (11. kép 1.). Ez utóbbi változat az erőd többi részében is előfordul.¹⁴⁸ Fedőtálként is alkalmazhatók. A mázas kerámián belül nem túl gyakori forma, analógiát kevés helyről találunk hozzá. A legkésőbbi rétegek anyagára jellemző.¹⁴⁹

- Vízszintesen megvastagodó s befelé ívelő, kónikus falú tál/fedőtál (16. kép 1.). A perem két szélén bemélyített vonal fut körbe.
- Dörzstálak (50 db, 56,2%)¹⁵⁰ galléros peremmel: a leggyakoribb és legkorábbi mázas tálforma. A 4. század folyamán kiöntője egyszerűsödött, gallérja keskenyebb, rövidebb, felfelé álló, fala meredekebb és vékonyabb. A díszítése is megváltozott. Általában mázas kivitelben készült, emellett a perem festése néha megmaradt (DNy-i torony: 2013.6.14.6.) és kívül simított sávokkal is díszíthetik. A perem szélén néha, a vízszintes tálakhoz hasonló bekarcolt vonalak futnak körbe (7. kép 4.). A legkésőbbi változat peremén bekarcolt hullámvonal is előfordul (11. kép 11.).¹⁵¹ A gallér szegélye néha osztott (7. kép 5.).¹⁵² Oldalfala lehet egyenes vonalúan vagy ívelten kónikus, esetleg vállban megtörő, vagy kónikus aljú ill. gömbölyűbb. Belsejében néha már elmarad a kavicsozás, jelezve a funkcióváltást. Pl. 11. kép 12. Anyaga többnyire jól iszapolt és közepesen keményre égetett. Legkésőbbi példányai házi kerámiához hasonló, keményre égetett, fehéres-sárga színű kivitelben készültek (pl. DNy-i toronyból: 2013.6.4.1.). Van egy mázpettyes házi kerámia változat is, melynek gallérosan befelé ívelő peremét bordázás tagolja (5. kép 7.). Formája s kivitele viszont a dörzstálakra hasonlít. Az erőd valamennyi helyiségében ez a leginkább jellemző mázas tálforma.¹⁵³ Hosszú ideig használt típus, a mázas ke-

¹⁴⁵ DK-i torony: 30 db; DNy-i torony: 50 db; D/III. helyiség: 40 db; D/I–II, IV–V. helyiség: 14 db.

¹⁴⁶ DK-i torony: 9 db; DNy-i torony: 17 db; D/III. helyiség: 11 db; D/II, IV–V. helyiség: 7 db;

¹⁴⁷ D/III. helyiség 1 db; DK-i torony: 1 db (fedőtál). A DNy-i toronyban van egy db egyenesen álló, duzzadt peremű csésze/fedő. Kívül-belül mázas, formája kérdéses (2013.6.18.3).

¹⁴⁸ Ny/I. helyiség: OTTOMÁNYI 2012, 9. kép 1.

¹⁴⁹ FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.7.2, Abb.8.12; GASSNER 2000, 225, Abb.188.d. és f. (a legkésőbbi fázisból); GRÜNEWALD 1979, 71, Taf.68 (kívül bordázott pe-

rem, gyakran simítva); MIKÓSI SZŐKE 2008, 165, III. t. 4-5 (Brigetio); BÓNIS 1991, Abb.5.6.

¹⁵⁰ DK-i torony: 15 db; DNy-i torony: 19 db; D/III. helyiség: 13 db. 3 edénynek simított a külseje, egynek a peremén pedig bekarcolt hullámvonal fut körbe; D/II. helyiség 2 db; D/V. helyiség 1 db.

¹⁵¹ Ld. még Ny/I. helyiségben OTTOMÁNYI 2012, 9. kép 7.

¹⁵² Analógia pl. Keszthely–Fenekpusztáról (HORVÁTH 2011, Abb.4.1. és 5.).

¹⁵³ OTTOMÁNYI 2012, 380.

rámia kezdetétől a végéig megtalálható. A római étkezési kultúra sajátja, s amíg római lakosság élt a provinciában, addig a dörzstálat is gyártottak.¹⁵⁴

- Vízszintes peremű, meredek falú, mély tálak, a perem szélén körbefutó bekarcolt vonalakkal: 2 db, a két saroktoronyból (3. kép 4; 7. kép 2.). Szájátmérőjük 14 cm, tehát csészének is tekinthetők. A forma a dörzstálakra hasonlít, de pereme már a vízszintes peremű tálakhoz kapcsolja. A DNY-i toronyban lévő darab késői, keményre égetett, sötétzöld máza lyukacsosra égett. A másik korábbi, téglaszínű, kopott sárgás-barna mázzal. Hasonló forma, kicsit más peremmel pl. a dunabogdányi táborleszűkítés anyagából ismert. Keszthely–Fenekpusztáról is kerültek elő hasonló tálak.¹⁵⁵Továbbá Moesia s Dacia egyes területeiről. Keltezése a 4. század 2. fele/vége és az 5. század eleje.¹⁵⁶
- Ritka típus, a befelé ívelő, vízszintes peremű mély tál a DK-i saroktoronyból (3.

kép 5.). Nagysága (szá: 29 cm) és formája a dörzstálakra hasonlít.

- Szűrőtál (?): a DK-i torony egyik, nagyméretű, függőleges, alul megtörő falú tálja, formáját tekintve a szűrőtálakra hasonlít, bár a talpa hiányzik s a megmaradt oldaltöredékek nincsenek átfúrva, így funkciója kérdéses (3. kép 6.). Mázas szűrőtál analógiák a 4. század második feléből találhatók hozzá.¹⁵⁷Lehet sigillata utánzat is, melyek festett kivetelben a 2–3. századi kerámia jellemzői.¹⁵⁸

Késő római formák, melyek import (fém s sigillata) edények utánzataként születtek:

Legjellemzőbb a vízszintes peremű tál ill. csésze, melynek több változata is előfordul (29 db,¹⁵⁹ 32,6%). Telepeken a dörzstálak után ebből van a legtöbb.¹⁶⁰ A temetőkben szinte kizárólagosan csak ilyen mázas tál fordul elő.¹⁶¹ A hasonló perem ellenére mérete s formája alapján el kell különíteni a csésze ill. tál variációt. Valószínűleg egy étkészletet alkottak.¹⁶²

- Vízszintes peremű csészék (7. kép 1; 11. kép 3-4; 16. kép 3.). Szájátmérője 11–17 cm között mozog. Formája lehet gömbölyű, vállban vagy hasban enyhén megtörő, de előfordul a dörzstálakhoz hasonló kónikus forma is (ld. fentebb: 3. kép 4.). A perem két szélén bekarcolt

154 Helyenként a 3. század végére keltezik pl. Poetovióban Iustinianus mester dörzstáljai (BÓNIS 1990, 29.); A mauterni táborban s vicusban a 3. század végétől az 5. századig megtalálható: GROH–SEDLMEYER 2002, 205–210, Abb.137; Gassner szerint a mauterni táborban nincsenek korai, 3–4. század fordulóra keltezhető darabok. A késő római formák között kronológiai különbségeket nem lehet megállapítani: GASSNER 2000, 219–221, 235, Abb. 186, 194; Ács–Vaspusztán Constantinus-dinasztia kori rétegtől Valentinianus-kor utánig: OTTOMÁNYI 1989, 507, Fig. 117–118/45, 47–48, 49, 54; Tokodon a Valentinianus-korban kezdődött a gyártása: BÓNIS 1991, Abb. 13/11–17, Abb.14; A dunabogdányi, Valentinianus-kor utáni táborleszűkítés anyagában: OTTOMÁNYI 1999, 338, PL.II.4–7, PL.III.1–4; Carnuntumban a 4. század közepétől, de a canabaeban 3. századi töredék is található: GRÜNEWALD 1979, 67–68, Taf. 63; KASTLER 1999, Taf.4 (besímított kerámiával együtt 4–5. század forduló); Klosterneuburgban Valentinianus-kori bélyeges téglával: UBL 1986, Abb. 19/1–2; A mauterni fazekas kemence is gyártotta a 4. század végén – 5. század elején: FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 9; CVJETIČANIN 2006, 21–24, LRG 1–8 (3. század vége – 5. század eleje); HORVÁTH 2011, 150–153, Abb.5.

155 OTTOMÁNYI 1999, PL. II.3; HORVÁTH 2011, Abb.4.6.

156 CVJETIČANIN 2006, 34, LRG 26.

157 OTTOMÁNYI 2011, 266, 2. kép 5 (355–361 közötti érmekkel); GRÜNEWALD 1979, 70, Taf. 36.6 és Taf.65.14–15, 66.2; CVJETIČANIN 2006, LRG 79 (4. század második fele).

158 GROH–SEDLMEYER 2002, Abb.131.1071.

159 D/III. helyiség 10 db (háromnak hullámos a pereme, egy pedig simított); DNY-i torony: 9 db, egyik galléros peremmel. Kettő biztosan csésze, egy pedig nagyobb tál. A perem szélén gyakran bekarcolt vonal fut körbe (2013.6.4.5–6). Perem szélén bevagdósás a 2013.6.11.1. és 6.4.6. töredéken. Egynek a pereme hullámos. DK-i torony: 4 db (egy csésze és egy függőleges falú tál); D/I–II, IV–V. helyiség: 4 db, egyik hullámos peremmel.

160 A Ny/I. helyiségben a mázas tálaknak csak a 15%-a tartozott ide. Ld. OTTOMÁNYI 2012, 9. kép 2, 4, 9–10; A leányfalui őrtoronyban a tálak 40%-a vízszintesen kihajló peremmel készült (OTTOMÁNYI 1991, 15–16, 9–12.t.).

161 NÁDORFI 1992, Taf. II. 5a–5b.

162 GRÜNEWALD 1980, 29–31.

vonalak futnak körbe. A legkésőbbi változat bekarcolt hullámvonalas díszítése a déli épületszárnyban nem található. Pannonia és DK-Európa mázas kerámia anyagában ezen belül többféle variáció (peremkiképzés, forma) figyelhető meg. Keltezése a 4. század 2. harmadától az 5. század elejéig terjed.¹⁶³

- Vízszintes peremű mélyebb tálak: szájátmérője 20–26 cm. Oldalfala kónikus, vagy vállban enyhén megtörő. Ez utóbbiak pereme bevagdosott (7. kép 2. és 11. kép 6.). A korábbi változat szélén csak bemélyített vonalak futnak körbe (3. kép 3.). A vízszintes peremű csészék nagyobb változata, kora s elterjedése is hasonló.¹⁶⁴
- Vízszintes peremű lapos tálak (16. kép 2.): szájátmérő 27 cm. Koruk s elterjedésük az előző, kisebb csészékével megegyező.¹⁶⁵
- Vízszintesen kihajló, galléros peremű, laposabb tálak (3 db): a galléros peremű tálak nem mindig funkcionálnak dörzs-tálként. Néha formájuk megegyezik a vízszintesen kihajló peremű tálakéval, csak peremük más. A D/III. helyiségből származó mind a két tál kívül simított, s egyiknek a peremén bekarcolt hullámvonalköteg fut körbe (11. kép 5, 7.). A DNy-i toronyból is van egy ép profil, csak a perem széle törött (7. kép 3.). Szájátmérő átlag 27–29 cm között mozog, de van egy nagyobb változat is, 37 cm-es szájátmérővel a DNy-i toronyból. Hasonlókat gyártott a mauterni kemen-

ce a 4–5. század fordulóján. Ugyanitt a tábor 6-7. periódusából került elő.¹⁶⁶ A hullámvonal díszítés a vízszintes peremű tálak késői változatán gyakori. Legközelebbi analógia pl. Leányfaluról.¹⁶⁷ Távolsági párhuzam pl. a szlovéniai magaslati telepek 4–6. századi kerámiájában.¹⁶⁸

Új, 4. század végén feltűnő formák:

- Tagolt felsőrészű, egyenesen álló peremű, kónikus aljú tál (5 db):¹⁶⁹ Pereme lehet osztatlan (2013.5.27.1.), egyosztatú (3. kép 2.) vagy többsztatú (7. kép 10.). A forma kora római előzményre (gyűrűsperemű tál) vezethető vissza. A Valentinianus-korban ill. utána jelenik meg ismét, így ezek a meredek alsó részű tálak, már inkább a kerámiafajta későbbi csoportjához tartoznak. Házi kerámiából és simított felülettel is előfordul Visegrádon. Mázuk mindig világos (sárgás-zöld, sárgás-barna, világoszöld). Legközelebbi analógiaként említhetők a Pilismarót–Malompatakon, Leányfalun és Budakalász–Luppacsárdán lévő, Valentinianus-kori őrtornyokból előkerült tálak.¹⁷⁰ Mázas kivitelben máshol ritka. pl. Ács–Vaspusztán, Dunabogdányban, Noricumban stb. hasonlóan késői rétegekből.¹⁷¹
- Egyenesen álló, nyakán bemélyedéssel tagolt, kicsit az S-profilhoz hasonló tálforma: a D/III. helyiségből került

163 CVJETIČANIN 2006, 34–39, LRG 27; HORVÁTH 2011, 153–155, Abb.4; GROH–SEDLMEYER 2002, Abb.132/669 (Hayes 52 forma utánzata, Mautern, Kr.u.350–400/500); OTTOMÁNYI 2011,265 (Budaörsön 355–378 közötti érmekkel); OTTOMÁNYI 1999, Pl.I.8-11 (Dunabogdány, 4–5. századi táborleszűkítés); MIKÓSI SZŐKE 2008, I.t.1-3; UBL 1986, Abb. 9.

164 CVJETIČANIN 2006, 34–35, LRG 27a; OTTOMÁNYI 1991, 10. t. 52.; BÓNIS 1991, Abb.9.1-7.stb.

165 CVJETIČANIN 2006, 51–55, LRG 69-71; GRÜNEWALD 1979, 71, Taf. 67.1-8 (csésze), 9-10 (tál); CHRISTLEIN 1982, Abb. 8/9; GASSNER 1992, Abb. 6/3, 9/36; stb.

166 FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.9.2,5; GROH–SEDLMEYER 2002, 184, Abb.132. 802. (Teller mit gewölbtem Flachrand).

167 OTTOMÁNYI 1991, 11–12. t. 60,61, 63.

168 CIGLENECKI 1984, Abb.3.34.

169 D/III. helyiség 2 db (sárgás-zöld és sárgás-barna máz); DNy-i torony: 2 db. Égett, hólyagos, talán világoszöld ill. sárgás-barna máz. DK-i torony: 1 db (világoszöld máz).

170 OTTOMÁNYI 1991, 15, 2. t.11-12a (a máz színe sárgás-barna); OTTOMÁNYI 1996, 95, Abb.3.5 (szűrőtál), 6,6a; OTTOMÁNYI 2004, I/6-7 (további analógiákkal).

171 OTTOMÁNYI 1989, Fig.115.21., Fig.116.27 (Valentinianus-kor és 5. század eleje); OTTOMÁNYI 1999, Pl. IV.1. (Dunabogdányban mindössze 1 db van); GASSNER 2000, 217. (Mautern).

elő (11. kép 2.), sárgás-barna mázzal. Kicsit hasonló tál, élesebben profilált peremmel, pl. Tokodról és Gorneából ismert.¹⁷²

- Vízszintes peremű, vállban megtörő, kónikus aljú tál: egy darab van a D/III. helyiségből (11. kép 8.).¹⁷³ A típus inkább a házi kerámiára jellemző. A Budakalász–Luppacsárdai őrtorony tálain belül ez volt a vezető tálforma.¹⁷⁴ Brigetióból is ismert.¹⁷⁵ Moesia és Dácia Ripensis területén találunk még hasonló mázas talakat a 4. század második–harmadik negyedében.¹⁷⁶

II.2.2. KORSÓK (154 db, 51,7%)

A korsók többsége oldal, talp és fültörődék (7. kép 9.), a perem nagyon kevés. Feltűnően sok, a nagyméretű, egy vagy kétfülű korsó. Ezek már többnyire a házi kerámiához hasonló, szemcsés, keményre égetett anyagból készültek.

Hagyományos, 4. századi formák, új díszítéssel:

- Szűknyakú füles korsó, egyenesen álló osztott vagy osztatlan peremmel (szá: 8,4 cm). A D/III. helyiségből és a DNy-i toronyból került elő.¹⁷⁷ Többféle formához tartozhat. A mázas kerámia használatának teljes ideje alatt megtalálható.¹⁷⁸ Általában díszítetlen, ill. körbefutó, bekarcolt vonalak tagolják a vállat/hasát. A tölcseresen kihajló változat nyakán lehet borda is. Bevagdosott díszítés csak egy töredéken látható, ahol a fülindulás mellett ujjbenyomás is van (2013.5.11.1.). Nyak és alsó rész töre-

dék több is található a déli épületszárnyban (pl. 7. kép 9.).

- Szűknyakú korsó (pereme nincs), nyakán a borda bevagdosva, néha a vállán bekarcolt hullámvonal. A D/III. helyiségből (3 db, egyik hullámvonallal: 12. kép 1.) és a DNy-i toronyból (2013.6.29.1.). Ez a díszítésmód a 4. század végétől jellemző.¹⁷⁹
- Széles szájú kancsó (szá: 14 cm), duzzadt peremmel s nyakán bordával, a DNy-i toronyból (2013.6.8.1.).

5. századi, nagyméretű korsók, új díszítéssel (szemcsés, keményre égetett anyagból):

- Kétfülű, nagyméretű korsó. Nyakán a körbefutó bordát bevagdosások díszítik. Teste korongolás nyomokkal bordázott. Fehéres-vörös, szemcsés, keményre égetett anyagból, égett, világoszöld mázzal (D/III.h.: 12. kép 1).¹⁸⁰ Az erőd Ny-i I. helyiségből már került elő egy kétfülű mázas korsóperem, de se anyagát, se díszítését tekintve nem tartható a jelenlegi korsó analógiájának.¹⁸¹ Ugyanez a helyzet a Moesiában s Dáciában található mázas amfórákkal is, melyek mindössze méretük s két fülük alapján hasonlítanak.¹⁸²
- Tölcseresen kihajló peremű, nagyméretű korsó: perem alatt borda, vállán bemélyített vonalak futnak körbe, teste enyhe korongolás nyomokkal bordázott (DK-i torony: 3. kép 8.). Fül/ek helye nem maradt meg, de biztosan füles korsó volt.

Nagyméretű korsóhoz tartozó töredékek több helyről is előkerültek pl. DK-i torony (2013.10.6.29.) stb. A 4. század végén más telepeken is feltűnnek a nagyméretű korsók mázas változatai, különböző perem

172 BÓNIS 1991, Abb.15.7; CVJETIČANIN 2006, 34, LRG 25.

173 A Ny-i és déli épületszárny között került elő, ezért bekerült az előző cikkbe. Ld. OTTOMÁNYI 2012, 9. kép 3.

174 OTTOMÁNYI 2004, 2. kép 2–6.

175 MIKLÓSITY SZŐKE 2008, III.t.1.

176 CVJETIČANIN 1994, Pl. I. Z 6. Típus, B period (325–370). Pereme körbefutó vonalakkal tagolt; CVJETIČANIN 2006, 39, LRG 28.

177 2013.5.11.1. és 2013.6.7.1. (rajz nincs).

178 CVJETIČANIN 2006, LRG 80; HORVÁTH 2011, 157, Abb.6.9; OTTOMÁNYI 2011, 267–268, 4. t. 4, 7. tábla.

179 OTTOMÁNYI 2011, 275, 4. t. 9 (378-as éremmel);

180 Meglévő m: 32 cm, legnagyobb átmérő: 23 cm.

181 OTTOMÁNYI 2012, Abb.10.6; CVJETIČANIN 2006, LRG 115.

182 CVJETIČANIN 2006, LRG 127.

kiképzéssel. Gyakran pontosabb forma nélkül, csak oldal s fül töredékek.¹⁸³

II.2.3. BÖGRÉK, FAZEKAK: 9 db (3%)

Kevés van belőle. Valamennyi hagyományos római forma. Többnyire csak mázcsíkok s pöttyök díszítik az eredetileg házi kerámiaként készült edényt.

- Kis füles bögre, vagy korsó, válla kiugrik, pereme hiányzik: DK-i torony (3. kép 7.).
- Kihajló peremű bögre/fazék (6 db). Eből 3 db a DK-i saroktoronyból, kettő szemcsés, keményre égetett anyagból, sötétbarna mázzal (19. kép 6.), a harmadik pereme alatt benyomkodott pontsor és simítások, fényes, sötétzöld máz és jól iszapolt anyagból készült (2013.10.6.28.). Kívül nem összefüggő máz, hanem ráfolyt sötétzöld mázcsíkok és pöttyök. Pl. D/III. h. (12. kép 3.). Jól iszapolt, keményre égetett anyagból. Hasonló, mázcsíkos felülettel Budakalász–Luppacsárdán készültek bögre típusok.¹⁸⁴ Összefüggő mázzal a telepek anyagában ritka. Ács–Vaspusztán II. Constantius-kortól az 5. század elejéig fordul elő a típus. A brigetiói táboranyagban is van pár darab.¹⁸⁵
- Profilált peremű házi kerámia fazék sötétzöld mázpettyel és mázcsíkkal: DNY-i torony (2013.6.39.6.). Kérdéses, hogy az egész fazék mázas volt e, vagy csak ráfolyt a máz. Kavicsos anyaga s keményre égetett kivitele is a házi kerámiára hasonlít. Hasonló peremű fazekak néha készültek mázas kivitelben, legközelebb Leányfalun,¹⁸⁶ de az is gyakori, hogy csak mázpettyek és csíkok találhatók rajta.¹⁸⁷

- Vízszintesen kihajló, hullámosra kiképzett peremű fazék töredék: D/II. helyiség (2013.7.11.1.). Máza lyukacsos, anyaga keményre égetett.

II.2.4. DÍSZÍTÉS:

- Festés: dörzstálak peremén figyelhető meg néha vékony, vöröses-bordó színű bevonat, festés. Lehet rajta máz is. Máshol is gyakori Pannoniában.¹⁸⁸ A brigetiói táboranyagban van sok hasonló, ahol általában a máz alatt szerepel s nemcsak a tálak peremén. Ennek az engob szerű bevonatnak a célja a máz színének alakítása ill. az edény porozitásának csökkentése.¹⁸⁹ Nem tévesztendő össze a máz alatti vékony, más színűre égett réteggel, mely az égetés s nem külön festés következménye.
- Vízszintesen körbefutó vonalak: korsók vállán, vízszintes tálperemek szélén.
- Vízszintes perem szélének hullámos kiképzése vagy benyomkodása (8 db): D/III. h. 3 db, D/II, V. h. 2 db (egyik fazék, a másik tál). DNY-i toronyban három tál perem, kettő hullámosra képezve, egynek a szélén pedig sűrű benyomkodások (7. kép 2; 11. kép 3, 6; 19. kép 5.).
- Bevagdósás vagy benyomkodás (6 db):¹⁹⁰ benyomkodott pontsor a perem alatt a DK-i toronyból, a többi bevagdósás a korsók vállán (bordán vagy anélkül). Ezek már a legkésőbbi rétegek jellemzői, gyakran hullámvonallal kombinálva (19. kép 4.). Analógia: pl. a tokodi temetőből, a budaörsi telepről stb.¹⁹¹

183 OTTOMÁNYI 2011, 269.

184 OTTOMÁNYI 2004, IV.t.1, 5, VI.t.1;

185 OTTOMÁNYI 1989, Fig. 123.10a; MIKÓSITY SZÓKE 2008, 166, IV.t. 1-4 mázas, 5. mázcseppel; CVJETICANIN 2006, 90–91, LRG 160.b.(4–6. század).

186 OTTOMÁNYI 1991, 19–20, 16.t.29, 29.t.42, 30.t.50a, 31.t.60; CVJETICANIN 2006, 93, LRG 170a (5–6. század).

187 OTTOMÁNYI 2004, 271, V.t.1-3.

188 Budaörs: OTTOMÁNYI 2011, 275; Balatonalmádi: PALÁGYI 2004, 17. ábr. 6.; CVJETICANIN 2006, 23 (Iustinianus mester 3. század végi tájai Poetovióból). LRG 1; BRUKNER 1981, Type 4–5 (Dél-Pannonia).

189 A két saroktorony anyagában pl. 2013.6.14.6. és 19.2., 2013.10.6.9.stb.; MIKÓSITY SZÓKE 2008, 171.

190 D/III. helyiségben 4 db (5.1., 5.2+17, 5.11; 12. kép 1-2.), DNY-i toronyban 1 db hullámvonallal (19. kép 4.), DK-i toronyban 1 db (10.6.).

191 LÁNYI 1981a, Abb.16. 118. sír (4. korsó típus); OTTOMÁNYI 2011, 4. kép 9 (378-as éremmel).

- Bekarcolt hullámvonalak (4 db):¹⁹² korszók vállán, vagy tálak vízszintes ill. galéros peremén (11. kép 11.). Analógiák más telepek s erődök legkésőbbi rétegeiből s egyéb 5. századi lelőhelyről.¹⁹³
- Bekarcolt hullámvonalköteg: vízszintes tál peremen a D/III. helyiségből (11. kép 5.). Analógia pl. Leányfaluról, Carnuntumból.¹⁹⁴
- Egyedülálló díszítésmód, mikor a kiugró vállú bögre/fazék töredéken dupla sorban hullámvonal, mellette köralakú bepecsételések s a közte lévő bordán bevagdosások futnak körbe. A D/III. helyiségből 2 db (17. kép 2.).
- Korsó vagy fazék alsó felén, házi kerámiához hasonló korongolás nyomok (pl. 12. kép 1; 3. kép 8; 2013.6.8.3.). Tál töredék belsejében erős korongolás nyomok (2013.5.27.6-7).

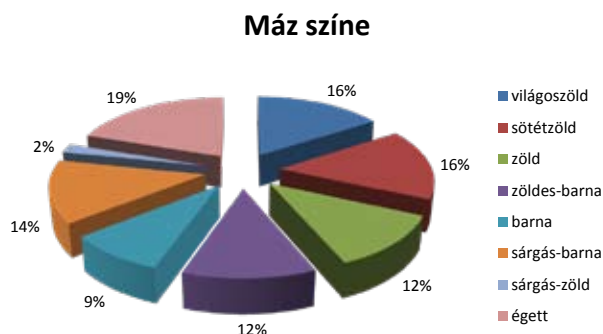
II.2.5. SZÍNE, ANYAGA

Az edényeknek 19%-án a máz. A többinél változatos mázszínűk állapíthatók meg. A töredékeknek a fele zöld mázas (55,4%). Ezen belül egyenlő arányban van a világos és sötétzöld máz (15,8–15,8%). Kicsit kevesebb a közepes zöld (11,7%) és a zöldes-barna (12,1%). Kevés a barna (8,7%), jóval több a sárgás-barna (14,1%). Sárgás-zöld mázas edényből csak pár darab van (2,7%). Ez a változatos mázszínű a 4. századi mázas kerámia anyagra jellemző. A század végére és az 5. századra már dominálnak a sötétebb zöld színek. Bár a legkésőbbi, sárgás-fehérre égett edényeken gyakran világoszöldre

192 D/III. helyiség: 3 db (2013.5.2. +5.17; 5.11.; 5.24;DK-i toronyban és D/II, IV–V. helyiségekben nincs. DNY-i toronyban 1 db (2013.6.29.1.).

193 Tálperemen: OTTOMÁNYI 1991, 12. t. 61, 63;Korsók vállán: OTTOMÁNYI 1991, 19, 21, további irodalommal a 83. és 95. jegyzetben; OTTOMÁNYI 1999, 342, Pl. IV. 9 (Dunabogdány, beszúrkált pontsorról);Tokod, tábor alatti planírozás: BÓNIS 1991, 89, Abb.16.9; a tábor felső rétegéből,terrazzó padló felett, a 4. század végéről: BÓNIS 1991, 144, Abb.16.3; ZSIDI 1987, 67, 5. és 7. kép (Budapest–Gazdagrét); MAGRINI–SBARRA 2005, Tav. XVI–XVII (Carlino).

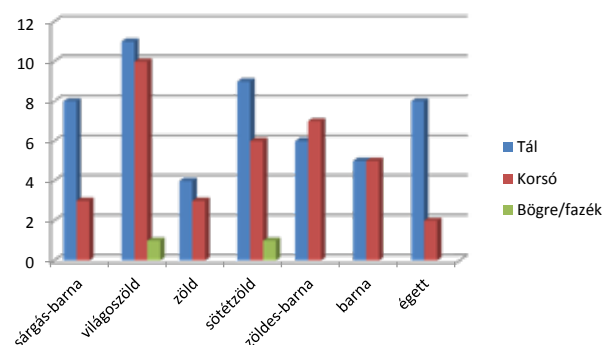
194 OTTOMÁNYI 1991, 10. t. 47, 21. t. 33; GRÜNEWALD 1979, 70, Taf.65.1;

13. ábra: A máz színének százalékos megoszlása

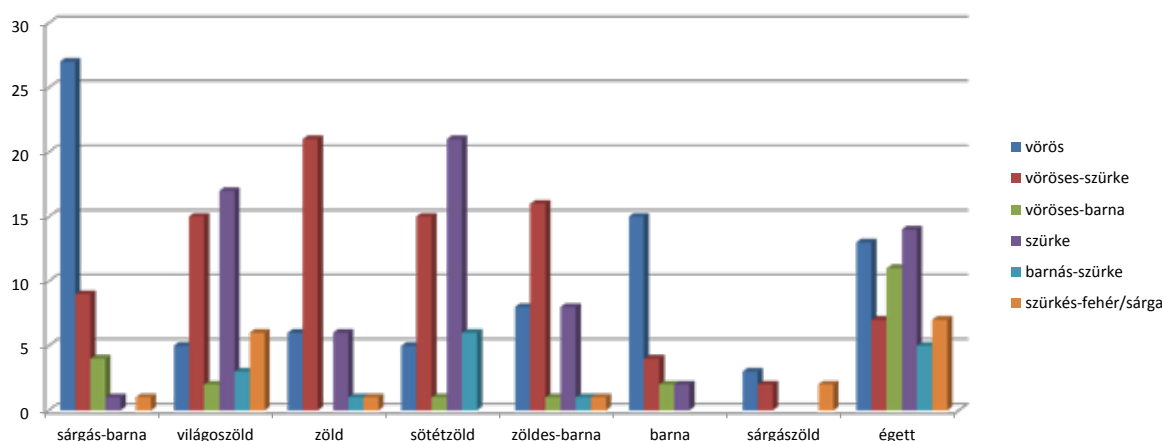
égett a máz. Pl. 12. kép 1. A déli épületszárnyon belül is vannak különbségek pl. a D/III. helyiségben, ahol biztosan van 5. század eleji átépítés s késői anyag ott a megállapítható színű mázas edények kétharmada a zöld valamely árnyalata (inkább sötétzöld és zöldes-barna), egyharmada pedig sárgás-barna/barna.

A DNY-i saroktoronyban, egy esetben más színű a tál két oldala. A 2013.6.14.4. dörzstál belsejében sötét zöldes-barna, kívül sötétbarna máz. Érdekessége, hogy kívül hozzáragadt egy másik edény kis darabkája. Egyébként különböző színű máz akkor van az edény két oldalán, ha az egyik oldal teljesen mázas, a másikra pedig csak ráfolyt a máz. Ilyenkor a mázpetty vagy mázcsík általában világosabb színű, mert vékonyabban került fel az edényre.¹⁹⁵ A fényes, jó

14. ábra: A máz színének és formáknak az összefüggései a DNY-i toronyban

195 D/III. helyiség: pld. 2013.5.12.2. belül zöldes-barna, kívül sárgás-barna mázcsepp. DNY-i torony: 2013.6.14.1. dörzstál belül zöld mázas, kívül ráfolyt sárgás-zöld csíkokkal. A 2013.6.13.3. belül sötétzöld mázas táltalp külsején világoszöld máznyomok. 2013.6.27.5. korsó alján sárgás-barna mázcsíkok s nem tudjuk a korsó felső része milyen lehetett. Stb.

15. ábra: A máz és az anyag színének összefüggései a déli épületszárny mázas kerámia anyagában.

minőségű máz utalhat új, alig használt edényre, de jobban felszerelt műhelyre s magasabb színvonalú árura is. A kopott máz pedig valószínűleg hosszú, több évtizedes használat eredménye, de lehet későbbi, rosszabb minőségben gyártott termék is. Ugyanakkor nagyon sok függ a földbekerülés utáni állapotoktól is pl. másodlagosan égett, meszes a felszíne stb.

A máz színe néha a formák szerint is változhat.¹⁹⁶ Pl. sárgás-barna szín elsősorban tálak belsejében fordul elő (néha korsón is van, de ez általában csak ráfolyt, és ilyenkor a korsó eredeti máza sötétebb lehetett). Az anyag színe ilyenkor vörös, vöröses-barna. A sötétzöld máz is gyakoribb a tálak belsejében, mint a korsókon. Az anyag színe ezeknél majdnem egyforma arányban vörösre ill. szürkére égett. A többi színnél lényegesebb különbség nem figyelhető meg a formákat tekintve. Az, hogy az égett máz többsége tálakon található, valószínűleg csak a véletlen eredménye.

A máz színének alakulása az egyes műhelyek jellemzője lehet. Hiszen általában a különböző égetés következtében alakulnak ki az alapvető máz színek. Az oxidációs égetés sárga (sárgás-barna, sárgászöld), míg a redukciós égetés zöld (zöldes-barna) színt eredményez. Ugyanez befolyásolja az anyag színének alakulását is. A sárga, sárgás-barna mázas edények anyaga oxidációsán vörösre égett, a redukciósán ége-

tett, zöld, zöldes-barna mázas edények anyaga pedig szürke.¹⁹⁷ Gyakran megfigyelhető a máz alatt egy vékony, más színűre égett réteg, melynek színe ugyancsak az égetés módjától változik. Pl. a szürke anyagú edényen vékony vörös réteg, vagy a vörös anyagú edényen a máz alatt vékony szürke réteg látható.¹⁹⁸

Gizellamajorban a legtöbb mázas edény vörösre (79 db) ill. vöröses-szürkére¹⁹⁹ (92 db) égett. Jóval kevesebb a vöröses-barna szín (21 db). Az edények kisebbik fele szürke színű (69 db), szürkés-barna (16 db)

Az edények anyaga általában jól iszapolt, közepesen keményre égetett (62%). A 4. század vége felé nő a keményre égetett edények száma (38%), majd feltűnik a házi kerámiához hasonló, szemcsés, csengően kemény kivitel (8%).²⁰⁰

197 MIKLÓSITY SZÖKE 2008, 172; OTTOMÁNYI 1991, 14–15.

198 HORVÁTH 2011, 150.

199 A máz alatt van egy vékony szürke réteg, vagy rétegesen égett, középen szürkére és a két szélé vörös.

200 D/III. helyiség: az edények egyik fele jól iszapolt, közepesen keményre égetett (55 db). A másik fele viszont a század végére jellemzően keményre égetett (52 db). Ezen belül is van 12 db, házi kerámiához nagyon hasonló szemcsés, keményre égetett és egy kavicsos anyagú töredék is. Rajtuk a máz szinte minden esetben égett. D/Ny-i torony: többnyire jól iszapolt, közepesen keményre égetett. A töredékeknek majdnem a fele (40 db) keményre égetett s ezen belül is egy kisebb csoport (9 db) a házi kerámiához hasonló, szemcsés, keményre égetett anyagból készült. D/I–II, IV–V. helyiség: Az anyag minősége jól iszapolt, közepesen keményre égetett. Mindössze az

196 Hasonló jelenség figyelhető meg máshol is. Pl. Budaörs (OTTOMÁNYI 2011, 274.).

16. ábra: A mázas edények anyag színének megoszlása

II.2.6. GYÁRTÁS:

Helyi gyártásra utalhatnak a rontott edények, salak darabok. A mázpettyes edények pedig a mázas ill. simított és házi kerámia együttes gyártásának bizonyítékai.

Égési selejt: 1 db a DNY-i toronyban (2013.6.4.67.²⁰¹) és még egy a D/II–IV. helyiség előterében (2013.7.1.1.), az udvaron.

Néha más technikával ötvözik a mázazást. Ez lehet szándékos, mikor pl. a mázas tálak külső felét simítják. Ld. dörzstálak, behúzott peremű tálak.²⁰² De lehet véletlen is, mikor égetés, közben kerülnek mázpettyek a simított vagy házi kerámia edényekre.

Mázpettyes edények: Esetleg szándékosan mázcsíkokkal készült a D/III. helyiség bögréje (12. kép 3.), mivel hasonló felület kialakításra más késő római lelőhelyeken is van példa.²⁰³

Az is előfordul, hogy az eredetileg mázas edény (főleg korsó) alsó felén csak mázcsíkok s pettyek maradtak rá. Ilyenkor az edény színe s anyaga utalhat rá, hogy nem házi kerámiáról

van szó.²⁰⁴ Gyakoribb, hogy véletlenül, égetéskor vagy az edény szárításánál kerül mázcsík ill. mázpetty a simított vagy házi kerámia edények külső felére. Pl. a DNY-i toronyban van egy simított felületű, kívül mázfoltos korsó töredék (2013.6.8.24.). A D/III. helyiségben egy nagyméretű korsó külső felén simított sávok és mázpettyek/mázcsíkok is vannak (2013.5.11.17.). További simított, kívül mázpettyes töredékek a D/III. és V. helyiségekben ill. a DK-i toronyban fordulnak elő.²⁰⁵ Mázpettyes házi kerámia edények a déli épületszárny valamennyi helyiségéből kerültek elő.²⁰⁶ Mázpettyes edényeknél felmerül a két edényfajta együttes gyártásának lehetősége. Ilyenkor valószínűleg nem volt mázas az a fazék, vagy korsó, csak égetéskor vagy száradáskor került rá mázfolt. Más lelőhelyeken, elsősorban műhelyeknél figyelhető meg többféle technika előfordulása az edényeken, mely az együttes égetés eredménye lehetett. Ld. Tokod, Budakalász–Luppacsárda, Budaörs, Balatonalmádi, Szombathely, Carnuntum, Mautern stb.²⁰⁷

II.2.7. RÉTEG, KELTEZÉS:

Mázas kerámia a déli épületszárny valamennyi helyiségében található. A legalsó szinttől kezdve a legfelsőig. Ha valamely rétegből hiányzik az csak véletlenszerű lehet.

A legkorábbi 1. rétegből formához köthető töredék szinte nem is került elő. Vannak jellegtelen dörzstál és korsó darabok (D/II. helyiség,

egyharmada (9 db) van keményre égetve. DK-i torony: keményre égetett 12 db, ebből 3 db szemcsés, kemény anyagú.

201 Asalak darabot nem számoltam bele (2013.6.33.18), mert lehet üvegsalak is.

202 D/III. helyiségben 5 db simított, D/V. helyiségben 1 db, DK-i toronyban 2 db, DNY-i toronyban 2 db. Más lelőhelyeken is előfordul, hogy a belül mázas tálak külsejét simítják. Pl. Mautern (GASSNER 2000, 233); OTTOMÁNYI 1989, Fig.117.44 (Ács–Vaspuszta, II. Constantius-kor).

203 Budakalász–Luppacsárda: mázzal bespriccelt felülete van a bögre s fazékformák egy részének (OTTOMÁNYI 2004, IV.t.5., VI.t.1. stb.).

204 Pl. D/II. helyiségben 2013.7.8.3., D/III. helyiségben: 2013.5.11.5., D/IV. helyiségben: 2013.8.2.2., 2013.8.4.2-3., D/V. helyiség: 2013.9.2.2., DK-i toronyban: 2013.10.4.10. stb.

205 2013.5.11.17.(nagyméretű korsó) és 2013.9.2.5. (talp). 2013.10.6.34. (oldal töredék).

206 Pl. DNY-i torony (korsó: 6.31.1., fazék: 6.39.6), DK-i torony (talp: 2013.10.4.10., korsó: 2013.10.6.33., töredék: 2013.10.12.2.), D/I–II. helyiség (korsó: 2013.7.7.5.), D/V. helyiség (korsó: 2013.9.6.2).

207 BÓNIS 1991, 100, Abb.6.5; OTTOMÁNYI 2011, 269 (Budaörs, kavicsos anyagú bögrén mázpetty); PALÁGYI 2004, 55; GRÜNEWALD 1979, 69, Taf. 64.6,6a; OTTOMÁNYI–SOSZTARITS 1998, 155–159, 174, Taf. III.3, IV/6-9; MIKLÓSITY SZÓKE 2008, 166, IV.t.5 (Brigetio); Mautern: GASSNER 2000, 217 (belül besimítás nyomok, kívül máz foltok); Temetőkben pl. Keszthely–Fenekpuszta (MÜLLER 2010, 233, Taf.91.6; Bp.–Gazdagrét (ZSIDI 1987, Abb.11, 90/8 és Abb.12, 97/2) stb.

DNy-i és DK-i torony). A DNy-i torony ÉNy-i részén lévő gödörből, melyet érem keltez a 4. század 2. felére (Kr.u. 346–361) származik egy vízszintesen kihajló peremű csésze (7. kép 1.) és egy tagolt felsőrészű, kónikus aljú tál (7. kép 10.). Ugyanakkor a DNy-i torony alsó sárgás-barna betöltésében fehérre égett, késői, házi kerámiához hasonló anyagú mázas edénytöredék van (6.17.) festett, galléros tálperemmel együtt. Tehát keverve kerül elő a korai és legkésőbbi leletanyag.

A legkésőbbi változaton előforduló bekarcolt hullámvonalak, bevagdosások ill. a szemcsés, keményre égetett anyagon történő mázázás mennyisége a déli épületszárnyon belül eltérő (35 db, 11,7%). A DK-i saroktoronyban és a D/II. helyiségekben 3–8%, míg a DNy-i toronyban és a D/III. helyiségben ennek a duplája, 14–15%. A DK-i toronyban csak a felső omladékból fordul elő. A DNy-i toronyban az alsó 1. rétegben talán 1 db. A 2–2a rétegekben 3 db, a többi a 3–4. rétegből. De mivel a 2+3a réteg anyaga összeillik, végülis 1 db-t kivéve a többi a felső omladékból került elő. A D/III. helyiségben a 2. szinten még csak 2 db van, egy dörzstál, peremén hullámvonallal, ill. egy sárgás-vörösre s keményre égetett korsó töredék. A többi, szemcsés keményre égetett anyagú, ill. bevagdosott díszű edény a 3a–4. felső omladék-rétegekben. Ez utóbbi kivétel a 4–5. század fordulóra tehető. (Függelék III.3. táblázat).

Visegrád–Gizellamajor anyagában az erőd építésétől kezdve jelen van a mázas kerámia, egészen az 5. század első felében bekövetkező

pusztulásig. Ezen a közel egy évszázadon belül időrendi különbséget tenni, a fentebb részletezett, legkésőbbi csoporton kívül nem lehet.

Keltezés: A mázas kerámia egyes típusai már a tetrarchia idején, a 3. század végén megjelennek (ld. a dél-pannoniai dörzstálakat),²⁰⁸ de nagy mennyiségben csak a 4. század középső harmadától számolhatunk vele Pannoniában.²⁰⁹ Virágkora a 4. század második fele (II. Constantius–Valentinianus-kor, de még igen sok helyen megtalálható az 5. század első harmadában is, erődök s telepek legfelső pusztulási rétegében,²¹⁰ ill. temetőkben besimított kerámiával vagy más, új típusú leletanyaggal együtt.²¹¹ Használata hamarabb véget ér, mint a besimított kerámiáé, bár ez inkább a provincia nyugati

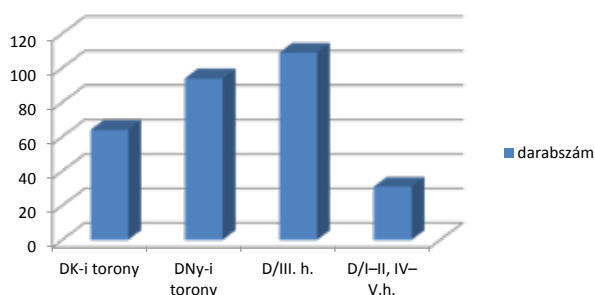
208 Pl. Poetovio: CVJETIĆANIN 2006, 23; Carnuntum: GASSNER 2009, 52–53; Az arrabonai tábornál Szőnyi E. a dörzstálakon túl a patkódíszes, barna mázas poharakat is ilyen korai időszakra keltezi: SZŐNYI 1984, 346, Abb.4.

209 Ács–Vaspusztán (OTTOMÁNYI 1989, 538) a mázas kerámia 7,5%-a tehető a Constantinus-dinasztia idejére, egyharmad a század közepére/második felére, másik harmad a Valentinianus-korra és utánra és mindössze 3% nyúlik át az 5. század elejére. A Budaörsi vicusban Kr. u. 321–337-es évekből származó érmekkel keltezett gödrökből került elő a legkorábbi mázas edény: OTTOMÁNYI 2011, 276. Megjelenésük a pannoni temetőkben is ugyanilyen korai érmekhez köthető: NÁDORFI 1992, 45–51. Ha figyelembe vesszük az érmekkel történő keltezés terminus post quem értékét, ezek az edények is valószínűleg a 4. század második harmadától kerültek a sírokba. II. Constantiustól keltezik a feltűnését az alsó ausztriai lelőhelyeken: GRÜNEWALD 1979, 72–74; FRIESINGER–KERCHLER 1981, 264–265.

210 Limes táborok pusztulási omladékából besimított kerámiával együtt pl. Szentendre: OTTOMÁNYI 2006; Visegrád–Gizellamajor Ny/I. h.: OTTOMÁNYI 2012, 236; Ács–Vaspuszta: OTTOMÁNYI 1989, 537; Intercisa: BÓNA 1993, 237, 67. rajz; Matrica: KOVÁCS 1999, 65–67, Fig. 12–15; Belső erődökből pl. Keszthely–Fenékpusztá: HORVÁTH 2011, 605; vicusokból, telepekről pl. Budaörs: OTTOMÁNYI 2011, 276; Biatorbágy: OTTOMÁNYI 2008, 167–168 (ez a telep lehet, hogy megélte a hunkort is).

211 A temetőkben is Valentinianus-kori érmekkel lehet terminus post quem keltezni: NÁDORFI 1992, 52, de ennél bizonyíthatóan továbbélt. Gyakran kerül mázas kerámia biztosan 4. század végi, vagy még későbbi tárgyakkal egy sírba pl. Csákvár: SALAMON–BARKÓCZI 1970; Intercisa DK-i temető: VÁGÓ–BÓNA 1976, 12., 157. sír; Tokod: LÁNYI 1981a, 48. sír; Esztergom, Bánomi-dűlő: KELEMEN 2008, 60, 140, 149. sír; Somogyiszil 2., 17., 148. sír: BURGER 1979, stb.

Mázas kerámia

17. ábra: A mázas kerámia mennyisége a déli épületszárny helyiségeiben (darabszám)

felére vonatkozik.²¹² Pannonia keleti felében a 430-s évekig, a provincia nyugati részén az 5. század közepéig kimutatható, ez utóbbi már csak igen kis mennyiségben.²¹³ A Tokodi erőd mázas kerámia gyártásának vége kérdéses.²¹⁴

II.3. Simított felületű kerámia:²¹⁵ 441 db (15,6%) + 19 db lassú korongolt, ill. kézzel formált.²¹⁶

A kerámiaedények felületének simítása, a kora római előzmények után, a 4. század elején lép fel újból Pannoniában. Kezdetben szokásos római formákon alkalmazzák, majd a 4–5. század fordulóján új típusok jelennek meg, néha sötétebb, fényes, fekete simítással.

Nagyon sok az oldal töredék. Formához mindössze 18,6% köthető (82 db).

II.3.1. TÁLAK: 24 db (a formához köthető edények 29,3%-a). Több mint a fele késői, új típus (13 db).

Kívül-belül vízszintesen vagy összefüggően simítottak.

Hagyományos, római formák: 11 db

²¹² Arrabonában, a tábor feladása utáni 1a–1b fázis anyagában még együtt szerepel a mázas és besimított kerámia. A 2. fázis anyagában már csak 1 db mázas töredék volt a házi kerámia, a besimított és kézzel formált töredékek mellett: TOMKA 2004, 390–391, Taf.1–5; Scarbantia 380-as évek utáni rétegeiben először a mázas és besimított kerámia együtt fordul elő, majd csak a besimított, ill. fekete, fényes germán jellegű kerámia marad: BÓNIS (1991) 143–144; Keszthely–Fenekpusztán az északi erődkapu 2. járósíntjén (4–5. század forduló) és a 3. szint alatti építési törmelékben (5. század első fele) találtak mázas kerámiát, besimított töredékekkel együtt. A 3. szinten már csak besimított kerámia volt, mázas nélkül: MÜLLER (1979) 138–145, VI.t.5–6, 18. kép.

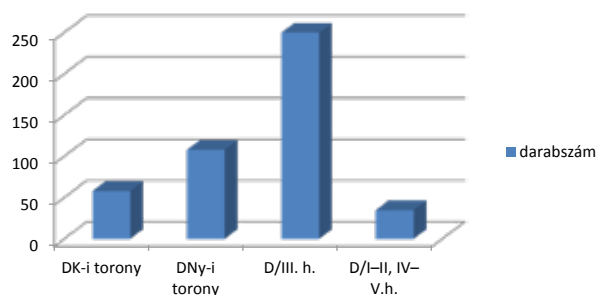
²¹³ Ld. Szombathely–Fő téri fazekasműhely: OTTOMÁNY-SOSZTARITS 1998, 158: házi kerámia 72%, besimított kerámia 23%, mázas kerámia: 5%.

²¹⁴ Lányi Vera az 5. század második felére teszi a tokodi temető végét, melyben még igen sok mázas edény is található (LÁNYI 1981a); BÓNIS Éva az 5. század első évtizedéig keltezi: BÓNIS 1991, 145.

²¹⁵ Nem mindig lehet biztosan elválasztani a besimított kerámiától, főleg ha csak egy kis perem, fül vagy talp töredék maradt meg. A besimított díszítésű edények alsó fele is többnyire vízszintesen, vagy összefüggően simított.

²¹⁶ A százalékbba nem számoltam bele duplán, mert a kézzel formált kerámiánál már egyszer szerepel darabszámként.

Simított kerámia

18. ábra: A simított kerámia mennyisége a déli épületszárny helyiségeiben (darabszám)

- Behúzott peremű tál (9 db, a tálak 37,5%-a):²¹⁷ Formája gömbölyű, néha kónikus (szájátmérő 20–27 cm). Pereme lehet duzzadt (8. kép 1; 13. kép 1.), ferdén befelé ívelő (13. kép 3.) vagy egyenesen álló, kívül vízszintes vonalakkal tagolt (13. kép 2.). Ez utóbbi változat elsősorban a D/III. helyiségre jellemző (4 db, a 2–4. rétegekből). A Ny/I. helyiségben is gyakori ez a tagolt peremű tál, belsejében lehet máz is.²¹⁸ Hasonlókat találunk Leányfalun, Carnuntumban, Klosterneuburgban s a mauterni táborban, mázas és simított változatban egyaránt, a 4. század végén –5. század első felében.²¹⁹ A behúzott táltípus simított felülettel a limes mentén a II. Constantius kortól egészen az 5. század első feléig előfordul.²²⁰ Lassú korongolt (DK-i toronyban 2 db) és kézzel formált kivetelben is gyártják (15. kép 1.). Réteget tekintve a 2–4. rétegekből jött elő, ennél korábbi az egyik lassú korongolt töre-

²¹⁷ D/III. helyiségből 6 db, DNy-i toronyból 3 db és még egy kérdéses, talán korai csésze. DK-i toronyból egy korongolt és 1 lassú korongolt.

²¹⁸ OTTOMÁNYI 2012, 9. kép 1.

²¹⁹ OTTOMÁNYI 1991, 2. t. 9a; FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 3/3–4, 9; GRÜNEWALD 1979, Taf. 71.1,5,8 (Fabr.B); GROH–SEDLMEYER 2002, 235–236, Abb.144–145 (4/5. század); UBL 1986, Abb.10. (5. századi égésrétegből).

²²⁰ OTTOMÁNYI 1989, 497–503, Fig.113.2, 3a, Fig.114.11; OTTOMÁNYI 1999, 343, Pl.V.1–3; GRÜNEWALD 1979, 76, Taf.71.

dék (4. kép 1.). A mély, simított felületű, kelta tálakhoz hasonló formák germán területen, a 3–4. századi kerámiában fordulnak elő.²²¹

- Fedőtál (2 db): élesen alávágott peremű, kónikus falú (4. kép 3.). Keményre égetett anyagból készült. A D/III. helyiség és a DK-i torony 3–4. felső omladék rétegéből egy-egy darab. A forma általában a házi kerámiára jellemző.
- Szűrőtál: egyenesre vágott peremmel, függőleges fallal: 1 db a D/III. helyiségből (13. kép 10.).

Új formák a 4–5. század fordulóján: 13 db

- Tagolt felső részű tál, egyenesen álló peremmel és válltöréssel (3 db): Szájátmérő 16,5–19,5 cm között. Gömbölyű (4. kép 2.) vagy kónikusabb alsó résszel (4. kép 4.) készült. A Ny/I. helyiségben is előfordult.²²² Legkorábbi változata belül festett, kívül simított kis töredék a D/III. helyiség égett paticsrétegéből (2013.5.19.14.). Mind a három edény a felső (3.) omladék rétegből került elő. Visegrád–Gizellamajorhoz hasonlóan, máshol is, pl. legközelebb Budakalász–Luppacsárdán, Leányfalun simított, mázas és házi kerámia kivitelen egyaránt megtalálható ez a forma.²²³ Ács–Vaspusztán a meredekebb, kónikus falú változat a korábbi (Constantinus-dinasztia), a gömbölyűbb, kisebb edény 5. század eleji rétegből származik.²²⁴ Mauternben a simított díszítésű tálak fő csoportját alkotják a tábor legkésőbbi periódusában.²²⁵ Carnuntumban is gya-

kori a tábor 5. periódusában.²²⁶ A közép-Dunavidék 5. századi lelet együtteseiben máshol is előfordul pl. Zwingendorf, Staning stb.²²⁷ A dél-pannoniai magaslati telepek 4–6. századi kerámiájában is továbbél.²²⁸ A késő szarmata-hunkori kerámiában ugyancsak simított felülettel jelenik meg.²²⁹ Az Al-Dunánál is feltűnik.²³⁰

- S-profilú tál (3 db): Korongolt kivitelenben 2 db a D/Ny-i torony 2–3. rétegeiből, egyik fényes, fekete simítású (2013.6.33.4.). Lassú korongolt változata a D/III. helyiségből (13. kép 4.), a korongolt táltípust utánozza. Van még egy megtörő vállú töredék a D/II. helyiségben is (padló alatt), formája kérdéses. A típus kora római eredetre vezethető vissza. A 4. század végétől leginkább a házi kerámiára jellemző. Simított változatai már átmenetet képeznek az 5. századi bikónikus tálak felé. Analógiát ismerünk pl. a carnuntumi tábor legfelső rétegéből, a dunabogdányi táborleszűkítéséből stb.²³¹
- Bikónikus tál (7 db): A D/Ny-i toronyból 1 db (8. kép 2.) és a D/III. helyiségből (6 db). Ez utóbbi helyen főleg duzzadt peremű, megtörő vállú töredékek fordulnak elő (13. kép 5.).²³² A 2–3a omladék rétegekből valók. A Ny-i I. helyiségben is volt.²³³ A forma főleg a besimított kerámiára jellemző, a provincián belül a 4–5. század fordulójától. Hasonló tálakat gyártottak, pl. Carnuntumban,

221 Pl. Oberleisberg, Jiřikovice, Schiltern (STUPPNER 2011, 320, Abb.5.12-13. és Abb.16. 8-9).

222 OTTOMÁNYI 2012, 11. kép 3.

223 OTTOMÁNYI 1991, 24–25, 2-3. t. 11-15; OTTOMÁNYI 2004, 1. t. 4–8.

224 OTTOMÁNYI 1989, 504, 505, Fig.115.24 (5. századi), Fig.116.28 (Constantinus-dinasztia).

225 FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 2/2-7, 3/12, Abb. 57, 261. (375 körül tűnik fel); GASSNER 2000, 217, Abb. 185, 197; GROH–SEDLMEYER 2002, 218–222, Abb. 140–141; UBL 1986, Abb.20 (Kolosterneuburg).

226 GRÜNEWALD 1979, 76, Taf. 72-73 – további irodalommal (Carnuntum 5. réteg).

227 STUPPNER 2008, Abb.5.5, Abb.6.1. (S-profilú tálhoz is közel áll a pereme).

228 CIGLENECKI 1984, Abb.6/72.

229 VADAY 1988–1989, Taf. 41. 40-41.

230 VAGALINSKI 1999, Abb.8.1, Abb.9.18 (Transmarisca).

231 GRÜNEWALD 1979, Taf.76.4; OTTOMÁNYI 1999, Pl.VI.3 (csak a talp feletti része simított).

232 Némelyik lehet esetleg nagyobb méretű, galléros korsóperem töredéke is.

233 OTTOMÁNYI 2012, 11. kép 4.

Budakalász–Luppacsárdán, Szombat-
helyen stb.²³⁴

II.3.2. KORSÓK: 34 db, a formához köthető
töredékek 41,4%-a.

Nyakukon általában függőleges simítás. El-
képzelhető, hogy az edény válla, hasa, ami nem
maradt meg, besimított díszítésű volt. Kevés a
perem, jóval több a fül, nyak vagy talp töredék.

Hagyományos, 4. századi formák: 5 db

- Kihajló korsóperem: 2 db (DK-i torony-
ban, D/III. helyiségben, 2–3. rétegek-
ből). Nagyon sok hasonló forma van
Pannoniában.²³⁵
- Tölcséresen kihajló perem: 1 db nyakán
bordával (D/III. helyiség, 3. rétegből).
- Osztott peremű, füles korsó: 1 db (D/
III. helyiség, 3a rétegből). Analógia pl.
Ács–Vaspusztáról, Klosterneuburgból,
Mauternből stb.²³⁶
- Duzzadt peremű, széles szájú kancsó,
bekarcolt vonalakkal: D/III. helyiség
(13. kép 6.)

Új formák a 4–5. század fordulóján (5-15? db)

- Galléros peremű korsó (4 db): a DNY-i
toronyban 3 db (8. kép 4.) és a D/III.
helyiségben (13. kép 7.). A felső omla-
dékból (3–3a réteg). A formát részlete-
sebben a besimított kerámiánál ismerte-
tem.
- Galléros peremű, kétfülű, nagyméretű
korsó: D/III. helyiségben 1 db (13. kép
8.). Hasonló forma, egy ill. két füllel a
NY/I. helyiségből is előkerült.²³⁷ Ezek a
nagyméretű, kétfülű korsók a 4. század
végétől egyre gyakoribbak lesznek a te-

lepeken, simított vagy besimított felület-
tel. A Közép-Dunavidéken, az Al-Duná-
nál, a provincián belül s kívül egyaránt
előfordul. Legközelebbi analógiák pl. a
szentendrei táborból, Budaörsről stb.²³⁸

- Nagyméretű korsó töredékek: a D/III.
helyiségben van még 9 db, nagyméretű
korsóhoz tartozó oldal töredék függő-
leges simítással, de a formája kérdéses
(2013.5.19.). Egy mázscsíkos, nagymé-
retű korsó külső felén is van simítás
(2013.5.11.).

II.3.3. BÖGRE/FAZÉK: 18 db (22%)

Hagyományos, római formák: valamennyi edé-
nyforma ide tartozik.

- Kihajló peremű bögre/fazék, vízszin-
tesen simított sávokkal díszítve: 11
db.²³⁹ A forma az erőd egész terüle-
tén előfordul, a legalsó rétegektől a
legfelsőig.²⁴⁰ Analógia sok van hozzá a
késő római időszakból, pontosabb kel-
tezésre nem alkalmas.²⁴¹
- Vízszintesen kihajló peremű fazék: 3
db (DK-i és DNY-i toronyból (2 db), az
egyik enyhén profilált (8. kép 8.). Va-
lamennyi a felső omladék rétegből (3)
került elő.
- Hordó alakú, befelé ívelő peremű edény
(szá: 13 cm), kívül simított felülettel
(13. kép 9.). A D/III. helyiség 2. rétegé-
ből került elő. Hasonló forma a kézzel
formák kerámiára jellemző a kora római
időszaktól kezdve.²⁴²

234 GRÜNEWALD 1979, 75, Taf. 76/4 (Fabr.A);
OTTOMÁNYI –SOSZTARITS 1998, Taf. 6. 7 (Szombathely,
kemence feletti törmelékből); OTTOMÁNYI 2004, 2. kép
/1 (Budakalász).

235 OTTOMÁNYI 1989, Fig.120. korsók 1. típus (II.
Constantius–Valentinianus-kor); UBL 1986, Abb.20.stb.

236 OTTOMÁNYI 1989, 130.28 (Constantinus–dinasz-
tia); UBL 1986, Abb.20; GROH–SEDLMEYER 2002, 240–
241, Abb. 146.832 (Kr.u.360/370-től).

237 OTTOMÁNYI 2012, 382, 13. kép 1-2 (besimított).

238 OTTOMÁNYI 2009, 418–421, Abb.5, 1–2; Abb.7,
2–3, Abb.8. (további irodalommal); TEJRAL 1985,
Abb.15.6.

239 D/III. helyiség: 4 db bögre és 5 db fazék, DK-i to-
rony 1 db fazék, D/II. helyiség 1 db.

240 OTTOMÁNYI 2012, 11. kép 5.

241 FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.11.1-3,13;
GRÜNEWALD 1979, Taf.79; OTTOMÁNYI 1989, Fig.124.20
(II. Constantius-kor).

242 Ebben a rétegben nincs kora római kerámia, te-
hát minden valószínűség szerint 4. századi edény; HOR-
VÁTH 2007, 1. kép 2a; Késő római korongolt változatban,
bekarcolt hullámvonallal: OTTOMÁNYI 1999, Pl.XII.6
(Dunabogdány)..

Új, 4. század végi díszítés:

A D/II. helyiségből van 2 db, bordázott felületű, késői töredék.

II.3.4. HOMBÁR: 3 db (D/III. helyiség 2 db, és DK-i torony).

Valamennyi jellegtelen oldal töredék. Pontosabb keltezésre nem alkalmas.

II.3.5. SIMÍTÁS MÓDJA, ANYAGA, SZÍNE:

Az edények felülete többnyire összefüggően fényes, gyakran látszik a vízszintes (195 db, 44,2%), ritkábban a függőleges sávokkal (15 db) történő simítás. A simítás általában fényes, anyaggal egyszínű (296 db), vagy anyagnál sötétebb színű (56 db). Matt simítással mindössze pár darab készült (50 db, 11,3%). Fényes, fekete simítás 17 db (a simított kerámia 3,8%-a). Az edények anyaga jól iszapolt, közepesen keményre égetett. Néha keményre égetett (79 db), ezen belül szemcsés vagy kavicsos anyagú 4 db.

Színük általában szürke (378 db, 85,7%), néha barnás-szürke, barna vagy vöröses-szürke.

A legkésőbbi csoport fényes fekete simítással, szemcsés, keményre égetett anyagból vagy bordázott felülettel, mindössze 25 db (5,6%). Legtöbb a DNY-i toronyban (11 db) és a D/III. helyiségben (10 db). Ld. *Függelék III.2. táblázat*.

II.3.6. GYÁRTÁS – RONTOTT EDÉNY:

Van egy darab buborékosra égett, valószínűleg rontott darab a D/II. helyiségben (2013.7.8.12). Ugyaninnen egy hullámvonalas besimított díszítésű, ugyancsak buborékosra égett töredék is előkerült. (Nem egy edény a kettő!).

II.4. Besimított díszítésű edények: 46 db (1,6%). Ld. *Függelék III.1. táblázat*.

A besimítás szokását Pannoniában kora római, 1. századi előzményekből levezetni nem lehet, bár mind a forma, mind a motívumkincs megtalálható a késő kelta – 1. századi kerámiában. Ugyanakkor a szomszédos Barbaricumban, ahol a római hatás nem szorította háttérbe a kelta hagyományokat folyamatosan használt díszí-

tésmód volt.²⁴³ Pannoniai megjelenése egyrészt a szomszéd népek, talán karpok, szarmaták²⁴⁴ betelepítésével, továbbá újonnan jött, keleti népek által hozott divattal magyarázható.²⁴⁵ Elterjedése viszont sokkal szélesebb körű annál, hogysem egyetlen betelepített népcsoporthoz kapcsoljuk.²⁴⁶ Használatának közel egy évszázada alatt több hullámban érkezhettek különböző népcsoportok, akik igyekeztek átvenni a római készítési technikákat. Közben pedig a provinciális római népesség is barbarizálódott. Ennek eredményeképpen helyi, római műhelyek gyártották ezeket az új ízlésű, de gyakran római formákat követő edényeket. A díszítésmód a 4–5. század fordulóján már általános divat volt, mind a provinciában, mind a határokon kívül, az egész Kárpát-medencében. Használata a hun korig nyomon követhető a provinciában, sőt egyes helyeken ennél később is bizonyítható.²⁴⁷

Csoportosítás: A besimított kerámián belül a formák (hagyományos római vagy új típus) és a motívumok elrendezése (önállóan, vagy keretben), technikája (szürke, vagy fényes fekete) és az anyag minősége (jól iszapolt, vagy szemcsés, keményre égetett, durva kidolgozású) alapján lehet belső csoportokat elkülöníteni. Ez időrendi elkülönítést is ad, de a határok az egyes csoportok között nem húzhatók meg élesen. Egy időben, egy lelőhelyen belül többféle technikával készült edény is előfordul. A helyi sajátosságokat, anyagot, kivitelezési módot s rétegeket, mindig figyelembe kell venni a csoport-

243 BICHIR 1976, 77–78; A szarmatáknál dák hatásra, vagy a kelta hagyományok újjáéledéseként egyaránt feltűnhetett: VADAY 1989, 133–135.

244 TÓTH 2005, 375–382: a besimított kerámia első csoportját karp, a másodikat pedig szarmata betelepítéshez kapcsolta. Szarmaták pl. Lussoniumban: KISS 1994, 253; Mautern: GRÓH-SEDLMEYER (2002) 313–321; stb.

245 Keleti gót–hun–alán foederati, a Marosszentanna–Csernyahov kultúra gótjai stb. Összefoglalóan: OTTOMÁNYI 1989, 530–536; VAGALINSKI 1999, 38–40; HORVÁTH 2011, 625–628.

246 OTTOMÁNYI 1982, 88–119, Taf. XXVI–XXVIII. A lelőhelyek száma azóta megsokszorozódott, de újabb összefoglalás még nem született.

247 GASSNER 2000, 241 (Kr.u.488-ig keltezi egyes helyeken, pl. Favianis (Horreum kerámia és Murga stílus együtt).

tosításnál. Valószínűleg területi különbségek is vannak a besimított kerámia megjelenésénél.²⁴⁸

A visegrádi besimított kerámián belül az I. ill. II. csoport szétválasztása esetleges, mivel az I. csoportba sorolható függőleges vagy hullámvonaldíszes perem, nyak és váll töredékeknek, a hiányzó váll s has részét esetleg már olyan minták díszítették, melyek a II. vagy III. csoportba sorolhatók. Éppen ezért feltűnően magas az I. csoportba sorolható edények száma, 17 db, vagyis az összes edény 37%-a (D/III.h. 10 db, DNy-i torony 7 db). Kicsivel több sorolható a II. csoportba (20 db, 43,5%),²⁴⁹ a maradék pedig vagy fényes, fekete besimítással készült, vagy pedig a besimított és bekarcolt díszítés kombinációja alapján tartozhatott esetleg a legkésőbbi III. csoporthoz (9 db, 19,6%).²⁵⁰ Ez a besimítás módja szerinti csoportosítás rétegek alapján nem válik el. Mind a három csoport a 2–4. rétegekben fordul elő. A rétegtanilag legkorábbi, D/II. helyiség átépítés kori padlója alatt lévő rontott töredék, mind formája (leányfalui típus), mind sávokba rendezett díszítése alapján a besimított kerámia II. csoportjába tehető (16. kép 11.).

Formához köthető a töredékek 77%-a (34 db). Tál: 5 db, korsó 19 db, bögre/fazék: 12 db. A perem nélküli válltöredékeknél néha nehéz megállapítani a formát. Pl. 8. kép 9. füles bögre vagy kisebb füles korsó. A válltöredékek némelyike nagyobb korsó vagy fazék része e?

II.4.1. Hagyományos, 4. századi formák:

248 3 csoport: OTTOMÁNYI 1991, 36–37; OTTOMÁNYI 2009, 430–434; Két csoport: TÓTH 2005, 380–382. Ez a csoportosítás nem mindig érvényes, mert pl. Mauternben a legkésőbbi rétegekhez ill. a 4–5. század fordulójára tehető fazekas kemencéhez köthetők a vízszintes, vagy függőleges sávokkal besimított fazekak és bögrék (ld. Carnuntum Fabr.C). Ugyanilyen későiek a vízszintes sávokkal besimított, egyenesen álló, osztott peremű, megtörő falú tálak is. Ld. GASSNER 2000, 237, Abb.196–198. Pedig ezek a hagyományos, római forma és a keretelés nélküli díszítés alapján az I. csoportba kerülhetnének.

249 DK-i torony 3 db, DNy-i torony 6 db, D/III. helyiség 8 db, D/II, V. helyiség 3 db.

250 DK-i torony 3 db, DNy-i torony 1 db, D/III. helyiség 3 db, D/II, IV. helyiség 2 db.

Formák alapján a besimított kerámia I. csoportja,²⁵¹ de ha sávokba rendezett díszítés, vagy murgai motívum van rajtuk, akkor már a II. csoporthoz sorolhatók.

TÁL:

- Behúzott peremű tál: 1 db a DNy-i toronyból (8. kép 3.). Belsejében függőleges besimított vonalak, kívül vízszintesen simított. Analógia: limesmenti táborokban több helyről pl. Carnuntum, Mautern, Boiotro, Klosterneuburg stb. Keltezése a 4–5. század fordulójára.²⁵²

KORSÓ:

- Kihajló peremű, szűknyakú korsó, nyakán függőleges vonalakkal besimítva (alatta, a hiányzó részen lehetett más minta is): DNy-i torony 3a réteg (8. kép 5; 20. kép 1.). Általánosan használt forma.²⁵³
- Tölcséresen kihajló peremű korsó: D/III. helyiségből egy darab. Nyakán borda, alatta murgai motívum (sávok között fenyőminta), alatta a vállán rácsminta (14. kép 9.). 2. réteg, besimított kerámia II. csoport. A tölcséresen kihajló peremű, nyakán bordával tagolt korsó típus jellemző formája a besimított díszítésű edénycsoportnak,²⁵⁴ de egyik sem pontos analógiája a gizellamajori edénynek.
- Kisméretű, füles korsó/bögre, pereme hiányzik: DNy-i torony (8. kép 9.). Sávokba rendezett díszítés a vállán (rács, függőleges vonalak). 2a. réteg, besimított kerámia II. csoport. Nem maradt meg a füle a D/III. helyiség (2. réteg) egy rácsmintás has töredékének, mely

251 Amelyiknek nincs pereme, annál a forma sem biztos.

252 FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 3/5, 13; GRÜNEWALD 1979, Taf. 71.2-3 (Fabr.B); GASSNER 2000, Abb.198;UBL 1986, Abb.20; GROH–SEDLMEYER 2002, 235–236, Abb.144. 728, 1180 (4/5. század).

253 GRÜNEWALD 1979, Taf.84.1-3.

254 ALFÖLDI 1932, hunkori korsók I. típusa; OTTOMÁNYI 1982, VII–VIII. t. 9a-d; FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.24.

használó méretű edényhez tartozhatott (14. kép 6.). Keretelés nélküli rácsmintája miatt az lehetne az I. csoportba, de fényes, fekete besimítása és keményre égetett, kicsit szemcsés anyaga alapján inkább a III. csoportba tehetjük.

- Széles szájú kancsóforma (pereme hiányzik), válla kiugrik. Vállán függőleges vonalak, hasán vízszintes simítás (14. kép 2.). D/III. helyiség 4. réteg. Analógia pl. Leányfaluról.²⁵⁵
- Széles szájú kancsó/fazék nyak, váll és hastörédei, függőleges vonalakkal díszítve. a A besimított kerámia II–III. csoportjába tartoznak (2–3a. réteg). A keretelés nélküli töredék (14. kép 4.) fényes fekete simítása miatt, a többi pedig a keretelt, vagy sávokba rendezett minták alapján nem tehető a besimított kerámia használatának elejére (8. kép 11–12; 14. kép 3.). Nyakán lehet murgai motívum is (8. kép 10.), vállán pedig hullámvonal/zeg-zúg minta (D/III. helyiségben 2 db).
- Fültörédek hullámvonallal (4. kép 6.). Fényes, fekete simítás. DK-i torony 3. réteg. Besimított III. csoport. Analógia sok helyen található hozzá.²⁵⁶

BÖGRE:

- Kihajló peremű bögre: függőleges besimított vonalakkal (keretelés nélkül): DNY-i toronyból (8. kép 6.). 3a réteg. A forma ilyen díszítéssel a besimított díszítésű kerámia I. csoportjára jellemző.²⁵⁷ Mauternben viszont a tábor legkésőbbi (6–7.) periódusában fordul elő.²⁵⁸
- Vízszintesen kihajló peremű bögre, nyakán besimított minta kezdete, talán függővonal. DNY-i torony legfelső omladékból (8. kép 7.).

- Profiláltnan kihajló peremű bögre: függőleges vonalakkal, keretelés nélkül besimítva (14. kép 1.). D/III. helyiség 2.(?) rétegeből. A forma füles változatban pl. a carnuntumi táborból ismert.²⁵⁹
- Kihajló, osztott peremű bögre/fazék, sávokba rendezett díszítéssel (4. kép 7.). Ugyanilyen, függőleges vonalak alatti rácsminta látható a Ny/I. helyiség egyik kihajló peremű fazékán.²⁶⁰ Több sávba rendezett díszítés található egy perem nélküli oldaltörédeken is (14. kép 8.). A D/III. helyiség felső omladékból (3–3a. réteg). Besimított kerámia II. csoport. A forma valószínűleg bikónikus. Ez volt a Pilismarót–Malompatakon feltárt műhely vezető bögre s fazék formája, ugyancsak sávokba rendezett díszítéssel, de más peremmel.²⁶¹ A kihajló, osztott perem inkább a carnuntumi anyagra jellemző.²⁶² Wien-Leopoldauban is van egy ugyanilyen peremű s díszítésű töredék.²⁶³ A mauterni tábor 6. periódusában fordul még elő.²⁶⁴

FAZÉK:

- Kihajló peremű, behúzott nyakú fazék: nyakán függőleges sávok, vállán hullámvonal (12. kép 4.). A függőleges sávokat, kicsit mélyebb vonalak határolják. D/III. helyiség 3. réteg, besimított II. csoport. A forma s díszítés pontos analógiája a dunabogdányi táborban található (12. kép 5.).²⁶⁵ Ugyanilyen peremű s formájú fazék kicsit más díszítéssel Wien–Aspernből került elő.²⁶⁶
- Kihajló peremű, nagyméretű fazék:

255 OTTOMÁNYI 1991, 37. t.1.

256 OTTOMÁNYI 1996, Abb.15.1.

257 GRÜNEWALD 1979, Taf.84.11–12, Taf.85.1; OTTOMÁNYI 1982, X/3; OTTOMÁNYI 1989, Fig.120.1 (II. Constantinus-kor).

258 GROH–SEDLMEYER 2002, 283–284, Abb.158.661.

259 GRÜNEWALD 1979, Taf.78.6. (Fabr. B).

260 OTTOMÁNYI 2012, 12. kép 9.

261 OTTOMÁNYI 1996, Abb.11–13.

262 GRÜNEWALD 1979, Taf.81–82, 83.1–2.

263 POLLAK 1980, Taf.184.1.

264 GROH–SEDLMEYER 2002, 282–283, Abb.158.694.

265 OTTOMÁNYI 1999, 349, Pl. VIII.4 (további analógiákkal).

266 FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.26.3 (murgai motívum függőleges hullámvonalakkal, alatta vonalakból képzett háromszög).

besimított rácsminta és bekarcolt hullámvonal kombinációjával díszítve (4. kép 8.). DK-i torony 3. réteg, besimított III. csoport. Egy másik nagy fazék vállán besimított ívminta, alsó felén széles sávokból álló háromszögdíszítés. Az edény töredékeinek egy része a D/III. helyiségből (2. réteg), másik része pedig a Ny/I. helyiségből került elő (2013.5.24.14.+Zs/3).²⁶⁷ Besimított II. csoport. Ilyen nagyméretű, behúzott nyakú, kihajló peremű, hasban, vagy vállban szélesedő fazekak máshol is jellemző formák a 4–5. század fordulóján. Többnyire rácsmintával díszítve. Ld. Carnuntum, Mauterns stb.²⁶⁸

II.4.2. Új, 5. századi formák: besimított kerámia II–III. csoport.

BIKÓNIKUS TÁL, különböző változatai: 3 db.

- Perem nélküli kis, erősen bikónikus csésze/tál (legnagyobb átm: 11 cm), felső részén rácsmintával a D/III. helyiségből (14. kép 7.), 2. réteg.
- Kihajló peremű, nyakán bordával tagolt, hullámvonal díszítésű, mély tál (szájátmérő 23,5 cm) a D/V. helyiségből (16. kép 9.). Hasonló forma, más motívumokkal díszítve egy biatorbágyi, 5. századi telepről, ill. hasonló hullámvonal díszítés kicsit más peremű bikónikus tálon az arrabonai táborból.²⁶⁹ A forma besimított díszítéssel jellemző pl. a Morva területre ill. a Przeworski kultúra anyagára, a késő római – kora népvándorlás kori átmeneti időszakból.²⁷⁰
- A DK-i torony és DIV. helyiség bordával tagolt felsőrészű, hullámvonaldíszes

táltöredéke ugyancsak bikónikus edényhez tartozhatott, bár a töredék túl kicsi a forma pontos megállapításához (4. kép 5.). A besimított hullámvonalat bekarcolt hullámmal kombinálták (2–3. réteg, besimított kerámia III. csoport).

A bikónikus tálaknak változatos formái fordulnak elő a Gizellamajori erődben. A Ny/I. helyiség tálai nem hasonlítanak a déli épület-szárnny bikónikus tálaire.²⁷¹

KORSÓ:

- Galléros peremű korsó, nyakán murgai motívummal (függőleges sávok között függőleges hullámvonal). D/III. helyiség, felső agyagszint felett (14. kép 10.). Sok analógia található hozzá a limes menti erődökből és a szomszédos Barbaricumból egyaránt. Díszítése a visegrádihoz hasonló murgai motívum,²⁷² vagy igen gyakran csak függőleges sávok/vonalak.²⁷³ A Ny/I. helyiség egyik galléros peremén hullámvonal fut körbe.²⁷⁴
- Bikónikus, valószínűleg szűknyakú korsó (pereme, talpa hiányzik), vállán murgai elrendezésű motívummal: D/II. helyiség, habarcsos, felső omladék (16. kép 10.). Fényes, fekete besimítása és a murgai díszítés a késői, III. csoportba sorolja. A vállán lévő sűrű vízszintes hullámvonalak ill. fenyőminták analógiáit ld. később.

BÖGRE/FAZÉK

- Kiugró vállú, ún. leányfalui fazékforma (3 db). A D/II. helyiség legfelső omladékból származó töredék kihajló, majdnem vízszintes peremmel készült, rajta

²⁶⁷ OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 7.

²⁶⁸ GRÜNEWALD 1979, Taf.80.2; OTTOMÁNYI 1982, XI–XII.t; GROH–SEDLMEYER 2002, 261, Abb.151.759 (mauterni tábor 6. periódusa).

²⁶⁹ OTTOMÁNYI 2008, 157, 14. kép 9, 11; TOMKA 2004, Taf.9 (a tábor feladása utáni 1B periódus).

²⁷⁰ TEJRAL 1985, Abb. 17,7; GODŁOWSKI 1984, Abb.1.5, 13.

²⁷¹ OTTOMÁNYI 2012, 12. kép 1-2.

²⁷² OTTOMÁNYI 1981, VIII.13; TEJRAL 1985, Abb.14-15.

²⁷³ Leányfalu: OTTOMÁNYI 1991, 15.t.3-4; FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.27.4 (Wien1 – Kriegsministerium); Carnuntum: GRÜNEWALD 1979, Taf.85.8; Mautern: GROH–SEDLMEYER 2002, 241–242, Abb.146.748 (Kr.u.370–450-ig).

²⁷⁴ OTTOMÁNYI 2012, 12. kép 7.

sávokba rendezett díszítés: függőleges sávok – függőleges vonalak – rácsminta (16. kép 12.). Ugyanígy peremű, formájú, színű és besimított sáv mintájú fazekak készültek a Pilismarót–malompataki műhelyben a 4–5. század fordulóján.²⁷⁵ A D/III. helyiség paticsos omladékából származó edénynek hiányzik a pereme, vállán, a függőleges sávok alatt, vékony vonalakból képzett háromszög minta (14. kép 11.). Egyik töredéke a Ny/I. helyiség felső omladékából való.²⁷⁶ A harmadik edény kisebb, talán bögréhez tartozott. Nyakán függőleges sávok, alatta hullámvonal. Anyagában nagy buborékok, *rontott* darab (16. kép 11.). A D/II. helyiség padló alatti omladékából (1–2. réteg között). Ez az un. leányfalui típus, besimított díszítéssel csak kevés helyen fordul elő, többnyire ott, ahol helyben gyártották. A nyakán máshol is függőleges sávok díszítik, alatta változatos motívumok.²⁷⁷

II.4.3. MINTÁK:

- Függőleges vonal/sáv: 22 db (47,8%). Általában az edények nyakán. Ha túl kicsi a töredék nem lehet biztosan megállapítani, hogy önállóan szerepelt-e vagy kombinációban.
- Vízszintes vonal/sáv: 2 db. Elválasztó vonalként, vagy tálak külsején önállóan (DNy-i torony, D/III. helyiség).
- Ferde vonalkázás: 1 db, de csak egy minta részlete (D/III. helyiség).
- Hullámvonal: 11 db (24%). Önállóan, vagy az edények vállán függőleges vonalak sávok alatt. Gyakran szabálytalan hullámvonalak, néha ráfutnak egy másik mintára is. Pl. 16. kép 10. Jellegzetes hullámvonal, melynek egyik szára erősebben behúzott, mélyebb és fényesebb: a D/IV. helyiségben és a DK-i toronyban, több ugyanolyan, de nem ösz-

szeillő töredék (4. kép 5.). Ugyanezen a bikónikus tál töredéken a besimított hullámvonal alatti sávban enyhén *be-mélyedő hullámvonal* is látható. A két díszítésmód kombinálása a legkésőbbi időszak jellemzője.

- Az egyik nagyfazék vállán lévő félköríves ívmintákhoz (2013.5.24.14.+Ny/I.h.) láthatunk analógiát pl. Sommereinben egy bikónikus edény vállán.²⁷⁸
- Háromszög: 3 db. Egyik vastagvonalas, másik vékonyvonalas háromszög. Mind a kettő a D/III. és a Ny/I. helyiségből (14. kép 11.) került elő.²⁷⁹ Továbbá van egy ferde vonalkázással kitöltött háromszög minta is a D/Ny-i toronyból (2013.6.18.41). Mindhárom változathoz találunk analógiát a pilismaróti műhelyben.²⁸⁰
- Rácsminta: 11 db (24%). Mennyisége ugyanannyi, mint a hullámvonalé. Többnyire kombinációban, bár néha önállóan díszíti a korsók, fazekak vállát vagy hasát ill. bikónikus tál vállát. Készülhet vastag vagy nagyon vékony vonallal egyaránt, sőt egy edénytöredéken a DK-i toronyban, a rács egyik szára vastag, másik szára pedig vékonyvonalas besimítású (2013.10.6.51). A legkésőbbi változaton **bekarcolt hullámvonallal együtt** fordul elő a nagyon vékonyvonalas rácsminta (4. kép 8.). Analógiák ez utóbbihoz a limes mentén több helyről ismertek, az 5. század elejétől.²⁸¹

278 FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 29/1.

279 OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 3, 7; Analógiaként ld. Ács–Vaspuszta: OTTOMÁNYI 1989, Fig. 134/6; Leányfalu: OTTOMÁNYI 1991, 37. t. 6a; Tokod, Tác ld. OTTOMÁNYI 1981, XXI/10a-b. stb.

280 OTTOMÁNYI 1996, Abb. 10.2, Abb. 16.9–13.

281 OTTOMÁNYI 1991, 3.19; ALFÖLDI 1932, XXX/6 (Leányfalu); OTTOMÁNYI 1989, Fig. 122.19 (Ács–Vaspuszta, 5. század eleji gödör); OTTOMÁNYI 1982, XXV.t.8–9 (Sopron, Városház u.); FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 27.1. (Wien I – Kriegsministerium). Plasztikus díszítés (általában hullámvonal, néha beszurkálások) besimított díszítéssel (nemcsak rácsmintával) együtt más,

275 OTTOMÁNYI 1996, 104–105, Abb. 14. 23–23a.

276 OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 3.

277 OTTOMÁNYI 1991, 33. t. 66., 41.t.25.

A rácsminta a leggyakoribb besimított motívum Pannoniában. Mennyisége az 5. század folyamán egyre nő. A besimított kerámia használatának végén (5. század közepe–vége) szinte már csak rácsminta található. Ld. Arrabona, Szombathely–Fő tér, Ternitz stb.²⁸²

- Fenyőminta: 2 db. Nem önállóan, hanem murgai motívum részeként szerepel mind a két esetben (D/II–III. helyiség). Hasonló elrendezésben több helyről ismerünk analógiát: a visegrádihoz hasonló, felfelé álló ágakkal pl. Leányfalu, Pilismarót, Mautern, Carnuntum. Lefelé álló ágakkal, mely a későbbi s valószínűleg barbár változat pl. Biatorbágyról, egy hunkort is megért településről.²⁸³
- Murgai minta: 4 db (8,7%). A függőleges sávok között általában hullámvonal szokott lenni (8. kép 10; 14. kép 10.), de lehet fenyőminta, sőt vízszintesen futó sűrű hullámvonalalak is (D/II. és III. helyiségek: 16. kép 10.). Ez utóbbi az erőd Ny/I. helyiségében is előfordul. A Gizellamajori erődre jellemző egyedi motívum.²⁸⁴ Hasonlók a pilismaróti műhely anyagában találhatók, ahol ugyancsak fenyőmintával együtt szerepel ez a vízszintes hullámvonal.²⁸⁵ Előzményei a karp kerámiában fedezhetők fel. Kicsit hasonlókat a Velké Němčiceben gyártott murgai korsók nyakán láthatunk. Függőleges sáv nélkül, bikónikus edények felső részén pl. Iatrus erődjében ill. az 5–6. századi gepida kerámiában.²⁸⁶

Egyedi motívum a déli épületszárnyban nincs.

A minták arányát összehasonlítva a Ny/I. helyiséggel, úgy tűnik a déli épületszárny valamivel korábbi anyag, mivel itt a mintáknak majdnem a fele függőleges vonal és sáv, a nyugati szárnyban pedig legtöbb a rácsminta (38%). A motívumok kb. a töredékek felén sávokba rendezve ill. keretelve fordulnak elő, de ez a szám nagyon bizonytalan, mivel nem ismerjük mindenhol az egész mintát. Bekarcolással kombinálva 2 töredéken.

II.4.4. BESIMÍTÁS MÓDJA:

Általában fényes (matt 1 db). Lehet anyaggal egyszínű (24 db), vagy annál sötétebb (18 db). A legkésőbbi csoportban fényes, fekete besimítás is előfordul (7 db. Pl. 4. kép 6; 8. kép 12; 16. kép 10.).

A besimítás egy kivétellel az edények külső felületén található. Kivétel a DNY-i toronyban lévő, belül függőlegesen besimított, behúzott peremű tál, mely anyaga s mintája alapján lehetne 1. századi is, de ugyanilyen töredék az É/III. helyiségből is előkerült, továbbá számos késő római analógia is van hozzá.²⁸⁷

Az anyag színe általában szürke (28 db), ezen belül lehet sötétebb, vagy világosabb szürke. Néha a törése vörös. Ritkán barnás-szürke, vöröses-barna, vagy világosbarna. Többnyire közepesen keményre, néha kifejezetten puhára égett. Keményre égetett mindössze 14 db (30,4%), pl. a bekarcolással kombinált fazék a DK-i toronyból (4. kép 8.). Ezen belül a házi kerámiához hasonló szemcsés vagy kavicsos kivitel 2 db-nál figyelhető meg (D/III. helyiség: 14. kép 4, 6.), rajtuk a besimítás is fényes, fekete.

II.4.5. MŰHELY

Rontott: A D/II. helyiségben (16. kép 11.): buborékosra égett, rontott kis töredékek, függőleges sávok alatt hullámvonal díszítéssel (2 db, egy edény). Kiugró vállú, leányfalui típus. Lelőhelye a D/II. helyiség padlója alatti barna köves omladék. Ez az erőd 1–2. rétege közötti szint, vagyis az átépítéskor kettéosztott helyiség padlója, ami valószínűleg Valentinianus-kori.

késői lelőhelyen is előfordulnak. Ld. OTTOMÁNYI 1982, XXV.t.(Ságvár, Gyulafrátót, Fenékpusztá) stb.

282 OTTOMÁNYI –SOSZTARITS 1998, Taf. IV–V; FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb. 34–40; TOMKA 2004, Taf.7. (3. fázis).

283 OTTOMÁNYI 1991, 40.t.20; OTTOMÁNYI 1996, Abb.11, 1-2, Abb.17. 21-24; FRIESINGER–KERCHLER 1981, Abb.4.6,8; GRÜNEWALD 1979, Taf.87.15-16; OTTOMÁNYI 2008, 163, 15. kép 8 (további analógiákkal); BÓNA 1993, 262; TÓTH 2005, Abb.10.

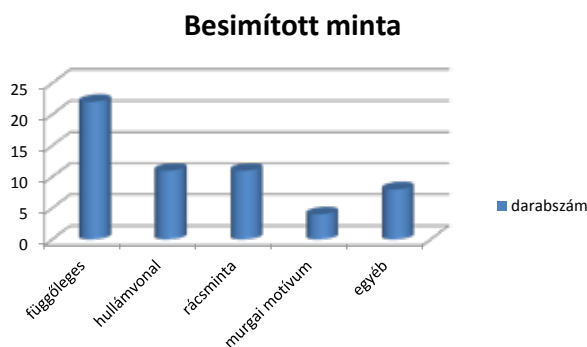
284 OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 4-5.

285 OTTOMÁNYI 1996, Abb.11.3.

286 BICHIR 1973, Pl. CXLIII/6; TEJRAL 1985, Abb. 15/2 (függőleges és vízszintesen futó hullámvonalak);

VAGALINSKI 1999, Abb. 6. 4; CSEH 1993, 46, 37. kép/1 (Kengyel–Baghy-homok).

287 Analógiákat ld. a formáknál.

19. ábra: A besimított motívumok megoszlása (darabszám)

Ugyanebből a rétegből egy rontott, buborékosra égett, simított felületű töredék is előkerült.

Hasonló besimítások: egy mester ill. műhely

- A függőleges sávok, melyek szélét kihangsúlyozzák egy erősebben s kicsit mélyebben meghúzott vonallal: D/III. helyiségben egy fazék nyakán (12. kép 4.) és a galléros peremű korsó nyakán, murgai motívum részeként (14. kép 10.). Mind a kettőnek a színe vöröses-barna, a besimítás vastagvonalas, fényes, anyaggal egyszínű. Mind a két edényen a hullámvonal szabálytalan, bár egyiken vízszintesen, másikon függőlegesen fut. A DNy-i torony, murgai mintás fazekának a nyakán is ilyen típusú a besimítás (8. kép 10.), de az szürke színű. Ugyanilyen simítási mód található egy dunabogdányi fazék vállán (a forma is u.o., ld. 12. kép 5.). A Lussoniumi táboranyagban is megfigyelhető ez a besimítási mód. A díszítésmód a hunkori szarmata kerámiára jellemző.²⁸⁸
- Egyedi kivitelezés: 2013.10.6.51. rácsmintája, melynek az egyik irányú vonalai mindig fényesebbek s vastagabbak, a vékonyabb vonalak pedig kissé bemélyedők. Ugyancsak kétféle besimítással készült egy hullámvonalas tál díszítése is: a hullám egyik szára erősebben behúzott, mélyebb és fényesebb (a D/IV.

helyiségben és a DK-i toronyban: 4. kép 5.).

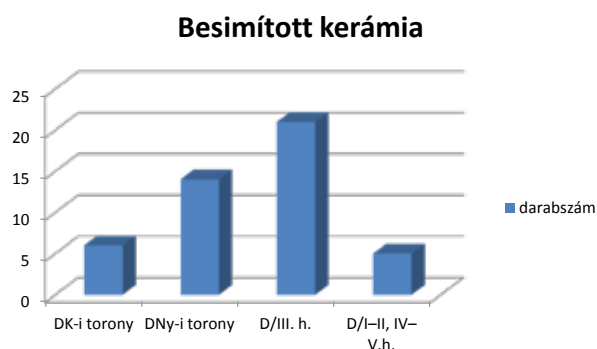
Közei műhelyek: Van egy-két töredék mely szinte teljesen megegyezik valamely közei műhely vagy tábor edényével.

- Pilismarót–Malompatakat: sávokba rendezett díszítésű nagy fazekak, kiugró vállal. Szájátmérőjük pár centivel kisebb, az egyiknek még a peremén is ugyanolyan függőleges vonalkázás van, mint a visegrádi fazékon (16. kép 12.).²⁸⁹ Több hasonló forma és díszítés is található itt ld. fenyő és háromszög minták, bikónikus tálak, sávok díszítésű fazekak stb. Elképzelhető, hogy onnan hozták a besimított edények egy részét, még a buborékosra égett darab sem annyira rontott, hogy ne lehetne használni (a meglévő töredékek inkább csak szépséghibások). Ugyanakkor van jó pár olyan forma is, melyet nem gyártott a pilismaróti műhely.
- Dunabogdány, tábor leszűkítés: kihajló peremű nagy fazék a D/III. helyiségből (12. kép 4-5.). Itt nemcsak a forma, hanem a besimítás módja (a függőleges sávok mélyebb vonallal való hangsúlyozása) is egyforma. Valószínűleg egy mester műve. De hogy a két erőd közül melyikben dolgozott, az kérdéses.

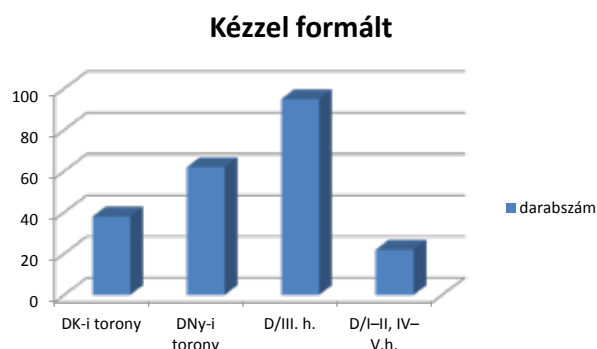
Ha e Dunankanyarban lévő, egymáshoz nagyon közei (5-10 km), feltételezett műhelyek anyagát összehasonlítjuk, akkor felmerül a kérdés, hogy valamennyi helyen külön műhely működött e, vagy egyes kerámia fajtákat csak egy helyen gyártottak s azt vitték a szomszédos erődökbe. Pl. a besimított kerámiát Pilismarót–Malompatakról szállították e Visegrádra és Dunabogdányba (bár a dunabogdányihoz hasonló fazék Pilismaróton nincs). Vagy esetleg Visegrádról jutott el Dunabogdányba a besimított árú. Bár lehetett fordítva is, mivel műhely egyik helyen sem került elő (Gizellamajorban legalább egy rontott edénytöredék előfordul). Leányfaluval is nagy a hasonlóság, ami inkább

288 OTTOMANYI 1999, 349-350, Pl.VIII.4; KISS 1993, 90, 4. kép; VADAY 1985, 33, 7. kép 1.

289 Ottományi 1996, 14. kép 23-23a. Barnásszürke színűek. Szájátmérő 14,3–15,2 cm.

20. ábra: A besimított díszítésű kerámia mennyisége az egyes helyiségekben

21. ábra: A kézzel formált/lassú korongolt kerámia mennyiségi megoszlása az egyes helyiségekben

a mázas és házi kerámia edényeknél mutatható ki. Lehet, hogy a több helyen feltűnő hasonló edények s motívumok egy-egy vándor mester alkotásai.

II.4.6. RÉTEG:

Valamennyi besimított töredék késői rétegből származik, az erőd átépítésétől kezdve a pusztulásig (2–4. réteg). Mennyiségét tekintve a 2. rétegben van a kevesebb s ez gyakran össze is illik a 3. rétegben lévő töredékekkel. Ennél mélyebb szinten, tehát az erőd legalsó padlóján nincs. Bár a DK-i toronyban előfordul a legalsó kősarok felett, de ez összeillik egy felső, paticsrétegben lévő töredékekkel. A rongtolt töredék a D/II. helyiség padlója alatti köves omladékban van, de ez valószínűleg a Valentinianus-kori átépítéskor kettéosztott helyiség padlója. Az egyes helyiségeken belül legtöbb a D/III. helyiségben és legkevesebb a DK-i saroktoronyban található.

II.5. Kézzel formált és lassú korongolt kerámia: 217 db (7,7%)

Kézzel formált 175 db (6,2%), a maradék (42 darab) lassú korongon készült.

Egyrészt a technikai feltételek romlása, a sok kis helyi műhely működése, másrészt a lakosság barbárosodása eredményezte a 4. század második felében a lassú korongolt ill. kézzel formált kerámia számának növekedését Pannoniában. A helyi formakincset (behúzott peremű tálak, kónikus kis csészék, kihajló peremű bögrék s fazekak) a limes mentén új, barbár formák s

díszítőmotívumok színezték pl. „szvéb” fazék, ferde kannelúrák, bevagdosás stb.²⁹⁰

II.5.1. FORMÁK:

A déli épületszárnyban kifejezetten barbárnak tartható forma nincs. Hagyományos, római és germán területen egyaránt előforduló típusok találhatók. Mindössze az edények egyharmadának (69 db, 32%) lehet megállapítani a formáját. Tálak 8 db (a formához köthető edények 11,2%-a). Pohár 1 db. Bögre és fazék peremek 60 db (87%).

- Behúzott peremű tál: 5 db, a D/III. helyiségből és a DK-i toronyból. Három lassú korongolt, egy másik simított (15. kép 1.). A korongolt tálak utánzatai.
- Kihajló peremű tál: 1 db (D/III. helyiség). Lassú korongolt, simított felülettel.
- Egyenesen álló peremű kis pohár, oldalán bütyökdísszel: D/III. helyiség (15. kép 2.).
- Kihajló peremű bögrék, alig, vagy jobban kihajló peremmel (15. kép 3, 4-6, 9.). Összesen 14 db, az egyik lassú korongolt.
- Kihajló peremű fazekak, enyhén vagy jobban kihajló peremmel: 46 db. Lassú

²⁹⁰ Pl. Leányfalu, Visegrád–Sibrikdomb, Nógrádverőce stb: OTTOMÁNYI 1991, 51, 5a t., 35.t; SOPRONI 1985, 46, Taf. 13; TOMKA 1986, 480: szvéb kerámia pl. Győr, Csorna, Csót.

korongolt három perem és 4 oldal töredék. Vállban vagy hasban szélesedő formák (15. kép 7-8, 10-11.).²⁹¹ Ezek a bögre s fazékformák bármely késő római telepen megtalálhatók úgy Pannoniában, mint a szomszédos germán területen.²⁹²

- Nagyméretű tároló edény, enyhén kihajló peremmel (17. kép 6.). Ép edény, a DK-i torony omladékrétegéből.
- Egyenes végű fedő vagy tálperem: DNy-i toronyból 1 db. A formát a késő római korban mind kézzel formált, mind korongolt kivitelben gyártották.²⁹³

II.5.2. DÍSZÍTÉS:

- Simított felülettel 19 db. Feketen simított elsősorban a D/III. helyiségből (pl. 2013.5.12.29.) és a DNy-i toronyból (2013.6.3.2. stb.). Lassú korongolt, simított: 11 db.
- Bemélyített, körbefutó vonalak: 1 db (DK-i torony).
- Bekarcolt hullámvonal díszítés van 3 sorban egy nagyméretű fazék több oldaltöredékén a D/III. helyiségben (2013.5.10.20.+19.31.+ 23.22.).
- Bekarcolt hullámvonalköteg: 1 db a DK-i toronyban.
- Sűrűn barázdált ill. seprűs, vonalkázott díszítés: 6 db, ebből négy lassú korongolt
- Plasztikus sordisz benyomkodásokkal:

1 db (2013.5.25.58).

- Bütyökdíszítés: egy kis poháron a D/III. helyiségben (15. kép 2.) és egy oldal töredéken a DNy-i toronyban.

II.5.3. ANYAG, SZÍN:

Anyag színe változó: legtöbb a barnás-szürke (63 db), melynek törése lehet néha vörös, ill. másik oldala szürke. Ugyancsak sok a szürke, sötétszürke (76 db), feketésszürke (27 db) töredék s néha előfordul a vöröses-barna (19 db), vöröses-szürke (10 db), ill. a barna (10 db), fekete (3 db) vagy vörös (5 db) szín is. Valamennyinél gyakori, hogy az elégtelen égetés következtében foltosan égett. Másodlagosan feketére égett töredékek is található (kb. 10 db).

Durva, kavicsos anyagból és simított felülettel egyaránt gyártották.

Anyaga 89 esetben kavicsos (41%). Általában kisebb kavicsok, néha egy-két db nagyobb kavics. Esetleg égetés közben kipattogzott és lyukacsos maradt, vagy megrepedezett a felület. Többségük jól vagy közepesen iszapolt. Homokkal soványított, csillámos. Néha aranyosan fénylő, nagyobb csillámokkal.

II.5.4. RÉTEG:

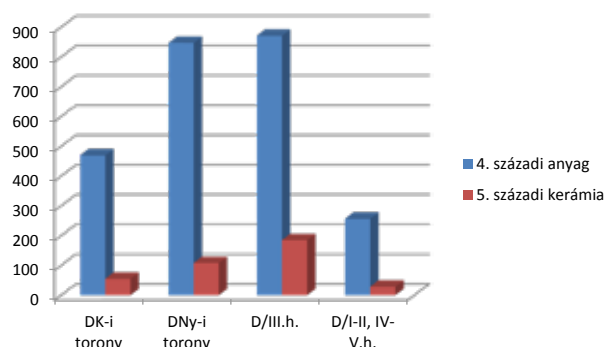
Szinte valamennyi rétegben előfordul. Hiánya általában a véletlen műve. A korai, kevert anyagot tartalmazó rétegekben éppúgy megtalálható, mint a legkésőbbi, besimított kerámiával együtt, csak a mennyiségük változó. A töredékek kétharmada, a felső omladék rétegből került elő (62%). Viszonylag sok volt még az átépítéshez köthető szinten (30%) és legkevesebb az építés korabeli rétegekben, mindössze 8% (bár itt az egész erődben kevés anyag került elő). Formát tekintve a legkorábbi rétegből származik egy simított, behúzott peremű, lassú korongolt tál (4. kép 1.), az átépítéshez köthető szintről egy bütyökdíszes kis pohár (15. kép 2). Az egyszerű, jobban vagy kevésbé kihajló bögre/fazékperemek pontosabb keltezésre nem alkalmasak. A kísérő leletanyag alapján lehet esetleg a korábbi vagy későbbi időszakhoz kapcsolni.

A déli épületszárny helyiségei közül legtöbb a D/III. helyiségben van (9%), a többiben kb. egyforma arányban (6,5-7,7 %) szerepel.

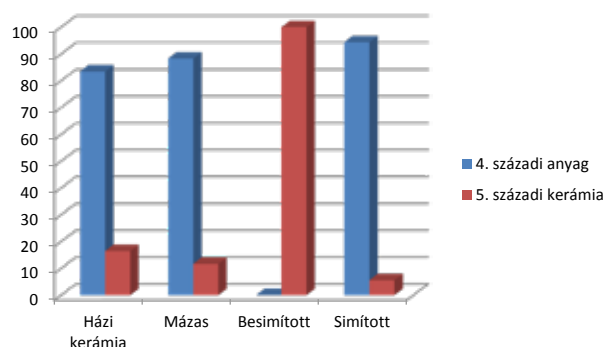
291 A 15. kép 7. töredék valószínűleg a Ny/I. helyiségből való, de a réteg összeillik a D/III. anyagával s a korábbi publikációból kimaradt (Ny-i épületszárny DK-i sarok, sötétbarna omladék, tetőcserepes réteg felett = Zs/1.+ Zs/59 + 2013.5.16. és 31.).

292 OTTOMÁNYI 1989, Fig.123.5 (Valentinianus-kor), 10a (Constantinus-dinasztia, II. Constantius); OTTOMÁNYI 1999, 361, Pl.XIII.3-9 (további analógiákkal); BOCSEI 2008, Abb.13, I/a-d; ELSCHKE 2004, Abb.2.15,17, Abb.3.12, Abb.7.11 (behúzott peremű tál), Abb. 8.17; PEŠKAŘ 1988, Obr.2.

293 Analógia pl. a dunabogdányi táborleszűkítés anyagában (OTTOMÁNYI 1999, 362, Pl. XIII.10-11.).

22. ábra: A hagyományos és új típusú leletanyag megoszlása helyiségenként (darabszám)

23. ábra: A hagyományos és új típusú leletanyag megoszlása kerámia fajtánként (százalék)

Új típusú leletanyag a házi kerámia 16,5%-a, mázas kerámia 11,7%-a, besimított kerámia 100%-a (bár az I. csoport még tartozhatna a 4. századi edényművességhez is, de a díszítésmód maga az új típusú leletanyaghoz köthető), simított kerámia 5,6%-a. A kézzel formált kerámián belül nem lehet egyértelműen szétválasztani az 5. század típusokat.

III.ÚJ TÍPUSÚ LELETANYAG A 4. SZÁZAD VÉGÉN – 5. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN²⁹⁴ (Függelék III.1-5. táblázat)

A déli épületszárny kerámia anyagának nagyrészt a hagyományos, 4. században használatos római formák és római technikájú leletanyag teszi ki. Az új típusú, 4. század végén jelentkező kerámiaformák és készítési módok csak a leletanyag 10–19%-át alkotják.²⁹⁵ Ide tartozik a besimított kerámia (bár első csoportja már a 4. század 2. felében is megjelenik, de Visegrádon – a valószínűleg Valentinianushoz köthető – átépítésnél korábbi rétegben nincs), továbbá a fényes, fekete simítású edények. A mázas kerámián belül a szemcsés anyagú, vagy bordázott felületű ill. bekarcolt s bevagdost díszítésű darabok. A házi kerámián belül a fehérre égett, korongolás nyomokkal díszített, bekarcolt, bevéssett díszítésű edények. Formailag a bikónikus tálak, S-profilú tálak, galléros peremű korsók s leányfalui bögre/fázék típusok sorolhatók e késői csoporthoz. A kézzel formált kerámián belül nincsenek kifejezetten késői formák vagy díszítések.

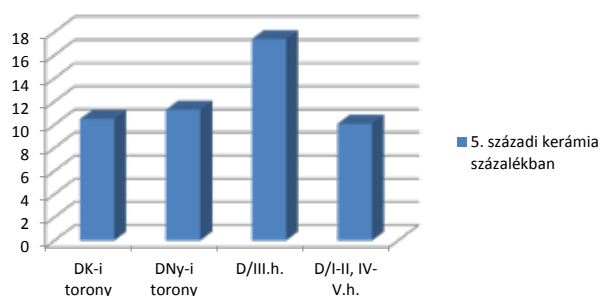
Legtöbb késői, biztosan 4. század végétől keltezhető leletanyag a D/III. helyiségben és a DNy-i saroktoronyban van, ami megfelel annak a ténynek, hogy ott bizonyítható az 5. század eleji építkezés.

IV. ÖSSZEFOGLALÁS:

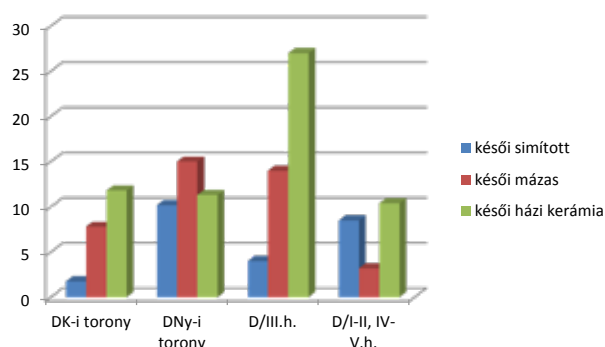
²⁹⁴ Ottományi 2015a

²⁹⁵ DK-i torony: 10,5%, DNy-i torony: 12%, D/III. helyiség: 19,1%; D/I-II, IV-V. helyiség: 9,8%.

5. századi kerámia

24. ábra: Az új típusú kerámia mennyiségi megoszlása helyiségenként

25. ábra: Az új típusú kerámiaanyag százalékos megoszlása az egyes helyiségek kerámia fajtáin belül

A besimított kerámia nem szerepel a táblázatban, mert aránya 100% lenne. Az egyes helyiségek anyagán belüli százalékarányát ld. a besimított kerámia ismertetésénél.

A déli épületszárny rétegtani adatait összehasonlítva a kerámián belüli — az általános 4. századi és a későbbi, 5. századi típusok alapján megállapított — csoportokkal a rétegtani megfigyelések kérdésessé válnak. A legalsó, erőd építésével egykorú rétegtől eltekintve az átépítés (2. réteg) és a felső omladék (3–4) leletanyaga nagyon hasonló. Valószínű, hogy itt is az erőd átépítésétől kezdve a legtetetejéig pusztulási omladékkal töltődtek fel a helyiségek, akárcsak a Ny/I. helyiségben. Ezt támasztják alá az összeillő kerámia töredékek is, melyek nem csak az épületszárnyon belül, de gyakran a Ny/I. helyiség anyagával is összeillenek. Ugyanakkor van két helyiség, a D/III. és a DNy-i sarok torony, ahol az omladékrétegen belül 5. század eleji építkezések figyelhetők meg. Erre utal a két helyiség új típusú kerámiájának igen magas százalékaránya is. Az itt előkerült, barbár katonasághoz köthető fegyverek mutatják az erőd lakosságának változását a 4. század végétől.

A Visegrád–Gizellamajor déli épületszárnyban talált kerámia anyag többsége megegyezik a szokásos késő római, 4. század második felére, végére jellemző, pannoniai kerámia anyaggal. Ezen belül a II. Constantius ill. Valentinianus-kori leletanyagot elkülöníteni nem lehet. Az

anyag kisebbik részét, a 4–5. század fordulójától feltűnő, új jellegű, a Kárpát-medencén belül máshol is egyre általánosabbá váló edényformák és díszítések alkotják. A Valentiniánus-kori átépítéstől kezdve a legfelső pusztulási omladékig megtalálhatók, ezen belül csak a mennyiségük változik. A kétféle kerámiaanyag keveredve, de egy egységet alkotva kerül elő az omladékrétegből, jelezve ezzel, hogy a továbbélő római népességhez csatlakoztak az új, szomszédos vagy keletről jött barbár katonák s családjaik.

A házi kerámia, a mázas és a simított/besimított kerámia formái között nagy a hasonlóság, gyakran ugyanazokat a típusokat használták más-más felüldíszítéssel. Gyártásuk esetleg egy műhelyben történhetett. A rontott edény töredékek (házi kerámia, mázas, simított/besimított) és mázpöttyös edények alapján nagy valószínűséggel helyben, a gizellamajori erődben is gyártottak a késő római korban edényeket. Bár néha olyan nagy a hasonlóság a szomszédos lelőhelyek/műhelyek (Tokod, Pilismarót–Malompatak, Leányfalu, Dunabogdány) anyagával, hogy felmerül egy közös műhely, esetleg vándor mester lehetősége is.

V. Függelék

Rövidítések a táblázatokban

h. = helyiség

LK = Lassú korongolt

Ltsz. = Leltári szám

Kf = Kézzel formált

Szá = Szájátmérő

TS = Terra sigillata

1. *táblázat: Feltételezett rétegződés, az ásatási eredmények alapján*

A különböző színezések az összeillő kerámiát tartalmazó rétegeket jelölik. Sárga szín: egy helyiségen belül; zöld ill. kék szín: helyiségek, épületszárnyak között.

Helyiségek	-1/1: erőd alatt (kelta, kora római, ill. erőd építés kori feltöltése)	1: erőd építése (II. Constantius)	2: átépítés (Valentinianus ?) ⁷	3. (Valentinianus után) ⁸	3a: (5. század első 3-a)	4. Hun korszak ⁹	
Ny/I.h. (2–4. réteg anyaga illik össze).	erőd alatt kelta szint	alsó járószint, a kelta réteg tetején	fűtőcsatorna új járószinttel, elfalazott bejárat, középső pusztulási omladék	égett, paticsomladék	legfelső köves omladék. Romos falak (efölé épül É/IIb.)	legfelső köves omladék.	
D/Ny-i torony (2–3a réteg anyaga illik össze)	erőd alatt kora római kerámia	a fal alapozási szintjén sötétbarna, sóderes/habarcsos talaj és derékszögű falsarok a bejáratnál	tégglakkal fedett járószint részlet, küszöbkő, tapasztott felülettel a bejáratnál és agyag járószint töredékek	köves, téglatörmelék, paticsos, vörös, pusztulási omladék. Középen: szürkés-fekete égett réteg	szürke agyag járószint és kemencék	Habarcsos omladék	
DK-i torony (2-3. réteg anyaga összeillik)		barna, sóderes réteg (érem: 4. század 2. fele). padló alatt derékszögű falsarok	kemény, töredezett, agyag járószint (építéssel egyidős!). Későbbi beásások.	vörös, tetőcserepes, falenyomatos paticsomladék (Valentinianus érem).	habarcsos, sötétbarna földréteg		
D/I. helyiség	legalul patakkavicsos feltöltés	tüzelőjárat alja: sárgás-szürke agyagréteg. Bejáratnál s előterében habarcsos padló	padlófelület a csatorna felett (Gratianus érem). Válaszfal D/I–II. között.	Felső, vörös, köves omladék			
D/II. helyiség	Patakkavicsos feltöltés	agyag padló a kő válaszfal szintje alatt ld. a még osztatlan D/I. helyiséget!	falalapozás felett habarcsos, terrazzópadló apszissal	Járárszint feletti égett réteg, patics omladék, habarcsomladék			
D/III. helyiség (2–4. réteg illik össze)		kemény sötétbarna agyag, járó szint, bejáratnál kövezett, habarcsos padló	Átépítés (küszöbkő behelyezése), agyag padló ill. a bejáratnál habarcsos, köves járófelület.	3: kő-alapozású, faszereztes ház építése	3a: ház omladéka: B/1 és B/2: égett, omladékok	3b: DK-i sarokban az omladék tetején lévő agyagfelület en kemence	Legfelül sötétbarna, köves, habarcsos omladék. Ny-i fele: legfelül szürke agyagréteg
D/IV.	patakkavicsos	szürke	egyrétegű,	beszakadt tetőmaradványok, felül köves			

⁷ Az abszolút kronológia csak feltételezés. Helyenként olyan gyorsan követik egymást a szintek ld. saroktoronyok négyszögletes kőszarkának építése és a rajta lévő legalsó padlószint, ill. a fűtőcsatorna alja s a felette lévő padló, hogy nem biztos, hogy ezeket a változásokat császárokhoz lehet kötni. A táblázat relatív kronológiát tartalmaz.

⁸ A 3–3a–4. omladékrétegek gyakran nem különíthetők el időben. Mélységben való elhelyezkedése ill. az omladék összetétele alapján írtam őket egymásután, de általában az erőd végső pusztulásának, köves habarcsos ill. paticsos, faszereztes omladéka, az elpusztult, leégett anyag minőségének megfelelően.

⁹ Itt mindenütt omladék van, csak azt írtam be külön, ahol valami objektum (sír, épület) is előkerült.

helyiség	s felöltés, alatta kelta kerámia.	agyagpadló?	habarcsos járószint (égett, paticsos). Bejáratnál habarcsos szint.	omladék, alatta vörösre égett, habarcsos omladék
D/V. helyiség	legalul patakkavicso s felöltés	padló nem maradt (alsó égett agyagszint?) ¹⁰	égett ,vörös agyagszint ill. sárgás-barna réteg az omladék alatt	köves omladék, alatta paticsos, égett, habarcsos kevert réteg (1995-ben)
DK-i saroktornyó n kívül		habarcsos járószint? (- 150 cm)	sötétbarna, szemcsés, habarcsos réteg/járószint? 100-150 cm	legfelül vastag habarcsos réteg

¹⁰ Zacskó felirat szerint átégett, vörös agyagszint van az égett, kevert réteg alatt. Sőt felső égett agyagszintet ír, akkor lehet, hogy volt alsó égett szint is?

2. táblázat: DK-i torony összefoglalás a leletanyagról rétegek szerinti megoszlásban (525 db)

Ltsz.	Réteg (DK-i torony)	Mázás (64 db)	Besimított (6 db)	Simított (54+3 LK db)	Házi kerámia: szemcsés, kavicsos, keményre égett (209 db)	Házi kerámia: jól iszapolt (154 db)	Kézzel formált /Lassú korongolt (31+7 LK)	Egyéb	Periódus	Kerámia csoport
2013.10.1.	Tetőcserepes omladék feletti fekete rétegből	1 fül		1 LK		4	1 LK (simított)		3	I.b.
10.2.	DK-i saroktorony nyakánál lévő omladék alatti vékony, fekete égett rétegből	1 dörzstál		2					3	I.b.
10.3.	DK-i saroktorony nyakánál, vörös omladékban + 10.4.	1 dörzstál	2 rács + bekarcolt hullám (4/8; 20/5)			2			3	IIa.
10.4.	Kősarok felett, 100–120 cm +10.3.	1	1 + 10.3.1 (4/8; 20/5.)	1	5 (2/1.)	3	1		1b	IIa.
10.5.	DK-i sarok, agyagos, égett habarcsos omladék, 90–100 cm	2 korsó (szemcsés, bordázott, 3/8.) dörzstál	1 hullám (4/6.)		23 (bordázott, 2/6.)	1			3	III.
10.6.	K-i előtér, 100–150 cm, vastag, habarcsos réteg alatt, sötétbarna, habarcsos, szemcsés, réteg + D/IV. h.(8.2.+ 8.4.)	55 (3/1,2,3,4, 5,6,7; 19/1-2,6.) szemcsés és bevagdost	2+1 (egy edény 8.2. és 4.) rácsminta, hullám (4/5,7.)	50 (4/2-3-4.)	164, sok fehér és bordázott (2/4,7.)	127 (2/2-3,5.)	Kf: 17 LK: 5	Ős-kor, kelta, korai római	3	III.
10.7.	DK-i saroktorony, K-i előtér, külső, köves, sárga agyagos, habarcsos, járószint(?) ill. felette, -150 cm	1 korsó		2	16 (kevés bordázott)	8	1	1 db festett, fennőkö	1b-2	I.c.
10.8.	DK-i saroktorony, küszöb melletti beásás, sötétbarna, küszöb színhez képest -120 cm.							Orsógo mb	?	-I.?
10.9.	DK-i saroktorony betöltése (omladék)						1 ép fazék (17/6)		3	?
10.10.	É-i fele -170 cm			1 tál LK (4/1.)	1 bevagdostott fazék (2/8; 18/2.)	1 bögre	1 LK (4/1.)		1a	I.a
10.11.	DNy-i sarok, omladék						2 fazék	Korai simított	3	I.a
10.12.	D-i fele, tetőomladék	2 dörzstál és mázcsikos korsó				8	9 + 1LK		3	I.b

3.táblázat: DNy-i saroktorony leletanyaga, rétegek szerinti megoszlásban (955 db)

Ltsz.	Réteg (DNy-i torony)	Mázás (94 db)	Besimított (14 db)	Simított (102+6 db LK)	Házi kerámia: szemcsés, kavicsos, keményre égett (501 db)	Házi kerámia: jól iszapolt (182 db)	Kézzel formált/Lassú korongolt (53+9 db LK)	Egyéb	Rét eg szá m	Kerámi a csoport
2013.6.1.	Déli külső rész, köves-barna omladék. Falkorona szintjétől 30–40 cm-ig	4 db, bevagdosott szélű tál	3 db (8/7.) függőleges, rács	10 db + 3 db LK	5 db (1 db bordázott fal)	1 db	6 db (15/10.) 3 simított LK fazék		4	III.
6.2.	Bejáratától jobbra lévő agyagfelület fölött	1 db dörzstál		2 db	9 db (1 db bordázott fal)		7 db fazék (15/11.)		2a vagy 4?	I.c.
6.3.	Sárga agyag feletti barna omladék	1 db		1 db Kézzel formált			1 db fényes, fekete simítás		3	I.c.
6.4.	Felső agyagfelület és omladék réteg találkozási pontja 6.13.	18 db: 13 tál (7/4,8.) 4 korszó 1 selejt 1 fehér színű	2 korszó (8/5,10; 20/1.) függőleges, murgai	3 db	89 db (5/8, 10-11; 6/5; 18/3.) profilált peremek bordázás és bevagdosás	22 db (5/3.)			3a + 2	III.
6.5.	Vörös omladék felett	1 db dörzstál		4 db + 1 db Lassú korongolt	8 db	3 db	2 db bekarcolt hullámvonal 1 db LK simított	1 db festett, 1 db simított	3a	I.c.
6.6.	Paticsos felület 80–90 cm				14 db bordázott fal	3 db			3	III.. c.
6.7.	Szürkés-fehér agyagszint feletti barna, habarcsos réteg, 80–90 cm	2 db + 1 db mázpettyes tál (18/1.), korszó		4 db	29 db, tálak: (5/4, 5, 6, 7; 6/4; 17/1.), hullámvonal profilált peremek fedők bordázott fal	7 db		újkor	4	III.b .
6.8.	Tanúfal melletti sötétbarna habarcsos réteg	5 db tál korszó bögre (bordázott fal, benyomkodott perem)		7 db, fekete simítás	14 db (6/2,8.) hullámos tálperem Korszó, ¹¹ profilált peremek bordázott fal fedők		2 db bütők dísz		4	III.
6.9.	Nyugati falív, sötétbarna	2 db galléros		2 db	4 db (6/3.), fedő	1 db	1 db		4	I.c.

¹¹ OTTOMÁNYI 2012, 5. kép 1.

	habarcsos réteg teteje, - 110 (-120 cm) a jelenlegi falszinttől	tálperem bekarcolásokkal								
6.10.	Keleti zárófalon belül, tapasztás fölött		1 (8/6.) Függőleges	7 db galléros korsó, fekete simítás	15 db S-profilú tálak (6/1.) fedő	5 db Bög-rék, osztott és profilálttál perem	1 db		3a	III.a
6.11.	Keleti fele, agyag alatti köves, cserepes omladék	2 db korsók (szemcsés, keményre égett)		4 db (8/8.), szemcsés, fényes, fekete					3	III.b
6.12.	Kemencés agyagréteg alatti omladék	1 db dörzstál (7/5.)			1 (5/2.)				3	I.b.
6.13.	Téglapadló alatti szürke réteg +6.4.	4 db 3 dörzstál (sárgás-fehér, szemcsés, keményre égett)		7 db	36 db (19/3.) profilálttál perem, bordázott fal	1 db	1 db	Fennőkö	2 + 3a	III.b
6.14.	Habarcs-omladék alatti sötétbarna réteg	6 db: 4 dörzstál 2 korsó		8 db	121db behúzott peremű tál profilálttál peremek, fedők, seprűs dísz, 1 db fehér színű	58 db (5/1,9 ; 6/7.) Profilálttál perem	1 LK perem 5 Kf (1 bögre)	Korai római 66 db	3a ?	I.c
6.15.	Vörös tetőcserép omladék alatti égett réteg				1 db		1 db	sok korai római	3	Ia.
6.16.	Alsó sötétbarna réteg	1 db dörzstál		4 db	21 db korsó, bögre, profilálttál perem, fedő, seprűs díszítés, 1 db fehérre égett	26 db Behúzott peremű tál, Bög-rék	7 db fazék (15/9.)	11 db korai	1	I.c
6.17.	Alsó sárgás-barna réteg	2 db +1 db mázcsíkos, fehér színű		3 db	11 db éles válltörésű tál, profilálttál perem, bordázott fal	12 db	1 db		1? vagy 2a ?	III.b
6.18.	Szórvány	17 db tál (7/3,6-7.),	5 db (8/3, 12.)	13 db (8/1,	51 db behúzott	14 db (6/6.)	7 db+ 1 db Lassú	1 fes-		II.

		fedőperem, korsók	függőle- ges, rács?, ferde vonalká- zás	4.)	peremű tál, profilált peremek, fedő	profil áltt és váz- szin- tes pere- mek	koron- golt	tett, 1 si- mi- tott		
6.19.	Vörös omladék	2 db tál (7/2.) hullámos perem							3	I.b.
6.20.	Járószint alatt	1 db tál			1 db profilált perem, 1 oldal			1 nye rs- szín ű, 1 ho m- bár	1	I.?
6.21.	ÉNy-i részén gödör/kút? Barna, köves talaj, -10–80 cm				1 db oldal			TS és ko- ra ró- mai	1a ?	I.a.
6.22.	ÉNy-i részén, a gödörtől nyugatra, padlószint alatt, köves barna földből,				2 db oldal tör.			Ös- kor, ko- ra ró- mai	1	I.a.
6.23.	ÉNy-i részén gödör/kút? Fekete, agyagos, -80– 100 cm (érem: 346–361).	4 korsó (7/9.), 2 csésze (7/1.)			16 (6/10, 12.) bevagdosások kal	2 oldal	LK 3 db (17/5.), bevagdos ások	Ös- kor, ko- ra ró- mai	1a ?	I.
6.24.	DK-i oldalán a tűzhely előtti/alatti átégett felületről	1 korsó						Ko- ra ró- mai	2	I.
6.25.	K-i fele, tanúfal mellett, szürkés-sárga agyagos réteg	2 korsó (szemcsés, kemény)		1 db	11 (6/11.) bordázott				3a	III.b .
6.26.	K-i fele, agyagrégteg alatti égett, fekete réteg	1 tál, 2 korsó (szemcsés, kemény)		1 S- profil, fényes fekete (2 db)	5 oldal (1 bordázott)	1 talp			3	III.b .
6.27.	ÉK-i sarok, felszín közeli betöltődés 10– 20 cm	1 tál 1 korsó			10	2	1	TS, fes- tett	4	I.
6.28.	DNy-i saroktorony közepe							TS	?	?
6.29.	ÉK-i rész, járószint feletti	1 korsó bevagdosott		2	4	2		2 fes-	2a	I.c.

	betöltés	dísszel (19/4.)						tett/ tég- la- szí- nű		
6.30.	DNy-i rész, járószint feletti betöltődés + 6.32.		1 függőleg es + 6.32.(8/1 1; 20/2.)		2	2		sok ko- rai	2a	II.
6.31.	DK-i rész, járószint feletti betöltés	1 (mázcsík)						4 fes- tett/ tég- la- szí- nű , si- mí- tott	2a	I.
6.32.	DK-i rész, tűzhely alatti átégett kemény sárga felett + 6.30.	1 tál	1 (+1 összeillő) 6.30.-al), Vízsin- tes és függőle- ges				1		2a	II.
6.33.	Kemence átvágás	3 (2 tál, 1 korsó)		6 (1 fényes, fekete S- profil)	4	3	1	sa- la- kok	2- 3	I.c.
6.34.	Kősarok szintjén lévő agyagfelület				3	2		11 db ko- ra ró- mai	1.	I.a.
6.35.	Járószint			2				1 fest ett	2	I.a.
6.36.	Küszöb agyagszintje feletti világos barna, kevert, szemcsés réteg.+ 5.19.	2 db: tál és korsó	1 rács és függőleg es (8/9.)	4 (8/2.), behú- zott peremű tál (+ 5.19.)	14 fehér, bordázott	13 (6/9.)	1 LK 8 kézzel formált	1 fes- tett	2a	III.
6.37.	ÉNy-i rész járószint feletti betöltés							csa k ko- rai	2a	-I.
6.38.	ÉNy-i rész, falalapozás melletti betöltés -10 cm							csa k ko- rai	1	-I.
6.39.	ÉNy-i rész, szemégtödör betöltése,	1 tál (7/10; 19/3.), +1		1 Kézzel formált	2 kavicsos (profilált fazék	1	1 simított	1 fes- tett	1a	I.
	átégett rétegből, -10- 40 cm	mázpöttyös fazék			mázpettyel)					
6.40.	DNy-i saroktorony			5	2		1 fedőtál			I.b

4. táblázat: D/III. helyiség leletanyaga rétegenként (1056 db)

Ltsz.	Réteg (D/III. helyiség)	Mázás (109 db)	Besimított (21 db)	Simított (250+7 LK+3 Kf)	Házi kerámia: szemcsés, kavicsos, keményre égett (432 db)	Házi kerámia: jól iszapolt (149 db)	Kézzel formált 76 db + Lassú korongolt 19 db	Egyéb	Réteg szám	Kerámia csoport
2013. 5.1.	Déli zárófal mellett, vörös omladék (B/1. réteg)	1 korsó (12/1.) szemcsés, kemény, bordázott, bevagdósások	1 függőleges	8 (13/8.)	39 (9/5,8;10/3,6,7,9; 17/4.) bordázás, bevagdósás, bekarcolás	10 korsó, fedő	1		3a	III.
5.2.	Déli zárófal előtti, vörös cserepes, paticsos omladék	10 (11/3;12/2;19/5.) hullámos perem, korsó bevagdósással		11 korsó és bögre	32 (9/9;10/1;17/3.) bordázás, fehér szín	11			3a	III.b.
5.3.	déli zárófal előtti terület, vörös omladék alatti, fekete égett réteg + 5.28.	4 hullámos perem, korsók	1 (függőleges sáv, hullámvonallal) + 5.28.14.	25	35 (10/5.) bordázás	4 hullámos peremű csésze	2	Paticsos, salak	3a	III.
5.4.	90/XII. szelvény. I. helyiség és Ny-i épületszárny sarka közötti, sötétbarna köves, tetőcserepes omladék	5 vízszintes peremű tál, korsók		15 (13/3)	1 profilált perem	11	1 LK (15/4) 1 Kézzel formált		4	I.b.
5.5.	I. helyiség és a nyugati zárófal közötti térség, Ny–K-i metszettel kialakítása, paticsos omladék (B/1 réteg)		1 korsó (függőleges vonalak)		2 fazék, korongolás nyomokkal		2		3a	III.a.
5.6.	90/XII. szelvény. Metszettel, B/1. réteg, omladék			2	12 (9/11;17/2.) galléros perem	1	1 LK bögre, 2 Kf		3a	I.a.
5.7.	90/XII. szelvény. Falomladék 80–90 cm	1 korsó	1 (14/2) Függőleges	5	1(9/6)	3	1		4	II.
5.8.	D/III.h.	2 (11/7.) korsófül		14 (13/4.) tál, korsó	14 alávágott fedő, profilált perem	2	1 LK tál 4 Kf		?	I.b.
5.9.	K–Ny-i tanúfal átvágás, járószint felett + fal bontásából	2 korsó (keményre égett, kavicsos)		7	1	8	1	festett (4)	2	I.
5.10.	Ny-i	3 (11/12.),		12	1 profilált	13	3	Nye	2	I.

	épületszárny, habarcsos padló feletti szürkés- fekete réteg +5.19.+5.23.	bögre			perem	(9/4.), behú- zott peremű tál	bemély- ített hullám vonal	rs- szí- nű (2)		
5.11.	K–Ny-i metszefal B/1 réteg	17 vízszintes peremű tál, korsó bevagdosások kal, mázpettyes korsó simítással		4 (egyik mázpetty- tyes)	19 profilált peremek, korsó bevagdosással, hullámvonallal és pontkörös bepecsételés	2	5		3a	III ..b .
5.12.	Kemence Ny-i előtér, B1–B2 réteg alatti réteg	4 dörzstál, vízszintes peremű tál		16 bikóni- kus tál vagy galléros perem tör.	8 (9/10.) korongolás nyomok, profilált peremek, hullámvonal	4 (9/1.)	4 behú- zott peremű tál, bögre	fest ett (5)	2	III .b.
5.13.	Kemence előtti rész, válaszfalban lévő tűzelőnyílás aljának szintjén lévő agyagfelületen, hamus réteg		2 (ferde vonalkáz ás)	5 egyik hombár + 4LK	9	1	7 LK (4 db simított)	Fes- tett, nye rs- szí- nű (3)	3b	II.
5.14.	90/XII. szelvé. D-i zárófal előtti tér legfelső sötétbarna, habarcsos, szemcsés omladék +5.15.	5 (11/5,10.) dörzstál, korsó, hullámvonal		6 (13/1,2.) tagolt peremű tál	13 profilált fazékperem, alávágott fedőtál, korongolás nyomok	3 (9/2.)	2 (15/3.)		4	III .b.
5.15.	90/XII. szelvé. I. helyiség, Ny-i zárófal közötti patics omladék (= Zs/58).+ 5.14.	1 (11/6.) hullámos perem (OTTOMÁNYI 2012, 7. kép1.)		4+1 db (5.14.-el összeillik)	7 bögre		2	Fe- nő- kő	3a	I. b.
5.16.	90/XII. szelvé. Falkoronától 90–100 cm, paticsos omladék (=Zs/59) + 5.31.(=Zs/1)	2 (11/1.) galléros peremű tál	1 (14/11.) háromsz ög + 5.31.1. ¹²	8 (13/11.)	2 alávágott fedő	4 hombár	3		3a	II.
5.17.	90/XII. szelvény Ny-i épületszárny, déli oldal, paticsos réteg, sötétbarna alatt (= Zs/57) + 5.2.	9+1 összeillik 5.2.1.-el, korsó bevagdosással és bekarcolt hullámmal	1 (14/8.) függőleg es, rács (OTTOM ÁNYI 2012, 15. kép1.)	16	134 profilált peremek, korongolás nyomok	1	1		3a	III .

¹² OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 3, 15. kép 3.

5.18.	K–Ny-i tanúfal B/1 ill. B/2. réteg alja, agyagtapasztáso s omladék				1 (10/8;18/1.) bordázott felület				2	III .a- b.
5.19.	B/2 vörös, égett omladék +5.10.+5.23.+ DNy-i torony (6.36)	16 (11/2.) dörzstálak, korsók	5 (12/4.) függőleg es, ferde, hullámvo nalak	38 (13/5,6,7)	16 (10/1.) S-profil, profiláltt perem	9 (9/12.)	9 db + 3 LK (15/1, 6.)	ko- rai (1)	3	III .
5.20.	D/III. helyiség Ny-i fele, szürkés agyagszint felett		1 (14/10.) murgai minta	10 (13/9.) fényes fekete		22 korsók, szűrőtál	2 LK 2 Kf (15/2.) behú- zott peremű tál, bütyök dísz		2	III .a .
5.21.	K–Ny-i metszefal, Ny-i építmény közötti rész, járószint feletti szürke réteg +5.14+15			7+1 (+5.14.1 4. + 15.2.) tagolt peremű tál	1	3 vízszint es peremű tál	1		2	I.a .
5.22.	metszefal előtti feketés-szürke réteg	3		2	2 (10/2.)	1	10 Kf 1 LK fazék perem		2	I. b.
5.23.	Ny-i épületszárny déli oldala, sötétszürke+5.1 0.+5.19.	5 tagolt peremű tál		6 nagymé- retű korsófül	9 (10/4.) behúzott peremű tál	8	1 LK (15/5.) 3+1 ¹³ Kf, hullám vonal		2	I. b.
5.24.	A bejárat mellett, az É-i fal közelében, köves agyagos felületből + Ny/I. h. (Zs/3).	2 (11/11.) bekarcolt hullámvonal	6 (14/3,4,6, 7,9;20/3, 4.) függőleg es, fényő, rács, háromsz ög ¹⁴	5	16 profiláltt peremek, korongolás nyomok	11 (9/3.)		fes- tett (3)	2	III .
5.25.	alsó agyagszint feletti sárgásbarna betöltés, falkorona: -230– 250 cm	5 vízszintes peremű tál, korsók	1 (14/1) függőle- ges	12 (13/10)	22 fedő	4 profi- láltt bögre perem	10	ko- ra ró- mai	2?	II.
5.26.	K–Ny-i metszefal, téli omladék	2 dörzstál				3	1 LK (15/8.)		?	I. b.
5.27.	90/XII. szelvény	6 (11/4.)		7	18	2	6	ü-	3a	III

¹³ Összeillik 5.10.19-el és 19.31-el.

¹⁴ OTTOMÁNYI 2012, 14. kép 7.

	metszetfal, közvetlenül B/1 alatt, szürkés fekete réteg	tagolt peremű tál		tagolt peremű tál	S-profil, fedőtál, bekarcolt hullám és bepecsételt kör (I7/4.)			veg, vas kés		.b.
5.28.	D-i metszetfal melletti omladék réteg, B/1 szintjén, Ny-i faltól 2 méterre, barnás- fekete égett réteg+5.3.	1 (I2/3.) mázpettyes fazékperem, (keményre égetett)	1 (I4/5.) függőle- ges, hullám + 5.3.27- 28.	8	6 (9/7.) profilált perem	7	3		3a	III .
5.29.	felső agyagszint alatti köves felület			1 + 1 Kézzel formált	9 profilált peremek		1 (simí- tott)	sok ko- rai	1?	I.a .
5.30.	kemence alatti rétegek tisztítása	1 + 1 mázfoltos			1	1		sok ko- rai	1- 3a	I- III b.

5. táblázat: D/I–II és IV–V. helyiség kerámiaanyag összefoglalása rétegenként (286 db)

Ltsz.	Réteg	Mázás (31 db)	Besimít ott (5 db)	Simított (35 db)	Házi kerámia: szemcsés, kavicsos, keményre égett (127 db)	Házi kerámi a: jól iszapolt (66 db)	Kézzel formált /Lassú korong olt (15+7 db)	E- gyéb	P er ió d us	K er á m i a cs op .
7.2.	Déli épületszárny, 90/XI. szelvény (D)- 2. sz. helyiség							fenő- kő	?	?
2013 .7.6.	D/I. h. K-i vége (=D/II. h.) terrazzó mögötti paticsos réteg			1 fényes fekete	7 bordázott				3	III .a
2013 .7.7.	D/I–II. helyiség padló alatt, barna köves csatorna vájat	1 dörzstál 1 mázpetty es házi kerámia				2	2		1	I. b.
2013 .7.8.	D/II. helyiség barna köves omladék, padló alatt, 60-70 cm	3	1 (16/11.) függő- leges, hullám, rontott	10	5 (16/5.) S-profil, bordázott, fehér színű	2		5 db korai	1– 2	III .
2013 .7.9.	D/II. helyiség áttörés ill. előtte alapozás szintjén sötétbarna köves, szemcsés betöltés							csak korai anyag	1.	-I.
2013 .7.10.	D/II. helyiség habarcsos omladék		1 (16/10.) murgai fenyő, hullám, fekete, fényes						3	III .a.
2013 .7.11.	D/II. h. 90/XI. szelvény habarcsos réteg, omladék felett	5 (16/3.) hullámos perem	1 (16/12.) függő- leges, rács	4 bordá- zott	12 bordázott	3	1 Kf 1 LK		3	III .
2013 .7.12.	90/XI–XII. szelvény D/II. helyiség. I–II. h. közfala előtt, fűtőcsatorna nyílás mellett, hamuréteg tetején			1 db	1 (16/6.) bordázott				2?	III .c.
2013 .7.13.	D/II. h.						1		?	?
.8.2.	D/IV. h., ÉNy-i sarok átvágás, köves omladék alatti kevert réteg + 8.4+10.6.	2	1 (+ 8.4.+ 10.6.)	1	4	1		korai simít- tott	3	II a.
8.3.	D/IV. h. ÉNy-i sarok átvágás, kavicsos							őskor ,	-1	-I.

	réteg alatt, barnás-fekete kevert réteg.							kelta, kora római, orsó-gomb		
8.4.	D//IV. h. ÉNy-i sarok átvágás, sárgás-barna alatti kevert réteg + 8.2.	3	1 (+ 8.2.)	3	1	4			2–3?	II a.
8.5.	D/IV. h. faltól nyugatra átvágás, szürke agyagszint alatt				1	6			1(a)	
8.6.	D/IVV. h. felső égett agyagszint + 7.4.						1 (+ 7.4.27)		2	I.a
8.7.	D/IV. helyiség, fal mellett, szürke réteg feletti omladék	2 tál (16/2.)		1 db	10 db profilált perem, fedőtál	8 db		2 db festett	3	I.
2013.9.1.	D/V. helyiség ÉNy-i sarok átvágás, köves omladék	6 dörzstál vízszintes peremű tál, hullámos perem, korsó		7	23 fehér színű	28	7 Kf 3 LK (16/7.)	orsó-gomb (16/8.)	3a.	I.c
9.2.	D/V. helyiség, köves omladékban égett folt	5 keményre égetett		1 (mázpötytyös!)	29 bordázott (1 db), profilált peremek, fedőtál	6 (16/4.)	2 LK	1 db festett	3a	I.c.
9.3.	D/V. helyiség, ÉNy-i sarok, átvágás, égett, kevert réteg	1(16/1.)		3	2	2	1		3	I. b.
9.4.	D/V. helyiség, ÉNy-i átvágás, égett, kevert réteg alatt, átégett vörös agyagszint			1	18 profilált peremek	1			2.	I.a.
9.5.	D/V. helyiség É-i fal				2		1Lk 1 Kf		?	I.a.
9.6.	DK-i saroktorony Ny-i előtere, D/V. h. omladék alatt, sárgás-barna réteg	2 keményre égetett	1 (16/9.), bikóni-kus tál	2	12 profilált peremek, fehér színű	3	1		2–3?	III.

III.1. Besimított kerámia: 46 db

Lelőhely	Darabszám	százalék ¹⁵	minta	anyag, minőség	besimított csoport	réteg
DK-i torony	6	1,1%	2 hullám, 4 rács, (2 db bekarcolt hullámvonallal)	3 keményre égetett, 1 sárgás-vörös színű, 1 fényes, fekete simítású	II.csoport: 3 db III.csoport: 3 db.	1b+3 ¹⁶
DNy-i torony	14	1,5%	1 vízszintes, 9 függőleges, 1 hullám, 2 rácsminta, 1 murgai, 1 háromszög	3 keményre égetett, 1 fényes fekete	I.csoport (7 db)	2a (2 db), 4. réteg
					II.csoport (6 db)	2-4. ¹⁷
					III.csoport (1 db)	szórvány
D/III. h.	21	2%	1 vízszintes, 11 függőleges vonal/sáv, 4 hullám, 4 rácsminta, 2 háromszög, 2 murgai, 1 fenyő, 1 ferde vonalkázás	2 keményre égetett, 1 szemcsés, keményre égetett, 3 fényes fekete	I csoport: 10 db	2 (1 db) 3-4a. réteg
					II csoport: 8 db	2 (5 db) – 3a réteg
					III.csoport: 3 db	2-3a réteg
D/II, IV–V. h.	5	1,7%	2 függőleges, 4 hullám, 1 rács, 1 murgai (fenyőmintával)	1 fényes, fekete, 1 rontott	II. csoport: 3 db	1-2. (1 db), 2-3. réteg
					III. csoport: 2 db	2-3. réteg

¹⁵ Helyiség anyagán belül.

¹⁶ Az 1b rétegben 1 db, de összeillik a 3. réteggel, tehát valamennyi a felső omladékhhoz köthető.

¹⁷ 2 db a 2-2a rétegből, egyik összeillik a 3. réteg anyagával.

III.2. Késői simított kerámia (fényes fekete simítás, bikónikus tál, galléros perem, bordázott felület): 25 db

<i>Lelőhely</i>	<i>darabszám</i>	<i>százalék¹⁸</i>	<i>anyag minősége</i>	<i>réteg</i>
DK-i torony	1 db	1,75%	lassú korongolt	3
DNy-i torony	11 db	10,2%	1 db kézzel formált, 1 db szemcsés, keményre égetett	2a–4. réteg
D/III. helyiség	10 db	4%	1 keményre égetett, apró kavicsos 1 keményre égetett	2–3a réteg
D/II. helyiség	3 db	8,5%	2 db bordázott felület, keményre égetett	3. réteg

¹⁸ A helyiség simított kerámiáján belüli százalék.

III.3. Késői mázas kerámia (bekarcolt hullámvonal és bevagdósás ill. szemcsés, keményre égetett anyag): 35 db

<i>Lelőhely</i>	<i>darabszám</i>	<i>százalék¹⁹</i>	<i>anyag minősége</i>	<i>réteg</i>
DK-i torony	5 db	7,8	3 szemcsés, keményre égetett, 1 bordázott, 1 bevagdósott perem	3.réteg
DNy-i torony	14 db	15%	10 db fehér színű / szemcsés anyagú, 1 bordázott, 4 bevagdósott,	2–4. réteg
D/III. helyiség	15 db	14%	8 fehér, 12 szemcsés, 4 hullámvonal, 4 bevagdósás	2.(2 db), 3–4. réteg
D/II. helyiségek	1 db ²⁰	3,2%	1 hullámos fazék perem, keményre égetett	2.réteg

¹⁹ A helyiség mázas kerámiáján belüli százalék.

²⁰ Van 9 db keményre égetett, de 1 db-t kivéve se formában, de díszítésben nem jelentenek új típusú edényt

**III.4. Késői házi kerámia (fehér, bordázott, bevagdostott, bekarcolt, S-profil, Leányfalui típus):
297 db**

<i>Lelőhely</i>	<i>darabszám</i>	<i>százalék²¹</i>	<i>anyag minősége</i>	<i>réteg</i>
DK-i torony	43 db	11,8%	14 fehérre égett, 43 bordázás, 1 hullámvonal, 1 bevagdosás	1b–2 (8 db), 3. réteg
DNy-i torony	77 db	11,3%	19 fehérre égett, 64 bordázott, 4 bekarcolt, 2 bevagdostott	1–4. réteg ²²
D/III. helyiség	158 db	27%	124 fehér, 115 bordázott, 4 hullám, 1 bevagdosás	2 (8 db), 3–4. réteg
D/I–II, IV–V. helyiségek	20 db	10,4%	8 fehérre égett, 8 bordázott	2 (4 db) 3a réteg

²¹ A helyiség házi kerámiáján belüli százalék.

²² A legkorábbi 1–1a. rétegben 1/3 db van, a 2–2a rétegekben már 23 db. A felső omladékokban (3–4) található a legtöbb: 50 db.

IRODALOM

ALFÖLDI 1932	Alföldi A.: Leletek a hunorszakból és etnikai szétválasztásuk (Funde aus der Hunnenzeit und ihre ethnische Sonderung). ArchHung 9.
BICHIR 1973	Bichir, Gh.: Cultura Carpică. Biblioteca de Arheologie 20. București.
BICHIR 1976	Bichir, Gh.: Archaeology and History of the Carpi. BAR Int. Ser. 16 I-II. Oxford.
BOCSI 2008	Bocsi, Zs.: Die Keramik aus zwei spätantiken Siedlungen am Balaton: Ordacsehi – Kis-töltés und Zamárdi – Kútvölgyi-dűlő, Komitat Somogy, Ungarn. In: Bemann, J.–Schmauder, M.: (Hrsg.) Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Bonn, 415–430.
BÓNA 1993	Bóna I.: A hunok és nagykirályaik (Das Hunnenreich). Budapest.
BONDÁR–HONTI–KISS 2000	Bondár M.–Honti Sz.–Kiss V.: A tervezett M7-es autópálya Somogy megyei szakaszának megelőző régészeti feltárása (1992-1999). Előzetes jelentés I. SMK 14. 95–113.
BÓNIS 1942	Bónis É.: A császárkori edényművesség termékei Pannoniában (Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien I.). DissPann II/ 20.
BÓNIS 1990	Bónis É.: A mázas kerámia Pannoniában. Előzmények és gyártási központok. ArchÉrt 117. 24–38.
BÓNIS 1991	Bónis, É.: Glasierte Keramik der Spätrömerzeit aus Tokod. ActaArchHung 43. 87–150.
BRUKNER 1981	Brukner, O.: Rimska Keramika u Jugoslovenskom delu provincije donje Panonije. DissMonSADJ XXIV. Beograd.
Burger 1979	Burger, A.: Das spätrömische Gräberfeld von Somogyszil. Fontes Arch. Hung. Budapest.
Christlein 1982	Christlein, R.: Die rätischen Städte Severins (Quintanis, Batavis und Boiotro und ihr Umland im 5. Jh. aus archäologischer Sicht). Linz, 217–253.
Ciglencečki 1984	Ciglencečki, S.: Die Keramik des 4–6.Jh. von Gradec, Tinje und Korinjski hrib Slowenien. ArchA 68. 313–328.
CSEH 1993	Cseh J.: Kengyel–Kiss-tanya. Előzetes jelentés az 1990 őszén végzett régészeti feltárásokról. Tisicum 8. 137–161.
CSEH 1999	Cseh J.: Régészeti adalékok egy Zagyva-parti gepida településről. In: A gepidák. Kora középkori germán királyság az Alföldön. Gyulai katalógusok 7. 47–57.
CVJETIĆANIN 1994	Cvjetićanin, T.: Late Roman glazed pottery from the iron gate region (Dacia Ripensis). Alba Regia XXV. 27–32.
CVJETIĆANIN 2006	Cvjetićanin, T.: Late Roman Glazed Pottery. (Glazed pottery from Moesia Prima, Dacia Ripensis, Dacia Mediterranea and Dardania. Archaeological Monographies 19, Belgrad.
ELSCHEK 2004	Elschek, K.: Siedlungslandschaft des 4. Jhs. N.Chr. nördlich von Carnuntum im Lichte von systematischer Prospektion und Grabung. ŠtZ 36. 239–255.
FRIESINGER – KERCHLER 1981	Friesinger, H. – Kerchler, H.: Töpferofen der Völkerwanderungszeit in Niederösterreich. Ein Beitrag zur völkerwanderungszeitlichen Keramik (2. Hälfte 4.– 6. Jahrhundert n. Chr.) in Niederösterreich, Oberösterreich und dem Burgenland. ArchA 65. 193–266.
GAÁL 1998	Gaál A.: IV-V. századi kerámia edények a Duna-meder bölskei (Tolna megye) szakaszáról. WMMÉ XX. 19–48.

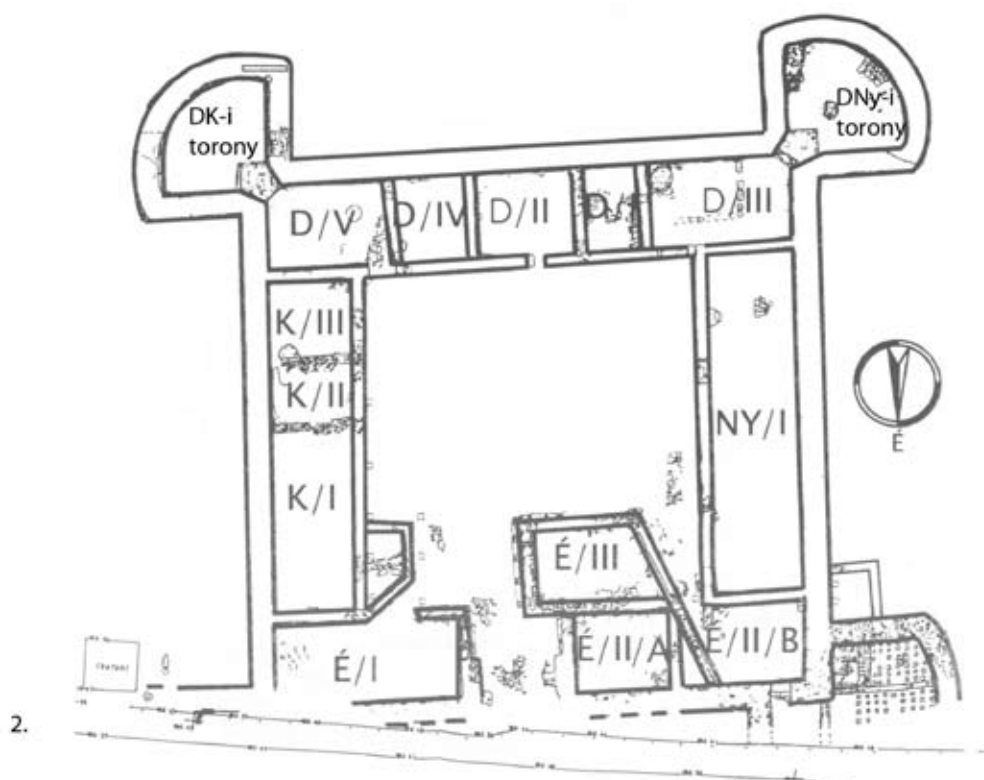
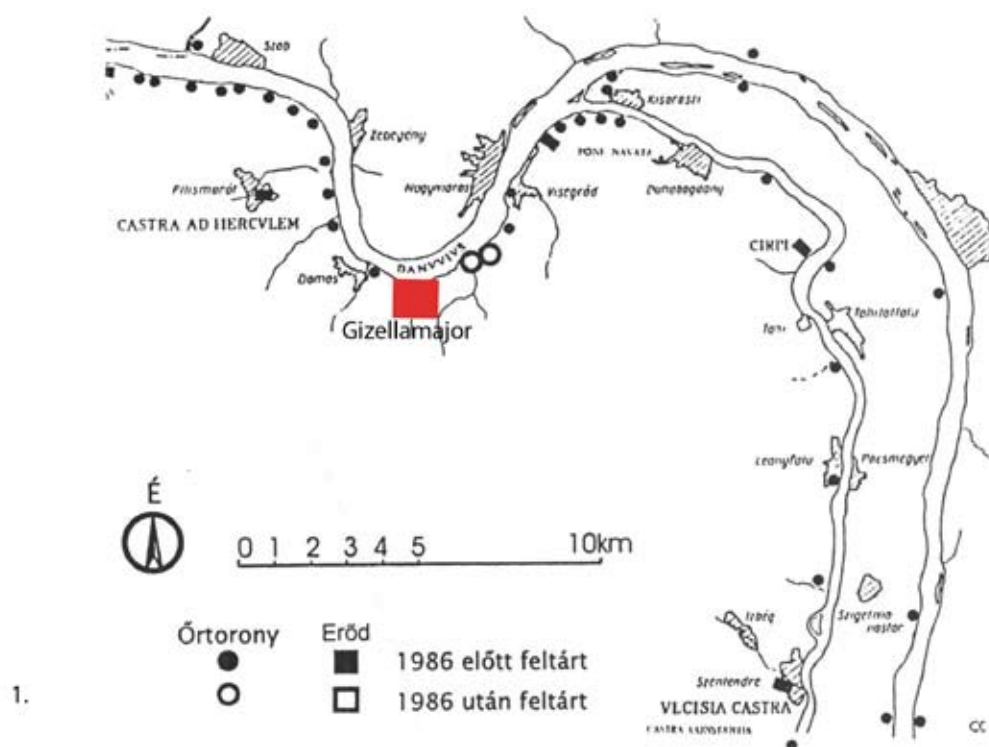
GASSNER 2000	Gassner, V.: Die Keramik mit Ausnahme der Terra Sigillata. In: V. Gassner–S. Groh–S. Jilek– A. Kaltenberger–W. Pietsch–R. Sauer– H. Stieglitz–H. Zabe-hlicky: Das Kastell Mautern – Favianis. RLiÖ 39. 184–314.
GATTRINGER–GRÜNEWALD 1981	Gattringer, A.–Grünewald, M.: Zur Typologie der „Horreumkeramik“. BVBl 46. 199–210.
GINDELE – ISTVÁNOVITS 2009	Gindele, R. – Istvánovits, E.: Die römerzeitliche Siedlung von Csengersima–Petea. Satu Mare.
GODŁOWSKI 1984	Godłowski, K.: Bemerkungen zur spätkaiserzeitlichen und frühvölkerwan-derungszeitlichen Drehscheibenkeramik der Przeworks-Kultur. ArchA 68. 328–335.
GRÓF 1992	Gróf P.: Népvándorlaskori vonatkozások egy késő római erőd és temető fel-tárásának kapcsán. JAMÉ (1987–1989) 1992, 129–144.
GRÓF – GRÓH 1991	Gróf P.–Gróh D.: Előzetes jelentés a visegrád-gizellamajori római erőd fel-tárásáról. ComArcHung 1991 (1993), 85–95.
GRÓF – GRÓH 1995	Gróf P.–Gróh D.: Római építészeti emlékek Visegrád térségében. Műemlékvédelem 39. 61–68.
GRÓF – GRÓH 2006	Gróf P.–Gróh D.: Visegrád római emlékei. Altum Castrum VI. 15–42.
GRÓF–GRÓH–MRÁV 2001–2002	Gróf P.–Gróh D.–Mráv Zs.: Sírépítményből átalakított küszöbkő a visegrád-gizellamajori későrómai erődből. FolArch 49–50. 247–262.
GRÓH 1994	Gróh D.: Építéstörténeti megjegyzések a limes Visegrád környéki védelmi rendszeréhez. A kőkortól a középkorig. Szeged, 239–244.
GRÓH 2000	Gróh D.: A Visegrád–Gizellamajori római erőd rétegviszonyainak építéstörté-neti vonatkozásai. In: Bende L. – Lőrinczy G. – Szalontai Cs, (szerk.): Hadak útján (A Népvándorlás kor fiatal kutatóinak konferenciája). Szeged, 27–33.
GRÓH 2006	Gróh D.: A Visegrád–Gizellamajori erőd és a Dunakanyar szerepe a késő római védelmi politikában. Dokt. Dissz. ELTE BTK, Budapest.
GROH – SEDL-MAYER 2002	Groh, S. – Sedlmayer, H.: Forschungen im Kastell Mautern–Favianis. Die Grabungen der Jahre 1996 und 1997. RLÖ 42, Wien.
GRÜNEWALD 1979	Grünewald, M.: Die Gefäßkeramik des Legionslagers von Carnuntum. RLÖ 29, Wien.
GRÜNEWALD 1980	Grünewald, M.: Zum spätrömischen Fundstoff im Legionslager Carnuntum. In: Wolfram, H.–Daim, F.: Die Völker an der mittleren und unteren Donau im 5. und 6. Jh. Wien, 29–31.
GUDKOVA 1999	Gudkova, A.V.: Die grautonige Keramik der Siedlung von Kozyrka in der Um-gebung von Olbia (Zum Problem der Protočernjachov-Keramik). In: Gomolka-Fuchs, G. (Hrsg.): Die Sîntana de Mureș–Černjachov-Kultur. Akten des In-ternationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995. Bonn, 143–154.
HÁRSHEGYI–OTTOMÁNYI 2013	Hárshegyi, P.–Ottományi, K.: Imported and local Pottery in late Roman Pan-ponia. In: Lavan, L. (ed.): Local Economies? Production and Exchange of Inland Regions in Late Antiquity. Late Antique Archaeology 10. Leiden, 471–528.
HORVÁTH 2007	Horváth Fr.: Kézzelformált bennszülött kerámia (Páty). StComit 30. 300–345.

HORVÁTH 2011	Horváth, Fr.: Das spätantike Keramikspektrum in Keszthely-Fenékpuszta – erste Ergebnisse. In: Heinrich-Tamáska, O. (szerk.): Keszthely-Fenékpuszta im Kontext spätantiker Kontinuitätsforschung zwischen Noricum und Moesia. Budapest/Leipzig/Keszthely/Rahden, 597–652.
ISTVÁNOVITS 1993	Istvánovits E.: Az apagyai császárkori telep. JAMÉ 33–35, 1990–1992 (1993) 9–31.
ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005	Istvánovits, E.–Kulcsár, V.: Gritty Pots, a characteristic type of Roman Provincial import and Barbarian Pottery on the Barbarian Settlements of the Great Hungarian Plan. In: Visy, Zs. (szerk.): Limes XIX, Proceedings of the XIX th International Congress of Roman Frontier Studies. Pécs, 987–997.
JELINČIĆ 2009	Jelinčić, K.: Rimska Keramika Localne Proizvodnje na Prođuju Hrvatskog dijela Rimske Provincije Gornje Panonije. Doktorska disertacija. Zagreb.
KASTLER 1999	Kastler, R.: Archäologie in Höflein bei Bruck an der Leitha. CarnJb 1998 (1999) 135–260.
KELEMEN 2008	Kelemen M.: Solva. Esztergom későrómai temetői. Die spätrömischen Gräberfelder von Esztergom. Libelli Arch: Ser. Nov. III. Budapest.
KISS 1994	Kiss M.: Adatok a Murga-típusú korsók kérdéséhez. In: A kőkortól a középkorig. Szeged, 249–256.
KOVÁCS 1999	Kovács, P.: The principia of Matrica. ComArchHung 49–74.
KULCSÁR 2004	Kulcsár, V.: Germanic Settlement of Imperial age near Vác. ŠtZ 36. 229–237.
KULCSÁR–MÉRAI 2011	Kulcsár, V.–Mérai, D.: „Roman or Barbarian? Provincial Models in a Sarmatian Pottery. Center on the Danube frontier”. In: De Sena, E.C.–Dobrzanska, H. (ed.): The Roman Empire and Beyond: Archaeological and Historical research on the Romans and Native Cultures in Central Europe. BAR IS 2236 Oxford. 61–80.
LÁNYI 1981	Lányi, V.: Die graue spätrömische Keramik von Tokod. In: Mócsy, A. (Hrsg.): Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Budapest, 73–120.
LÁNYI 1981A	Lányi, V.: Das spätrömische Gräberfeld. In : Mócsy, A. (ed.): Die spätrömische Festung und das Gräberfeld von Tokod. Budapest, 169–221.
MAGRINI – SBARRA 2005	Magrini, Ch.–Sbarra, F.: Le Ceramiche invetriate di Carlino. Ricerche di Archeologia Altomedievale e medievale 30.
MIKLÓSITY SZŐKE 2008	Miklósity Szőke M.: Késő római mázas kerámia Brigetio legiotáborából. KEMK 12 (2006–2008) 159–196.
MÜLLER 1979	Müller R.: A Keszthely–Fenékpusztai erőd északi kapujának feltárása 1971-ben (Ásatási jelentés). Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 14. 123–156.
MÜLLER 2010	Müller, R.: Die Gräberfelder vor der Südmauer der Befestigung von Keszthely–Fenékpuszta. Budapest/Leipzig/Keszthely/Rahden.
NÁDORFI 1992	Nádorfi, G.: Glasierte Keramik in spätrömischen Gräberfeldern Pannoniens. In: Glasierte Keramik in Pannonien. Székesfehérvár, 45–51.
OTTOMÁNYI 1989	Ottományi, K. : Late Roman pottery. In: Gabler, D.: The Roman fort at Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian Limes. BAR Int.Ser. 531/I–II. Oxford, 482–571.
OTTOMÁNYI 1991	Ottományi K.: Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból. StComit 22. 5–144.

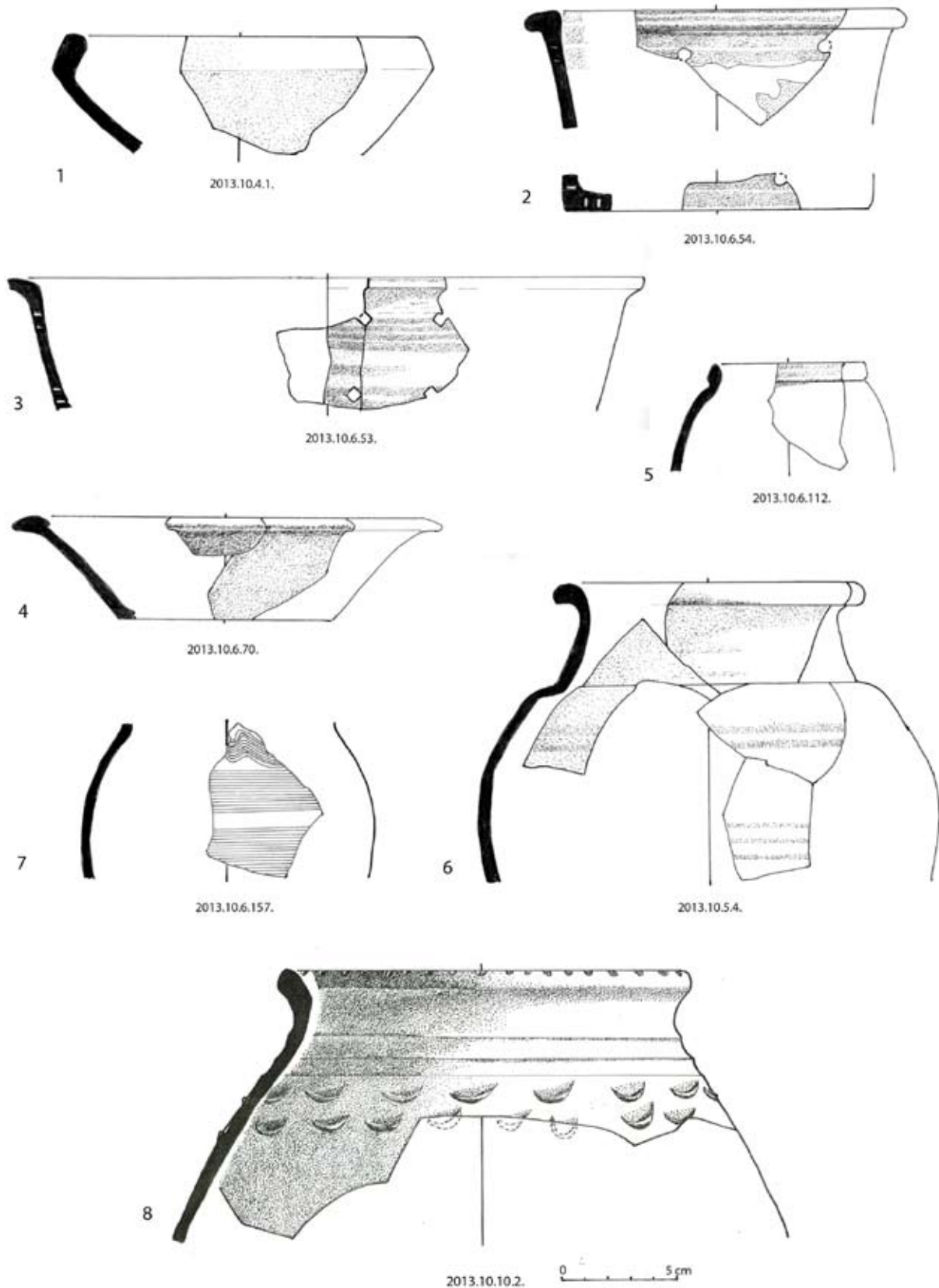
OTTOMÁNYI 1996	Ottományi, K.: Eine Töpferwerkstatt der spätrömischen Keramik mit Glättverzierung in Pilismarót–Malompatak. <i>ActaArchHung</i> 48. 71–133.
Ottományi 1999	Ottomány, K.: Late Roman pottery in the Dunabogdány camp, <i>Antaeus</i> 24 (1997–1998) 1999. 333–373, 726–738.
Ottományi 2004	Ottományi K.: A Budakalász–Luppacsárdai őrtorony késő római kerámiája. <i>StComit</i> 28. 265–295.
Ottományi 2006	Ottományi K.: A szentendrei tábor besimított díszítésű kerámiája. <i>Spec.Nova</i> XX. 121–146.
Ottományi 2008	Ottományi K.: Késő római – kora népvándorlás kori település részlet Biatorbágyról. <i>ArchÉrt</i> 133. 133–197
OTTOMÁNYI 2009	Ottományi, K.: Eingeläutete Gefäße aus der letzten Periode der Siedlung von Budaörs. In: Bíró, Sz. (szerk.): <i>Ex officina...</i> <i>Studia in honorem Dénes Gabler</i> . Győr, 411–442.
Ottományi 2011	Ottományi K.: Késő római mázas kerámia a budaörsi telepen. <i>Arrabona</i> 49/1. 263–290.
Ottományi 2012	Ottományi K.: A Visegrád–Gizellamajori erőd Ny/I. helyiségének késő római kerámiája. In: Bíró Sz.–Vámos P. (szerk.): <i>FiRkák II. Fiatal Római Koros Kutatók II. Konferenciakötete</i> . Győr. 383–418; <i>Altum Castrum</i> , online folyóirat 2013.
Ottományi 2015	Ottományi, K.: Veränderungen des Töpferhandwerks in der ersten Hälfte 5. Jhs. auf Grund des Keramik von Befestigung Visegrád–Gizellamajor. In: Vida, T. (Hrsg.): <i>„Romania Gothica”</i> (előkészületben).
Ottományi 2015a	Ottományi K.: 5. századi kerámia a Visegrád–Gizellamajorban feltárt kiserőd déli épületszárnyából (5th century pottery from the southern wing of the Fortlet of Visegrád–Gizellamajor). In: Hadak útján. A népvándorláskor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciája. Budapest–Esztergom 2015 (in print).
Ottományi–Sosztarits 1998	Ottományi, K.–Sosztarits, O.: Spätrömischer Töpferofen im südlichen Stadtteil von Savaria. <i>Savaria</i> 23/3 (1996–1997) 1998, 145–215.
Palágyi 2004	Palágyi Sz.: Veszprém megyei leletmentések publikálatlan római kori kemenéi. <i>VMMK</i> 23. 49–72.
Párducz 1959	Párducz, M.: Archäologische Beiträge der Hunnenzeit in Ungarn. <i>ArchHung</i> IX. 361–362.
PEŠKAŘ 1988	Peškař, J.: Hrnčířské pece z doby římské na Moravě (Töpferofen aus der römischen Kaiserzeit im Mähren). <i>PamArch</i> 79. 106–169.
PETZNEK 1997	Petznek, B.: Römerzeitliche Gebrauchskeramik aus Carnuntum. Ausgrabungen des Bundes Denkmalamtes 1971 bis 1972. Teil 1. <i>CarnJb.</i> 1997 (1998) 167–323.
POLLAK 1980	Pollak, M.: Die germanischen Bodenfunde des I–IV. Jahrhunderts n. Chr. Im nördlichen Niederösterreich. Wien.
SALAMON–BARKÓCZI 1970	Salamon, Á.–Barkóczi, L.: Bestattungen von Csákvár aus dem Ende des 4. und dem Anfang des 5. Jh. <i>Alba Regia</i> 11. 35–76.
SOPRONI 1978	Soproni, S.: Der spätrömischen Limes zwischen Esztergom und Szentendre. Budapest.
SOPRONI 1985	Soproni, S.: Die letzten Jahrzehnte des pannonischen Limes. München.

STUPPNER 2008	Stuppner, A.: Bemerkungen zu den vorlangobardischen Funden im mittleren Donaauraum. In: Bemann, J. – Schmauder, M. (hrsg): Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen. Kolloquien zur Vor- und Frühgeschichte 11. Bonn, 286–297.
STUPPNER 2011	Stuppner, A.: Der Oberleisberg und die spätkaiserzeitliche Drehscheibenkeramik im nördlichen Niederösterreich. In: Bemann, J.–Hegewisch, M.–Meyer, M.–Schmauder, M. (Hrsg.): Drehscheibentöpferei im Barbaricum. Technologietransfer und Professionalisierung eines Handwerks am Rande des Römischen Imperiums. Akten der Internationalen Tagung in Bonn vom 11. bis 14. Juni 2009. Bonn, 314–332.
SZÖNYI 1984	Szőnyi, E.: Die Keramik des 4. und 5. Jahrhunderts n. Chr. aus Arrabona. ArchA 68. 345–350.
TEJRAL 1985	Tejral, J.: Spätrömische und Völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik in Mähren. ArchA 69. 105–140.
TOMKA 1986	Tomka, P.: Der hunnnische Fürstenfund von Pannonhalma. ActaArchHung 38. 423–488.
TOMKA 2004	Tomka, P.: Kulturwechsel der spätantiken Bevölkerung eines Auxiliarkastells: Fallbeispiel Arrabona. In: Friesiger, H. – Stuppner, A. (Hrsg.): Zentrum und Peripherie — Gesellschaftliche Phänomene in der Frühgeschichte. Wien, 389–409.
TÓTH 2005	Tóth, E.: Karpen in der Provinz Valeria. Zur Frage der spätrömischen eingeläuteten Keramik in Transdanubien. ComArchHung 363–391.
UBL 1986	Ubl, H.: Tulln, Zeiselmauer, Klosterneuburg. Neue Forschungsergebnisse zu drei Hilfstruppenlagern im norisch-pannonischen Grenzbereich des österreichischen Limesabschnitts. RLiÖ 33. 293–332.
VADAY 1989	Vaday A.: Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Antaeus 17–18 (1988–1989).
VAGALINSKI 1999	Vagalinski, L.: Spätrömische und völkerwanderungszeitliche Drehscheibenkeramik mit eingeläuteter Verzierung südlich der unteren Donau (Bulgarien). In: Gomolka-Fuchs, G.(Hrsg.): Die Sîntana de Mureş–Černjachov-Kultur. Akten des Internationalen Kolloquiums in Caputh vom 20. bis 24. Oktober 1995. Bonn. 153–178.
VÁGÓ–BÓNA 1976	Vágó, E.–Bóna, I.: Die Gräberfelder von Intercisa der spätrömische Südostfriedhof. Budapest.
ZSIDI 1987	Zsidi P.: A Budapest XI. kerületi Gazdagréten feltárt 4–5.századi temető. ComArchHung, 45–82.

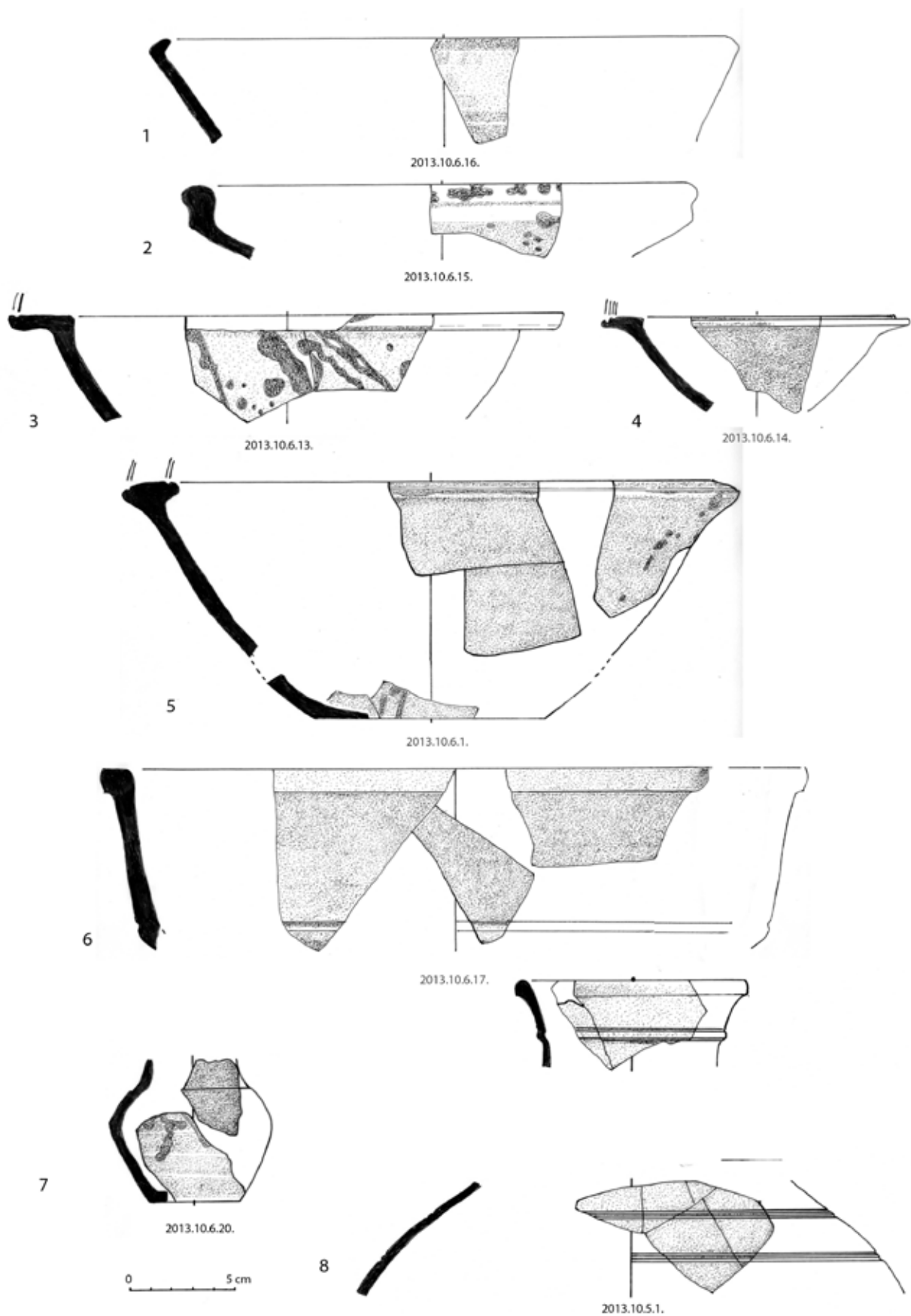
Képek

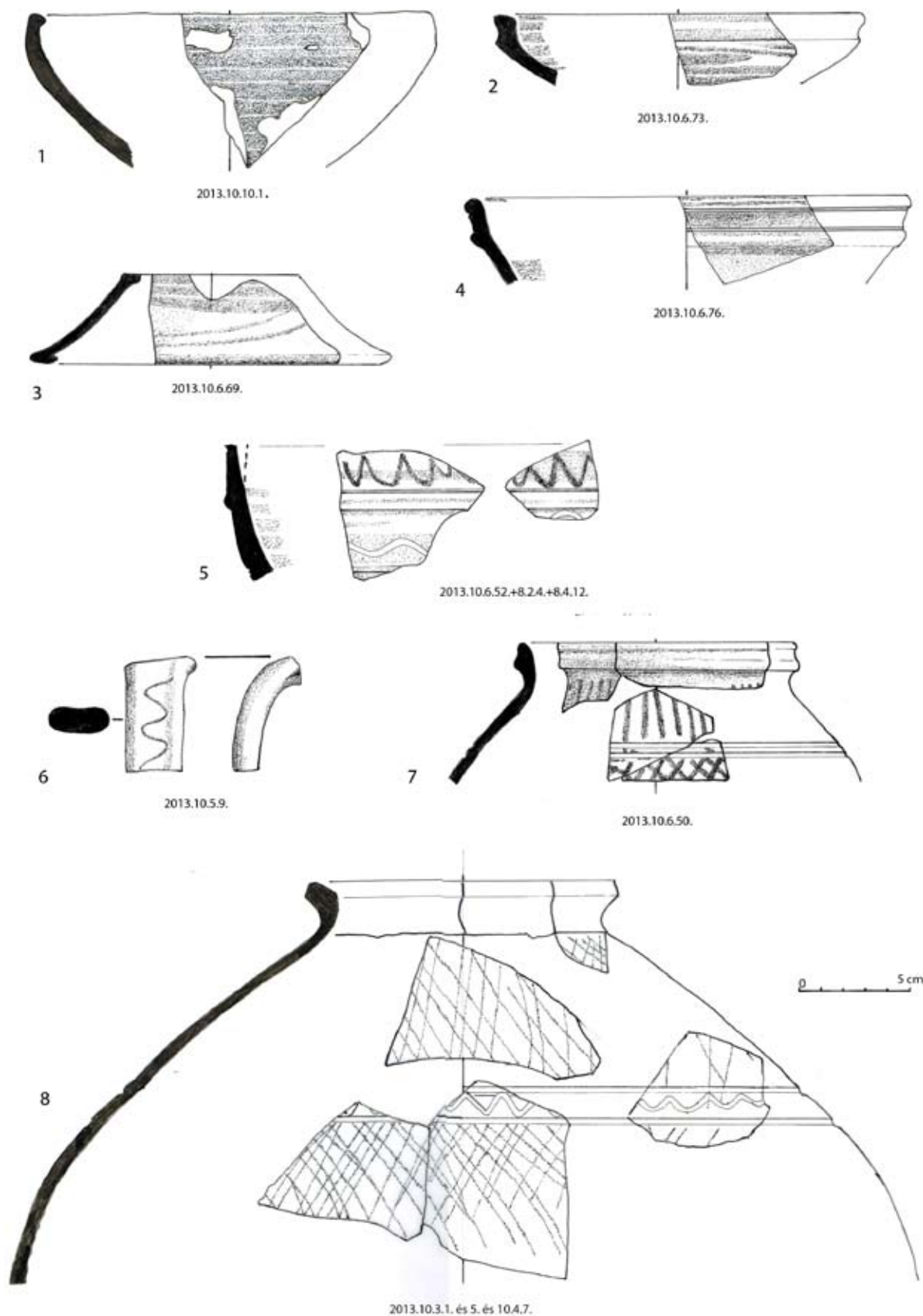
1. kép. 1: A 4. századi limesszakasz Pilismarót és Szentendre között; 2: A Visegrád–Gizellamajorban feltárt kiserőd alaprajza

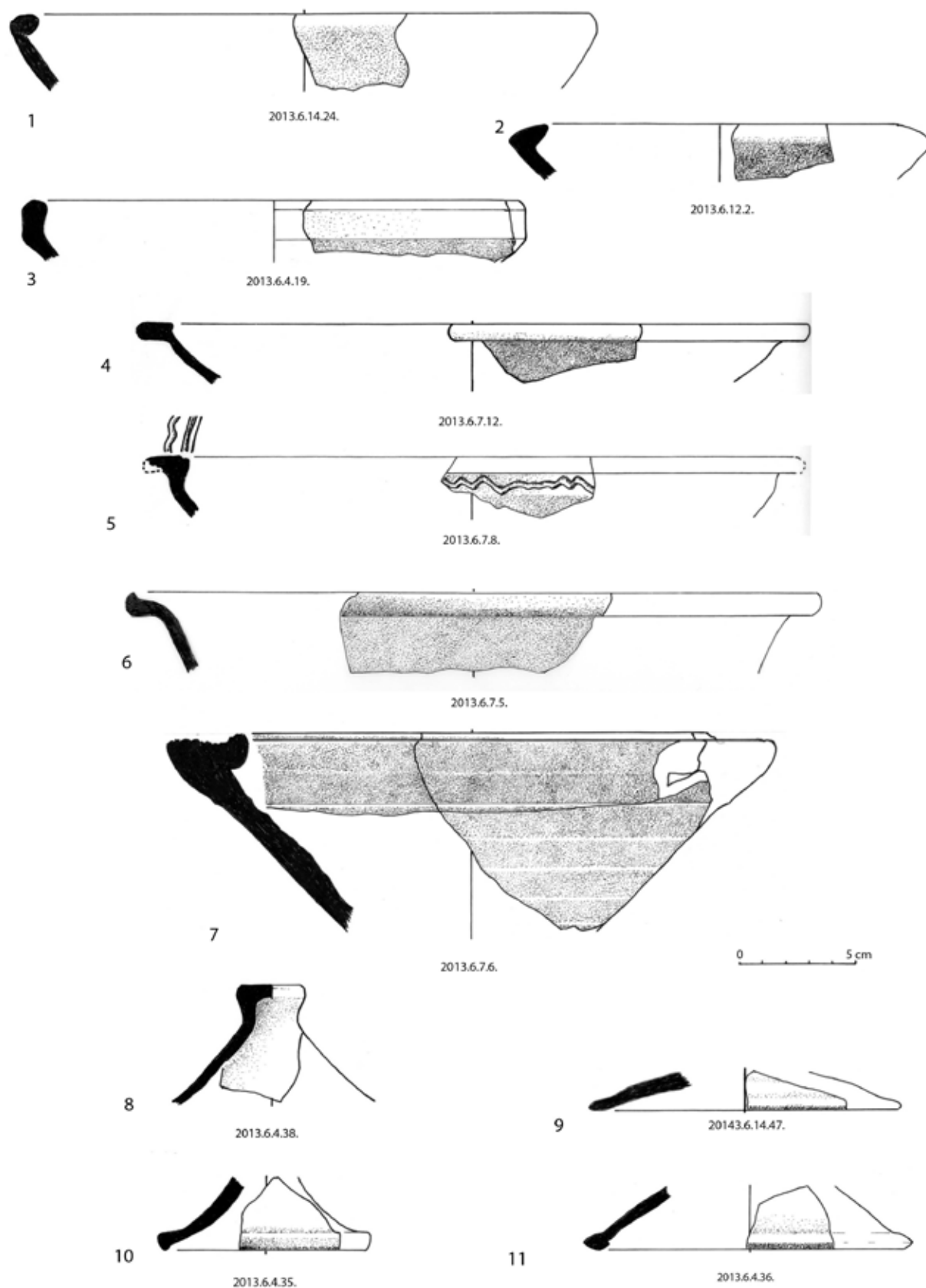
2. kép. A DK-i saroktorony házi kerámiája

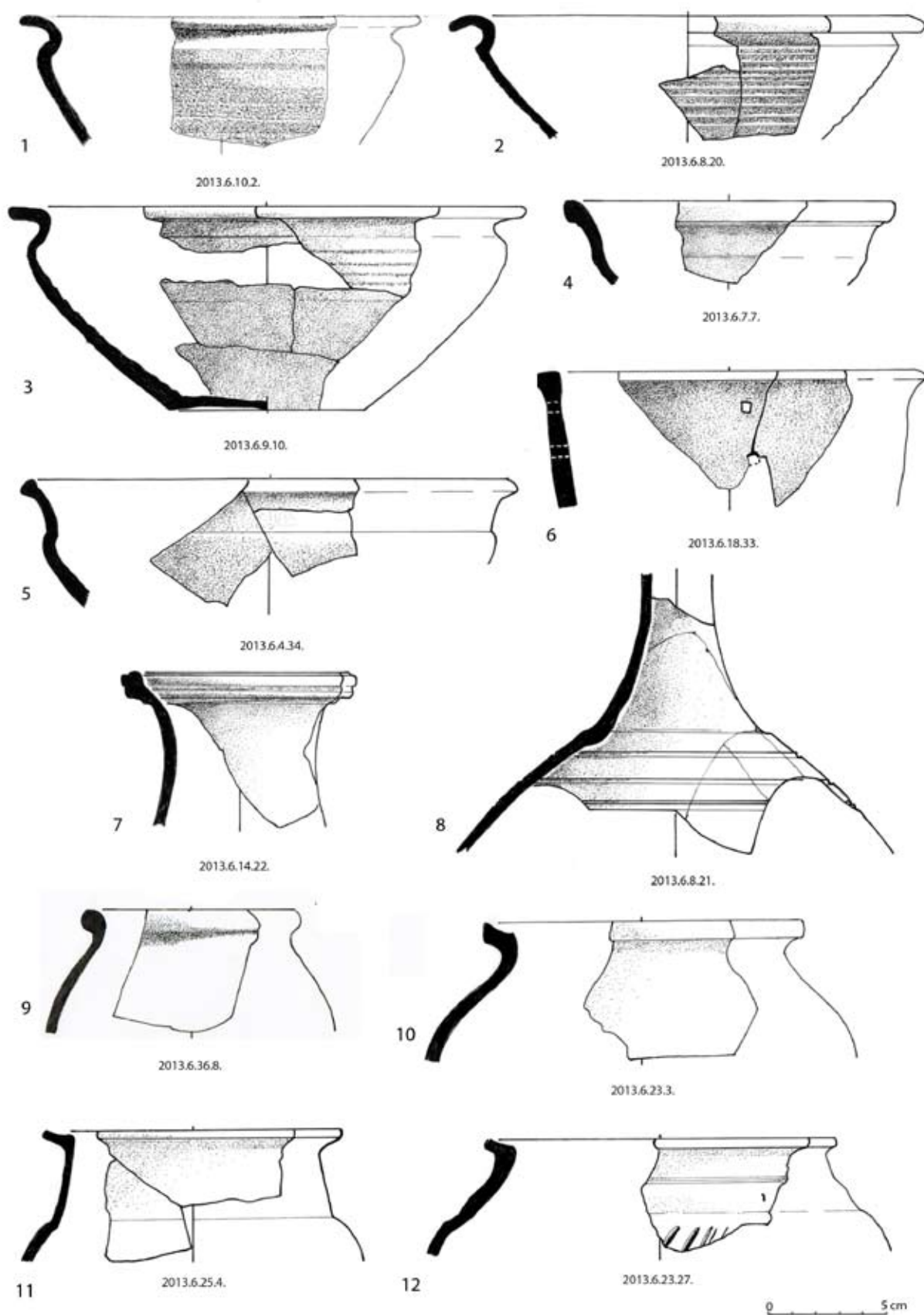
3. kép. A DK-i saroktorony mázas kerámiája

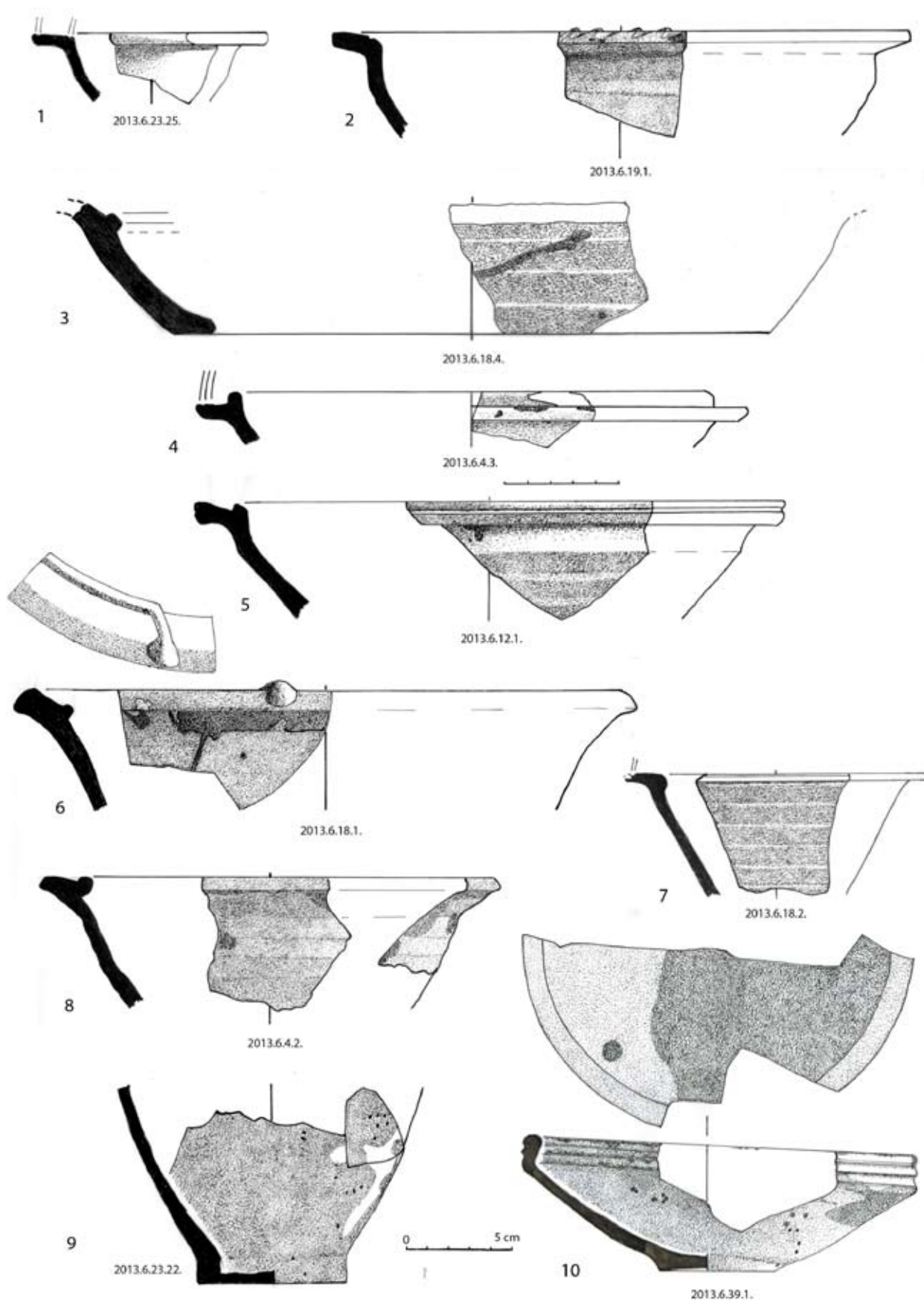
4. kép. A DK-i saroktorony simított (1–4) és besimított díszítésű (5–8) kerámiája

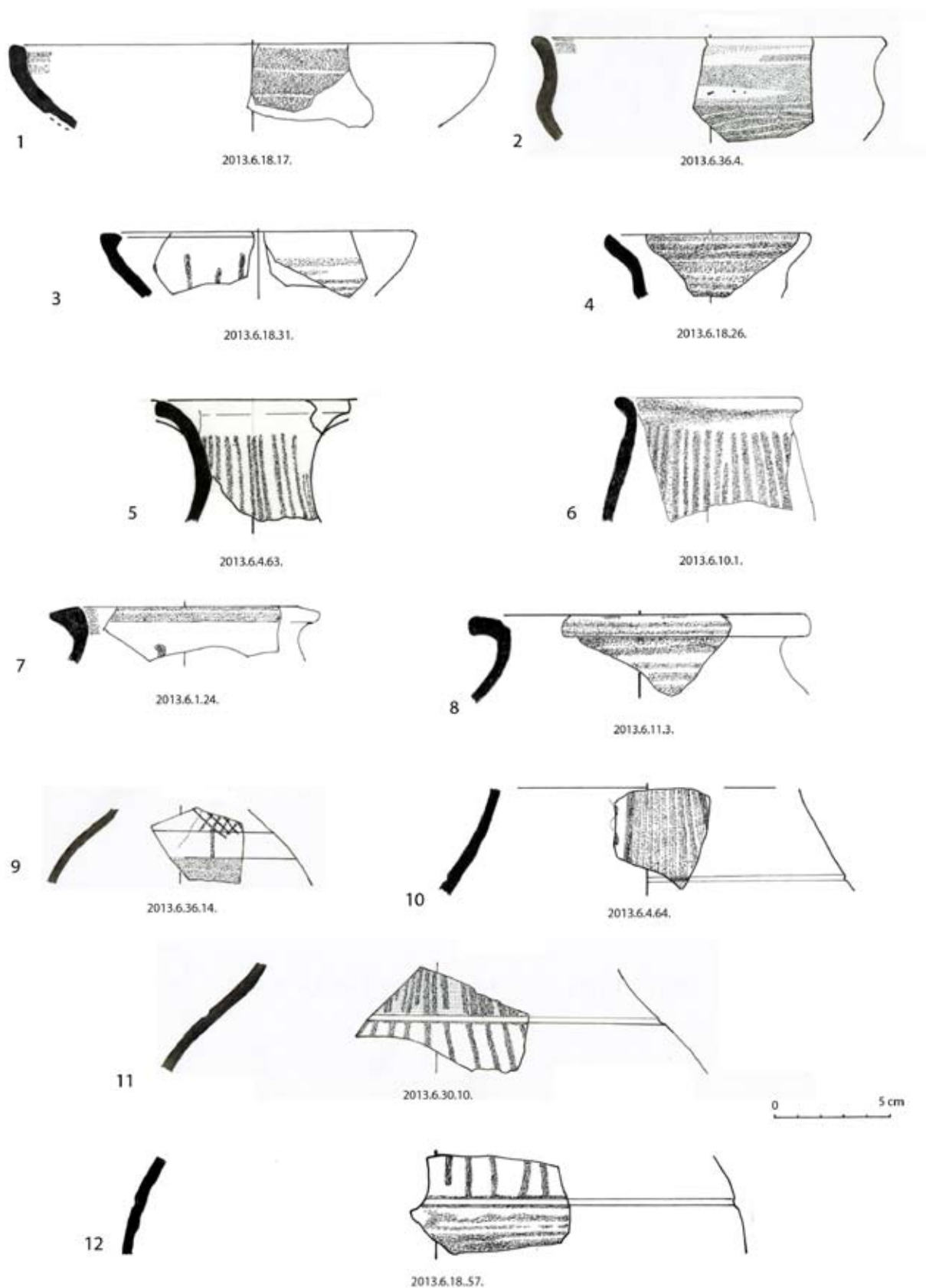
5. kép. A DNy-i saroktorony házi kerámiája. 1–7: Tálak; 8–11: Fedők

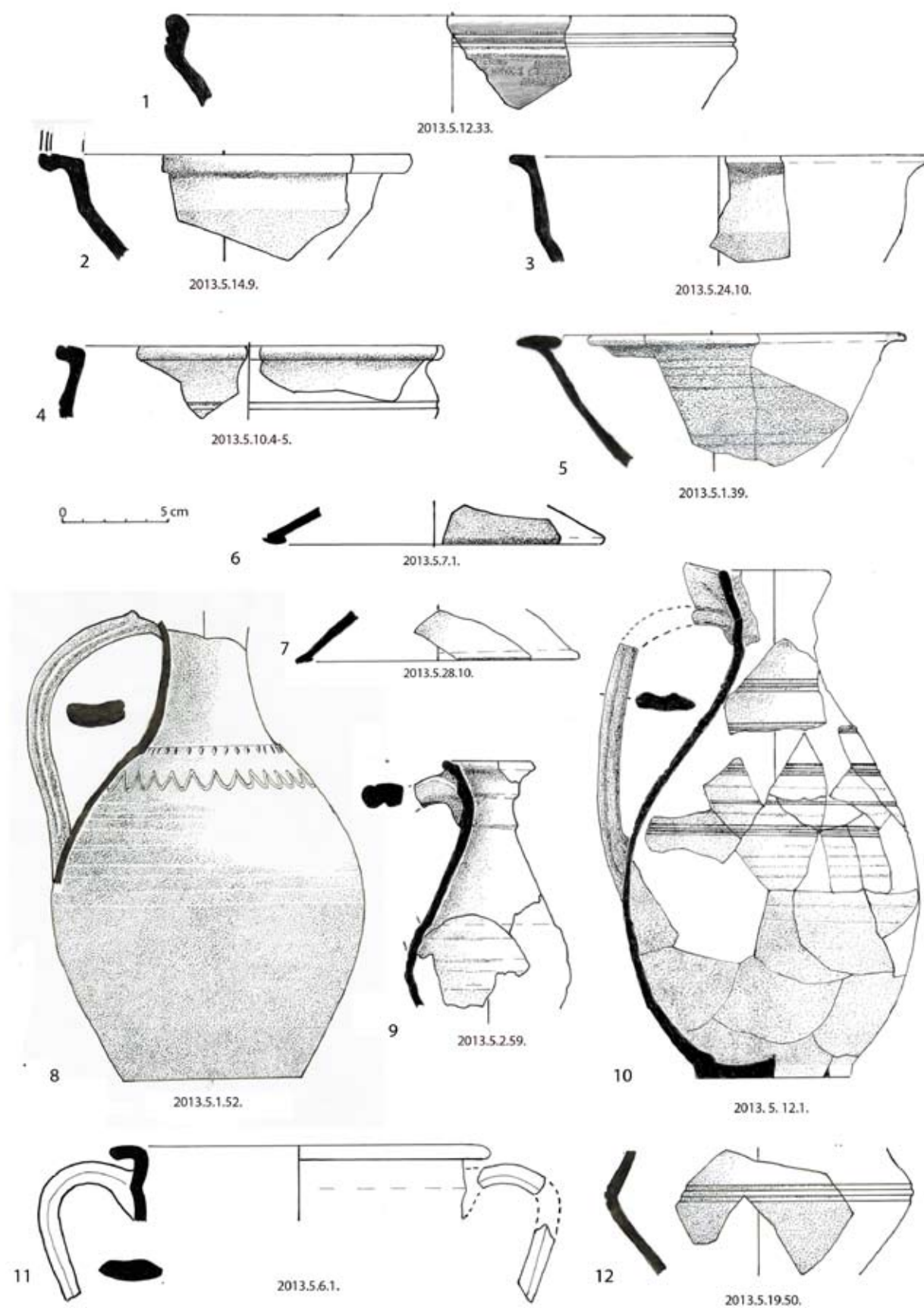
6. kép. A DNy-i saroktorony házi kerámiája. 1–6: Tálak; 7–8: Korsók; 9–12. Bögre/fazék

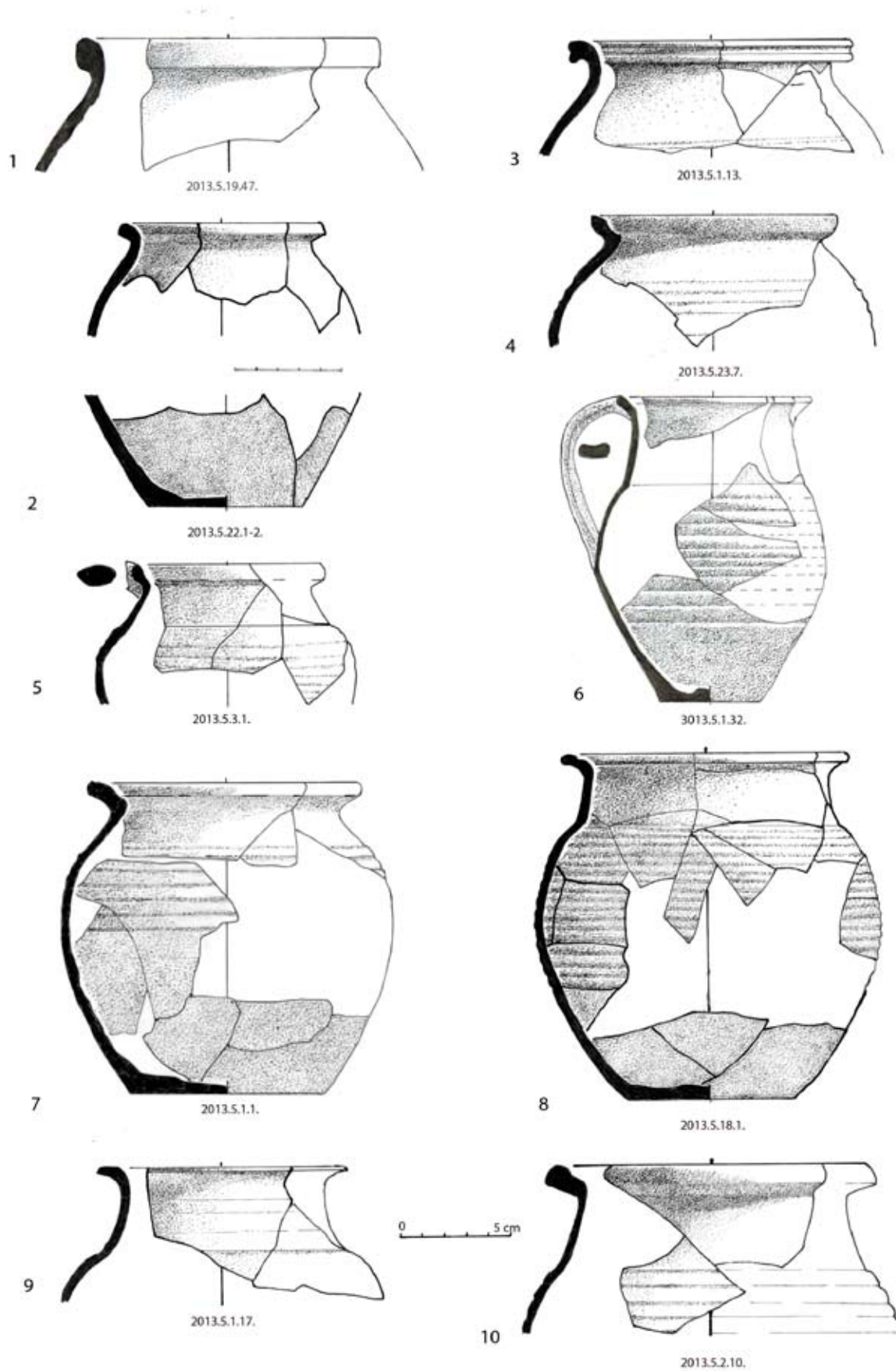
7. kép. A DNY-i saroktorony mázas kerámiája

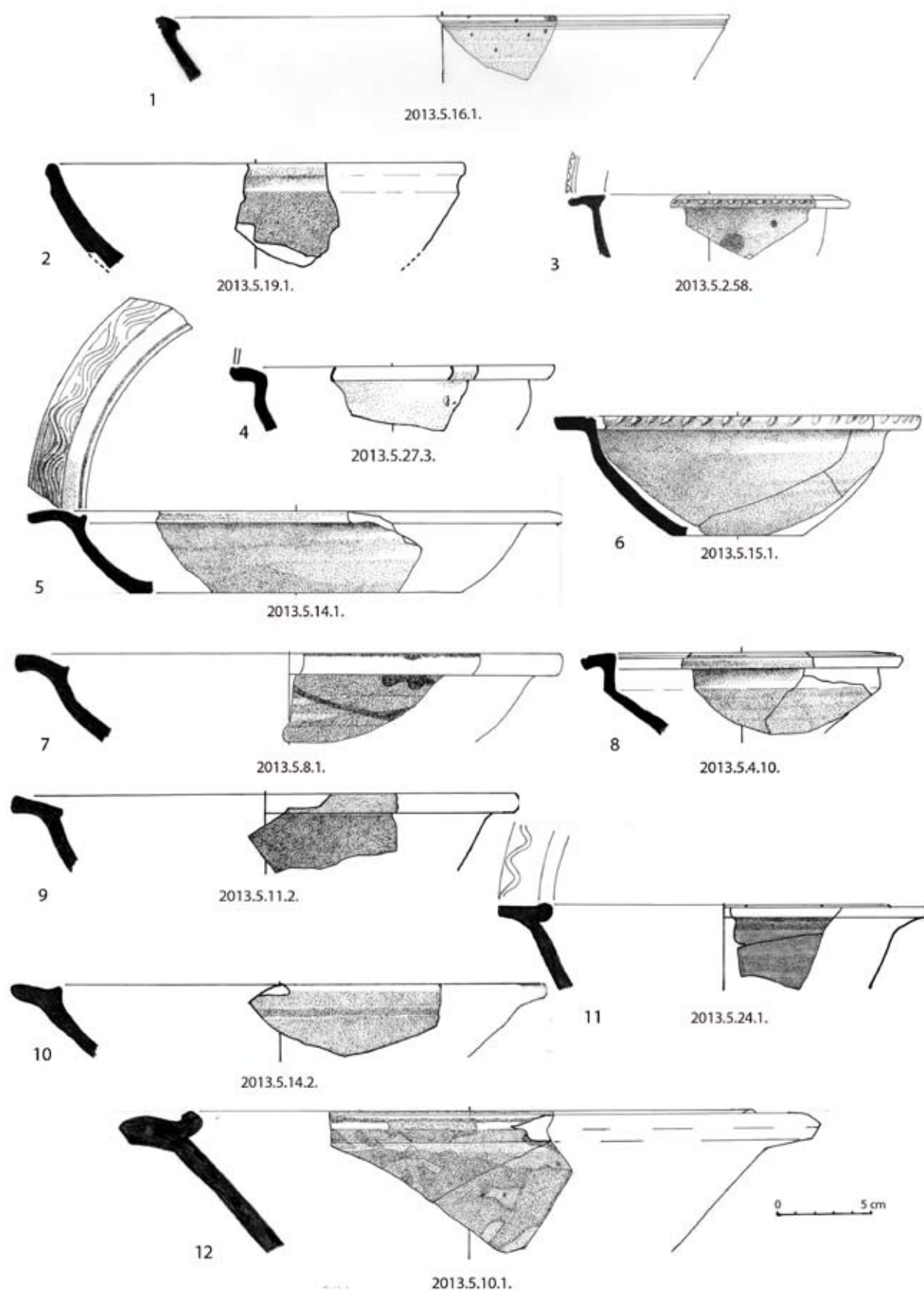
8. kép. A DNy-i saroktorony simított (1–2, 4) és besimított díszítésű (3, 5–12) kerámiaja

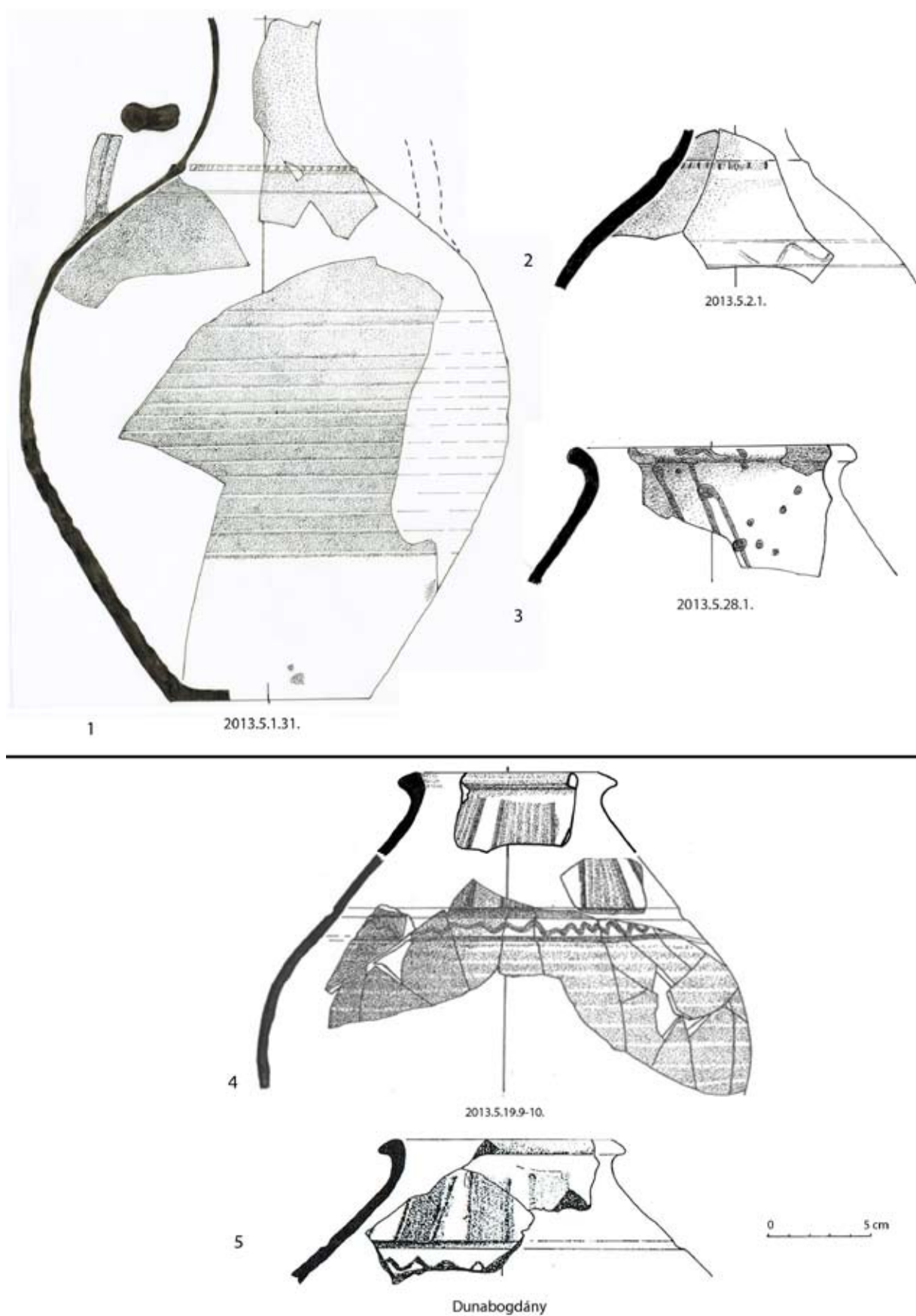
9. kép. A D/III. helyiség házi kerámiája

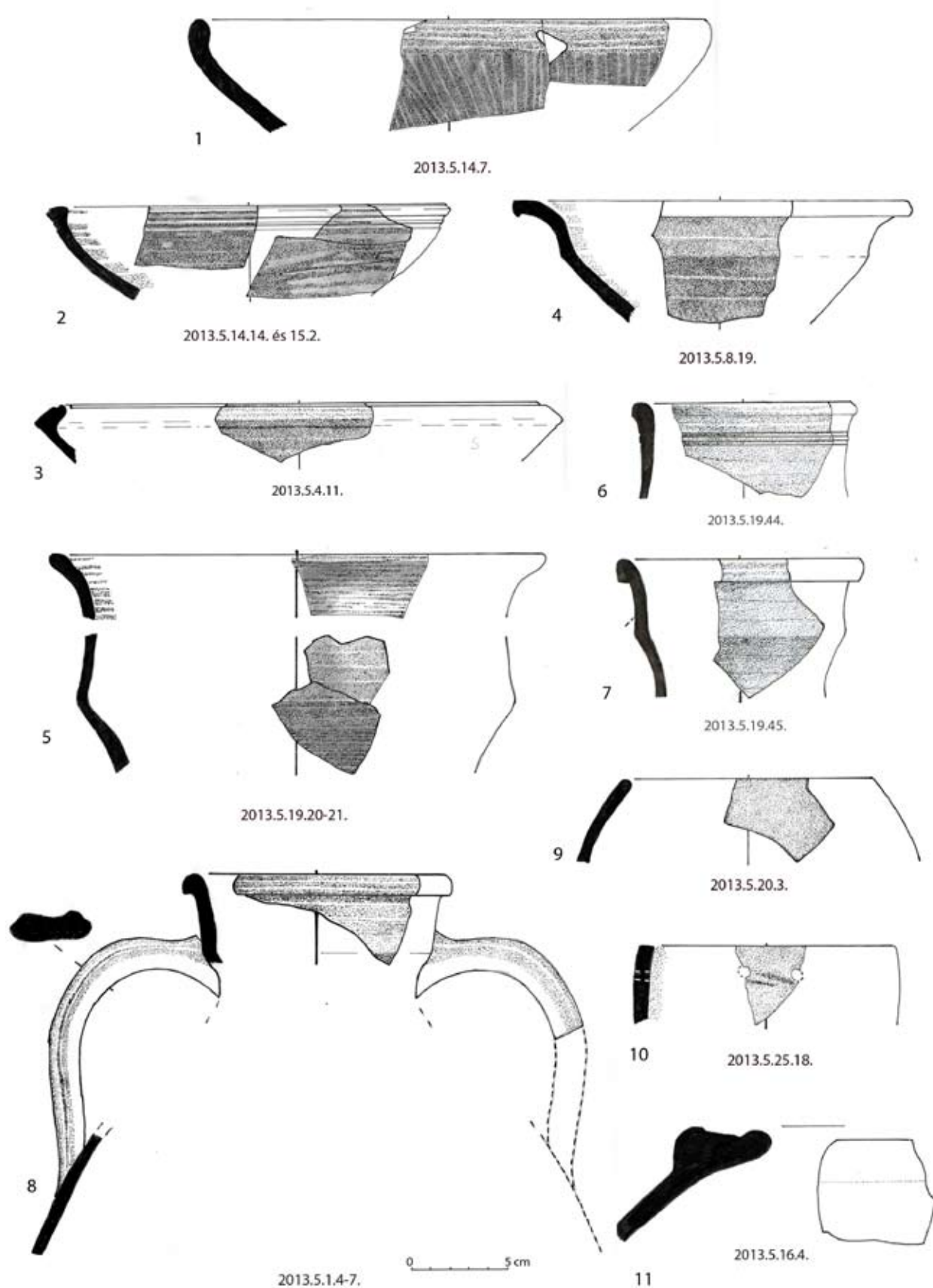
10. kép. A D/III. helyiség házi kerámiája (bögrék, fazekak)

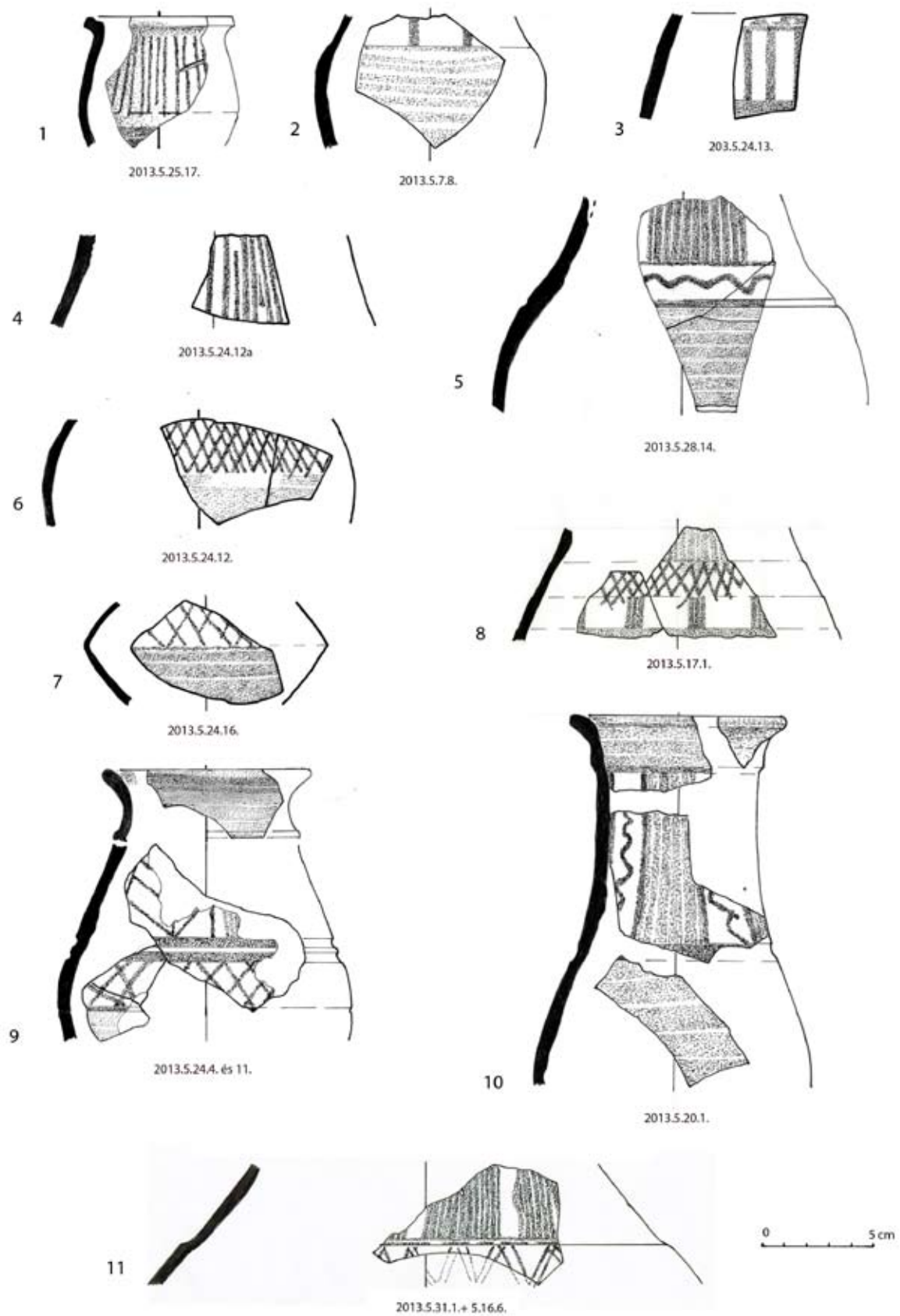
11. kép. A D/III. helyiség mázas kerámiája (tálak)

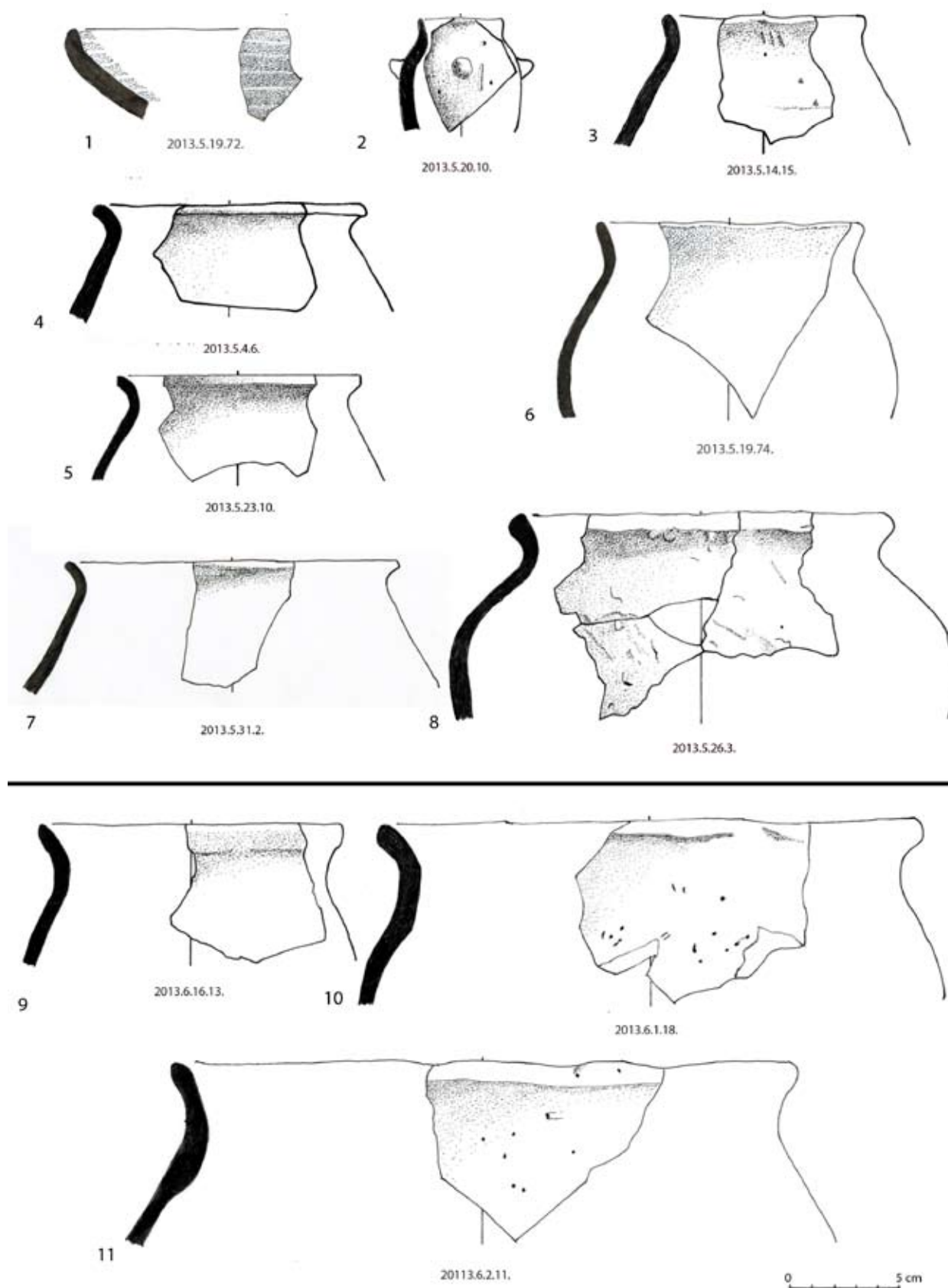
12. kép. D/III. helyiség. 1-3: Mázas korsók s bögre; 4. Besimított díszítésű fazék; 5. Analógia a dunabogdányi táborból

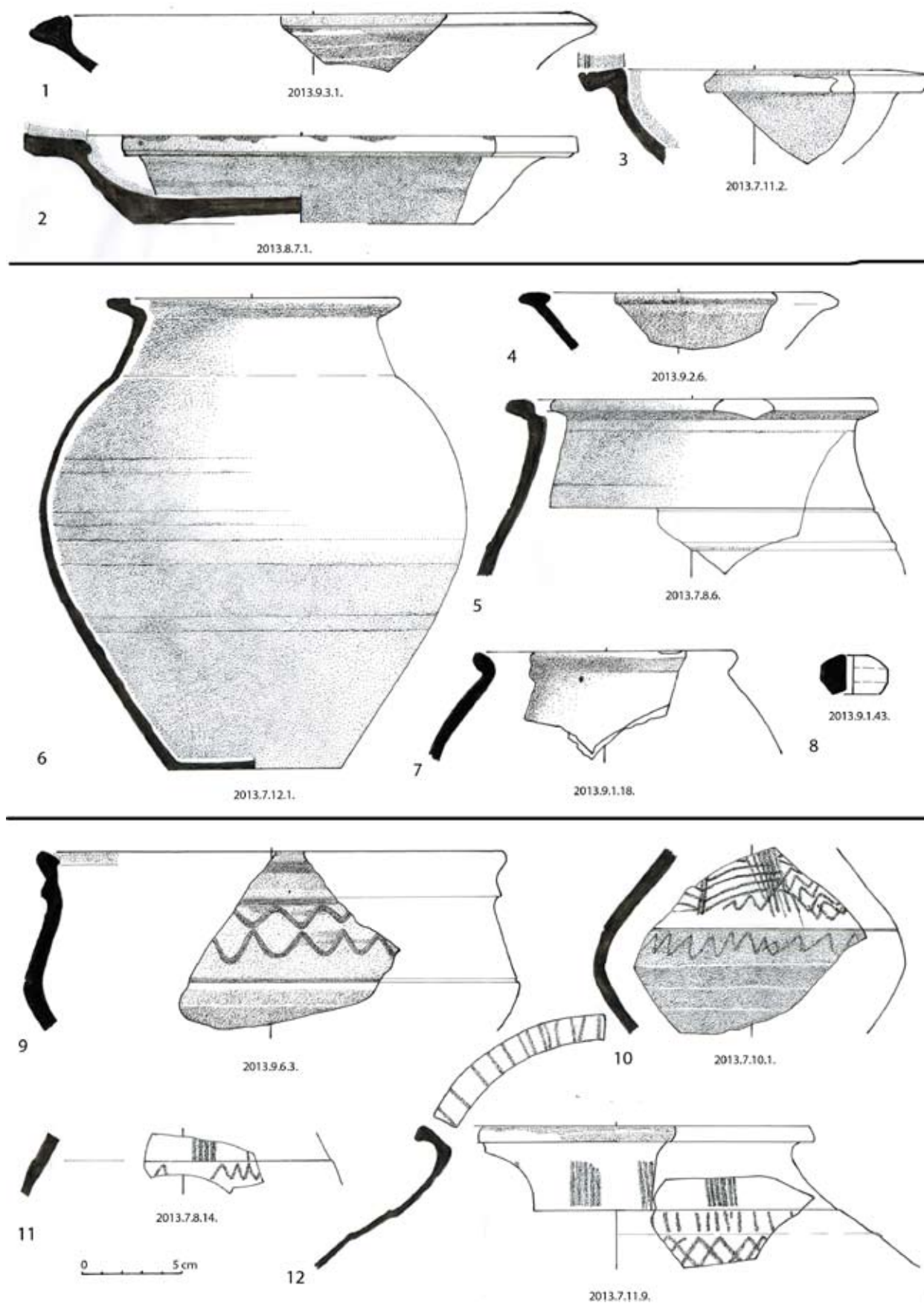
13. kép. A D/III. helyiség simított felületű kerámiája

14. kép. A D/III. helyiség besimított díszítésű kerámiája

15. kép. Kézzel formált kerámia. 1–8: D/III. helyiség; 9–11. DNY-i saroktorony

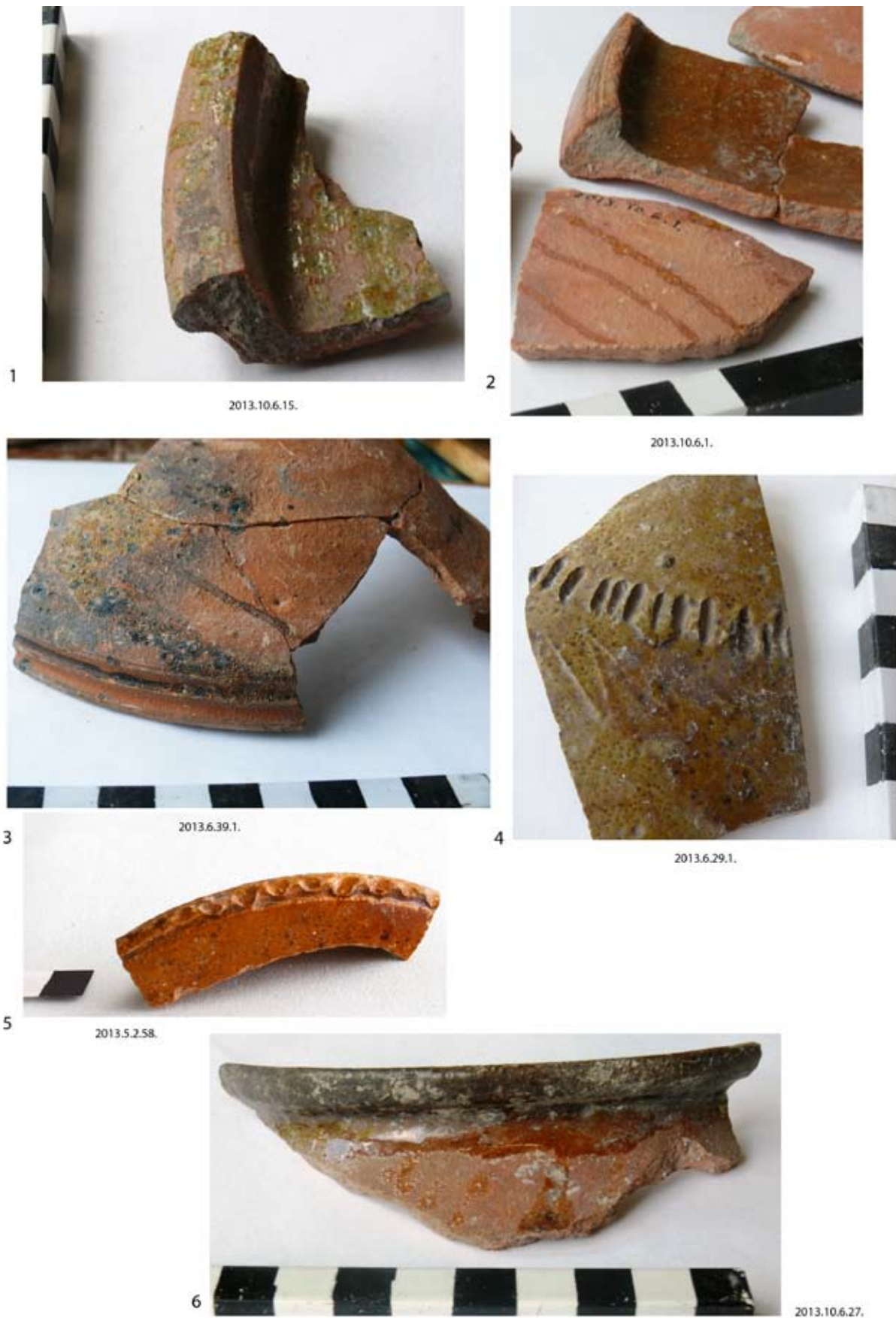
16. kép. A D/I-II, IV-V. helyiség kerámiája. 1–3: Mázas tálak; 4–6: Házi kerámia; 7: Lassú korongolt fazék; 8: Orsógomb; 9–12: Besimított díszítésű kerámia.

17. kép. Házi kerámia. 1., 5: DNy-i torony; 2–4: D/III. helyiség; 6: Kézzel formált fazék, DK-i torony

18. kép. Házi kerámia. 1: D/III. helyiség; 2: DK-i torony; 3: DNY-i torony

19. kép. Mázas kerámia. 1–2, 6: DK-i torony; 3–4: DNy-i torony; 5: D/III. helyiség

20. kép. Besimított díszítésű kerámia: 1–2: DNy-i torony; 3–4: D/III. helyiség; 5. DK-i torony